

TACHE PAPAHAĞI

A R O M Î N I I

GRAI * FOLKLOR * ETNOGRAFIE

CU O INTRODUCERE ISTORICĂ

Curs universitar litografiat

1932

Harman

FACULTATEA DE FILOSOFIE ȘI LITERE
DIN
BUCUREȘTI

—
DIALECTOLOGIE ȘI FOLKLOR ROMANIC
—

TACHE PAPAHAĞI

A R O M Î N I I

GRAI * FOLKLOR * ETNOGRAFIE

CU O INTRODUCERE ISTORICĂ

Curs ținut în noembrie și decembrie 1931

I N T R O D U C E R E

A concentra sumar schițat în zece lecțiuni tră-săturile fundamentale și caracteristice ale unui po-por din punct de vedere a trei aspecte atît de vaste și complexe și anume: G r a i , F o l k l o r și E t - n o g r a f i e — iată ceva care cu cît va trebui să fie mai concis cu atît va deveni mai greu cînd va fi vorba de alegerea problemelor de relevat. Și totuși, o schițare de ansamblu, ca într'un tablou sinoptic, a A-romînilor din aceste trei puncte de vedere, care să poată servi drept o I n t r o d u c e r e celor ce asemenea probleme îi privește direct, apare necesară. Se impune mai ales pentru studentimea înscrisă la Fi-
lologia romîină sau la Dialectologia romîină, întrucît îi lipsește o sintesă, chiar didactică, cu privire la Aromîni, măcar din punct de vedere al graiului.

Dar, o astfel de sintesă o cer și împrejurările

istorice și etno-politice. Prefacerile adînci survenite în peninsula balcanică începînd cu 1912 pun hotărîtor existența Aromînilor pe povîrnișul unor radicale transformări, similare cu însăși dispariția. E o lege fatală pe care o dictează și o aplică un întreg convoi de circumstanțe perturbatoare și ucigătoare pentru tot ce e existență patriarhală fără nici o încheagare și stabilitate etno-politică. Nu vom căuta să expunem și nici să documentăm această precară stare de lucruri, întrucît nu privește direct problemele cursului nostru; însă, pentru a ne convinge de realitatea ei și că ne găsim în fața unei legi pe care o impune natura evenimentelor istorice, vom cita ce ne spune A. Meillet în Une enquête linguistique universelle (apărută în Bulletin de la Société de linguistique, XXIX (1929), fasc. 3, pag. 77):

"Le mouvement de la civilisation entraîne naturellement l'élimination des langues parlées par des groupes d'hommes petits et sans influences; de même, dans une communauté où s'emploient des parlers divers d'un même type, un parler central tend à se généraliser qui devient la langue de tout le monde. Ainsi

des langues et des parlars disparaissent sans cesse et maintenant plus vite que jamais".

Reflectînd asupra ultimelor cuvinte din acest citat —citât pe care l-am dat spre a satisface neîncrederea cu care Românul cam gratifică cercetările documentate ale unui Român—,ne putem ușor înfățișa sumbra desagregare a elementului aromînesc ca grai,folklor și etnografie.Și fiindcă ne vom ocupa și de probleme etnografice,și cum, bunăoară,mișcările metanastasice ale unui popor privesc etnografia,nu e chiar deplasat de a aminti că,din acest punct de vedere, anumite ramuri de Aromîni,mai periclitate în existența lor, au și apucat drumul Țărei romîne libere,așezîndu-se în sudul țării lui Mircea-cel-bătrîn dintre Dunăre și Marea Neagră.

Problema emigrării Aromînilor în România nu poate privi direct ce ne interesează pe noi —o sumară expunere a ei poate fi urmărită în Colonizarea Aromînilor din Revista aromănească,I (1929),111-124. Pe de altă parte: înțelegem să facem oricînd știință ro-

mînească, niciodată însă știință naționalistă. Și cum va fi vorba în cursul acestor zece expuneri și de unitatea etno-linguistică dintre Aromîni și Dacoromîni, evident că și această emigrare ar putea interesa capitoul etnografic în sensul că oricînd ne-am putea întreba: de ce, oare, acești Aromîni sau îndreptat în spre Romînia și nu au apucat alt drum de emigrare, în spre altă țară? Adevăratul, logicul răspuns e inutil a fi enunțat, el fiind pe buza tuturor. Dar — ca să încheiem cu emigrarea Aromînilor —, să ne amintim oricînd de legile naturei. Apa unui izvorăș de pe umărul unui munte înalt, atît timp cît el nu va seca, ea va curge mereu pe panta aceluia munte din care țîșnește; nu o vei putea-o da peste capul muntelui, chiar dacă în josul ei ai ridica un zid mai înalt decît acel munte. Izvorașele vieții muntenești a Aromînilor își mîină stropii lor spre plaiurile Romîniei: monstruoșitățile "romînești" ce ar încerca stăvilirea sau devierea lor, drept răsplată, vor fi spălate de acești stropi de orice murdărie, fără însă a putea fi stă-

viliți.

*

Ne-am propus, așa dar, să urmărim graiul, folklorul și etnografia Aromînilor —trei mari capitole ce ar fi putut forma fiecare cîte un curs de cîte un an și pe a căror apariție tipografică nu o vom socoti-o ca imposibilă pentru viitoare împrejurări.

Ușor ne putem da seama ce trebuie să înțelegem prin G r a i . Vom aminti numai că el va fi studiat nu numai sub aspectul său popular, ci și sub aspectul cult.

Prin F o l k l o r vom înțelege, iarăși, de o potrivă și literatura populară și cea cultă.

Cît privește E t n o g r a f i a , o precisare a definiției ei și a materialului ce poate forma obiectul ei de cercetare în raport cu F o l k l o r u l și cu alte discipline —aceasta o vom cunoaște-o cînd vom ajunge la acest capitol.

Dar, pentru că e vorba de o sintesă, înainte de a trata fiecare din aceste trei capitole, se impune —în afară de cîteva precisări profesionale de metodă și

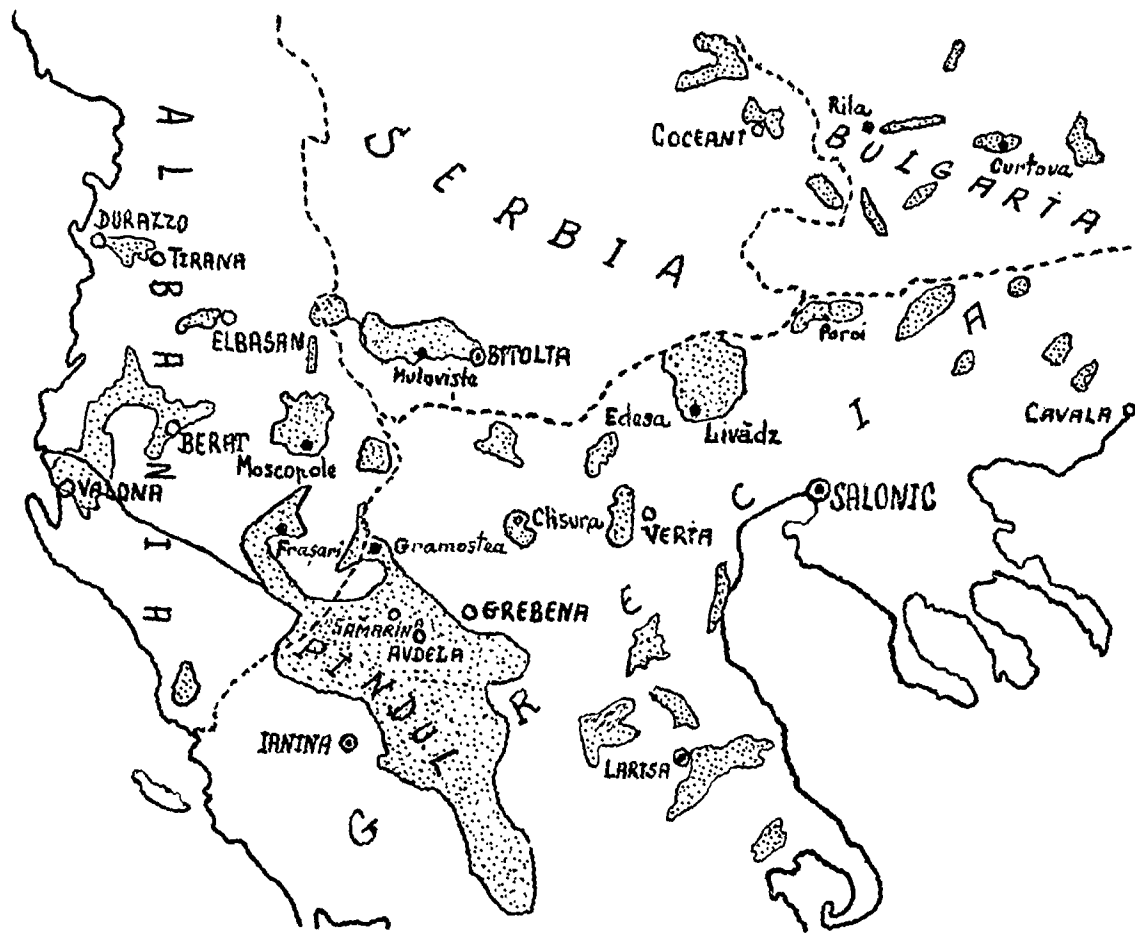
disciplină în cercetări— o expunere de cadru istorico-geografic în care apare entitatea aromînă. Se impune, prin urmare, în primul rînd

CUNOAȘTEREA GEOGRAFICĂ A AROMÎNILOR—. Ar fi de prisos orice gînd de încercare pentru a releva raporturile dintre filologie și geografie. E destul să ne amintim că orice grai are și influențe streine, imediat apropiate sau mai îndepărtate, propagate pe diferite căi în timp și spațiu. Dar, pentru a ne da mai bine seama bunăoară de influențele rutene în graiul maramureșan, va trebui să cunoaștem și geografia acestui grai. Pe de altă parte: nu ne vom putea explica complet și temeinic bunăoară temperamentul Aromînilor dacă nu vom ținea seamă și de mediul geografic în care viețuiesc ei.

Teritoriul locuit de Aromîni e o fostă suprafață unitară și continuă de pămînt care, astăzi, în părțile ei joase, apare înghițită de ape întinse. Astăzi teritoriul lor face impresia unor stînci, a unor ridică-

turi de pământ cu întinderi sau dimensiuni variate, ce
 țîșnesc din adîncul unor ape stăpîne pe situație și
 cari rod în continuu în aceste ridicături, transformîn-
 du-le și în adevărate fiorduri. Populație mai compactă
 apare pe masivul muntos al Pindului, cu ramificații di-
 recte spre sud, în Tesalia, și spre nord, în Albania su-
 dică. Grupuri însemnate sînt apoi în Albania centrală,
 anume în Muzăchia și în regiunea Valonei (pe coasta A-
 driaticei). În restul peninsulei balcanice apar răsfi-
 rate mai pretutindeni enclave menite unor rapide dis-
 apariții. Pentru o mai bună intuiție, vezi harta schi-
 țată (pag.10).

Nu aceasta a fost geografia lor și în trecut. Oricît
 de puțin densă sau chiar completă va fi fost romanisa-
 rea peninsulei și colonizarea ei, totuși, din acea pînză
 de romanitate ce a stăpînit-o de la Adriatică pînă la
 Marea Neagră a trebuit să rămînă cu mult mai mult de-
 cît constatăm astăzi. Imprejurări variate și multiple au
 tot măcinat și înghițit din această romanitate, redu-
 cînd-o la cît o vedem actualmente.

HARTA ETNO-LINGUISTICĂ A AROMÎNILOR

În prezent —ca și ieri—, Aromânii formează mai multe ramuri distincte, acestea fiind în funcție adesea de regiuni sau de centre regionale. Iată principalele ramuri ale lor:

P i n d e n i i , cari locuiesc în Pind, în Zagor. pe versanturile Rîului-alb (Aspropotamos), în Tesalia, spre Olimp, precum și în regiunea Vêriei și în cîteva sate din spre Bitolia și din Tracia. De notat că termenul de "Pindean" e cult;

G r ă m o s t e n i i , cari locuiesc în regiunea Gramostei (astăzi e frontieră între Grecia și Albania), în regiunea Bitoliei, precum și în munții Traciei (Serbia și Bulgaria sudică);

F ă r ș e r o ț i i : apar în Albania sudică, în regiunea Vodenei (azi Edesa) și în munții Pindului;

M (i) u z ă c h e a r i i : locuiesc în Albania centrală, apuseană și nord-vestică;

M o s c o p o l e n i i , originari din Moscopole (în Albania), emigrați și în regiunea Bitoliei.

Pentru o mai ușoară urmărire a lor, și ținînd sea-

mă de caracteristici specifice, vom împărți toate aceste ramuri în două mari divisiuni: în A r o m î n i s u d i c i (locuind toți în Grecia) și în A r o m î n i n o r d i c i (locuind cei mai mulți în Albania).

Pentru a înțelege și mai bine acest contrast geografic al populației aromânești în trecut și astăzi, gândul oricui se îndreaptă — în afară de alte considerațiuni despre cari va fi vorba în ultima lecțiune — și la trecutul ei istoric. Să pășim, așa dar, spre

CUNOAȘTEREA ISTORICĂ A AROMÎNILOR —. În privința aceasta, prima întrebare ce trebuie să ne o punem e următoarea: oare, poate un filolog să scruteze îndepărtatul trecut istoric al unui popor?

Ar fi totalmente superfluu să arătăm că epoca de formațiune a poporului român nord- și sud-dunărean e însăși formațiunea limbei române. Ca atare, și mai ales ținând seamă și de tot ce privește acest trecut, întâlnirea dintre filologie și istorie e evidentă. Ia-

tă,însă,că,pentru anumite probleme ale acestui trecut constatăm și încăierări între aceste două discipline, provenind din...încălțări de domenii de cercetări.

Este și era natural ca raporturi între ele să existe. Și ne gândim cum filologi de seamă,cum ar fi B. P.Hasdeu,au pășit și în domeniul istoric,aducînd contribuții ce rămîn. Dar nu prea am văzut istorici care să se poată revanșa. D.Onciul a atins și probleme de filologie,dar a recurs la achizițiile filologilor reproducîndu-le drept argumente pentru convingerile sale istorice. Această stare de fapte vrea să o răstoarne actualul istoric,d.N.Iorga. De aci, discuția imixtiunilor.

Să ne lămurim.Vrem să cunoaștem trecutul istoric îndepărtat al Aromînilor. Firește,o astfel de problemă cade exclusiv în sarcina istoriei. Dar, de acest trecut îndepărtat român s'a ocupat și se ocupă și filologia —să ne amintim de monumentală operă Histoire de la langue roumaine a d.Ovid Densusianu,care, prin însuși titlul ei,ne arată acest lucru. In cazul aces-

ta, ținem seamă și de concluziile filologiei sau ne oprim numai la rezultatele istoriei?

După cum se vede, discuția ivită nu e lipsită de importanță. De aceea, pentru a ne înfățișa mai temeinic problema ce ne preocupă, să deschidem o parantesă cu privire la această discuție.

Chiar pentru o problemă comună, căile de cercetări și studii ale filologiei sînt diferite de cele ale istoriei, în sensul că filologia stabilește criterii și reguli precise pentru problemele sale, ea fiind o disciplină științifică. Iată, prin urmare, de ce filologul, cu bună dreptate, formulează următoarele:

"Nu avem, de sigur, dreptul să spunem istoricilor ca să nu intre în domeniul lingvisticei, ci din contră, să se pună în curent, pe cît e posibil, cu rezultatele ei. Aceasta cu atît mai mult, cu cît știm că una din marile lacune ale cercetărilor noștri de istorie veche a fost, adese ori, o totală nepregătire filologică" (G. Giuglea, în Dacoromania, III, 971).

Sau:

"Un istoric care e lipsit chiar de o redusă pregătire filologică va rătăci ori de cîte ori va ataca problema trecutului românesc: pentru originea și epoca veche a neamului nostru istoria rămîne remorcată filologiei..." (în Grai și suflet, III, 283).

Formulările sînt categorice;dar nu au rămas fără răspuns. Istoria nu numai că nu înțelege să-și însușească astrel de constatări,ci,din contră,formulează ceva cu totul opus. In adevăr,istoria romînă actuală —adică d.N.Iorga— devine și mai categorică în "ucazele sale" (Ov.Densusianu,în Vieața nouă,XVI (1920),200):

"Les historiens se donnent la peine d'apprendre un peu de philologie;je ne dirai pas que les philologues en font de même a l'égard de l'histoire"(în Revue historique du sud-est européen,VIII (1931),191).

Nu vom răspunde cu nimic celor reproduse,mai ales că oricine își poate da ușor seama că nu e nevoie să fii istoric ca să înțelegi istoria care nu e decît expunere literară și că nu prea poți înțelege filologia dacă,în afară de istoric,nu ești și filolog.Mai departe d.Iorga scrie:

"Les historiens et les philologues qui veulent être historiens —et ils ont tort— qui traitent l'abandon de la Dacie de cette façon n'ont pas le sens des réalités" (ibid.,207).

După cum se vede,formularea de mai sus privește întreaga filologie —evident,romînă—,indiferent dacă ea ar ținti pe d.Philippide,autorul lucrării Originea Ro-

mînilor, care va fi prilejuit această ieşire. Reţinînd din acest citat cuvintele "n'ont pas le sens des réalités", să reproducem un altul:

"Je ne veux pas employer un terme vulgaire, mais il arrive parfois que la science se moque du bon sens; alors, le bon sens, à son tour, se moque très souvent de la science établie sur de pareilles bases" (ibid., 209-210).

Termen vulgar nu a întrebuintat, dar el reiese, totuşi, cu prisosinţă la iveală. Reţinînd şi de aci ultimele cuvinte, vom reproduce un ultim citat:

"Alors que la philologie crée parfois une histoire qui repose uniquement sur des changements phonétiques et morphologiques et sur des emprunts de lexique, pendant trop longtemps l'histoire s'est tue. Peut-être le moment est-il venu ou, devant des hypothèses qui prennent un corps, qui représentent maintenant un système, ces historiens doivent dire s'ils y croient ou s'ils n'y croient pas" (ibid., 191).

Reiese clar, prin urmare că d. Iorga vrea să fie hotărîtor în intervenţia d-sale. Nu se simte nici o nevoie de vre-un răspuns la persiflarea d-sale pe care o aduce filologiei în prima fraşă, întrucît această persiflare e pe cît de ieftină şi nefundată, pe atît de gratuită. De aceea, în ciuda "bunului simţ" şi al

logice, să admitem pentru un moment că d. Iorga are toată dreptatea și să urmărim, deci, argumentarea ce o aduce acestei intervenții.

Documentarea și argumentarea la care recurge d. Iorga e, în trăsăturile ei esențiale, exclusiv filologică; deci, pășește într'un domeniu în care greșesc înșiși filologii —după d-sa. În cazul acesta, ar fi extrem de interesant să constatăm că în problemele de pură filologie, în cari filologii dau greș, tocmai imixtiunea unui istoric e salutară. În articolul din care am reprodus citatele de mai sus, d. Iorga vrea să dea o lecție filologiei române, tratând despre psihologia limbii române (psychologie du roumain). Ne scutim de o integrală punere la punct a acestui articol. Ne vom mărgini la prea puțin, din care puțin se va vedea cât de necontrolată și șubredă este intervenția-lecție a d. Iorga. Persiflând pe filologi că se joacă cu "schimbările fonetice, morfologice" etc., iată-l pe d. Iorga jonglând cu etimologiile cuvintelor românești —etimologii din cari vom reproduce numai vre-o duzină.

După d.Iorga,

cînepă	e	lat.	CANNABIS (200)
cositor	"	"	CASSITERIUM (202)
dobîndă	"	"	DEBENDA (202)
facă	"	"	FACULA (199)
îmblăciu	"	"	AMBULARE (204)
inel	"	"	ANNULUS (200)
mătură	"	"	MATULA (198)
piuă	"	"	PILLULA (200)
popor	"	"	POPULUM (204)
rață	"	"	ANATEM (203)
rîie	"	"	RANA (200)
preot	e	"forme albanaise"	(201).

In fața acestor surprinzătoare neseriosități etimologice, ne mirăm întrebându-ne: e posibil, oare, ca, ieșind din lunga rezervă ce ți-ai impus-o față de filologie și vrînd a-i da o lecție, să faci atari greșeli? Fără a ne întreba cine anume nu are "le sens des réalités", să ne permitem a restabili —deși e superfluu— adevăratele etimologii:

cînepă	<	*CANEPA
cositor	<	gr.-sl.KOSITOR ³
dobîndă	<	sl.DOBADA
facă	<	sl.FAKĹ(Ĭ)A
îmblăciu	<	sl.MLATITI
inel	<	ANELLUS
mătură	<	METULA
piuă	<	*PILLA
popor	<	din <u>popă</u> , sau it.POPOLO
rață	<	sl.RACA

rîie < ARANEA
 preot < PRESBYTERUS

Un control îl putea face oricînd,recurgînd măcar la dicţionarul etimologic al d.S.Puşcariu —filolog pe care,pare-se,îl agreează şi căruia,tot din aceeaşi lipsă de control,îi atribuie paternitatea evoluţiei semantice a cuvîntului merge,(ibid.,213),cînd,de fapt,această paternitate constituie o pagină de glorie pentru Buletinul Societăţii filologice din Bucureşti (II(1906), pag.12). De altfel,această lipsă de precisare profesională nu e rară —compară,bunăoară,ce se spune cu privire la AMARE-iubire (ibid.,222),cu ce s'a scris mai înainte în Grai şi suflet,III (1927),84-87.

In fine, ca să se vadă şi din încă un exemplu eficacitatea acestei intervenţii atît de întîrziate, reproduc: "Il me semble que la Transylvanie,vivant d'une vie rurale,ne connaît pas le POD"(ibid.,197). Dacă e vorba să intervenim cu "il me semble"; de sigur că Românul din Transilvania,de hatîrul unor atari intervenţii,va declara că nu cunoaşte nici cuvîntul POD, şi

nici chiar PUNTE.

E de prisos, așa dar, să relevăm că intervenția istoriei în ce e al filologiei s'a clasat singură. In consecință, nu e nevoie să-i amintim că "le bon sens, à son tour, se moque très souvent de la science établie sur de pareilles bases", după cum n'a fost nevoie să menționăm că bunăoară AMBULARE putea da îmblare > umblare (cum a și dat), dar niciodată îmblăciu.

Astfel prezentându-se cazul în ceea ce privește raporturile dintre filologie și istorie și, mai ales, imixtiunea acesteia în domeniul primei, cercetătorul trecutului istoric îndepărtat al poporului român trebuie să fie negreșit în primul rând un filolog, întrucât istoria e lipsită de material documentar cu privire la acest trecut. Reîntorcându-ne, așa dar, la problemă ce ne interesează direct — problemă ce a fost obiectul preocupărilor multor filologi și istorici, români ca și streini—, ne întrebăm: cam care ar putea fi

ORIGINEA AROMÎNILOR

Deși problema e vastă și complicată, mă voi resuma la schițarea ei numai în câteva rînduri. Imi permit a menționa că o expunere a ei în liniamente generale e dată în studiul O problemă de romanitate sud-ilirică (în Grai și suflet, I (1923), precum și în Din epoca de formațiune a limbei romîne (ibid., I (1924)).

Ne vom opri tot la conclusia precisată în primul studiu amintit, întrucît nu vedem nimic hotărîtor care să o clatine. Nu ne putem opri la părerea că originea Aromînilor, din punct de vedere geografic, ar fi nordică, cum că ea s'ar datori unei dislocări de masă romînească din spre Vlasina planina din Moesia superioară, dislocare ce ar fi fost provocată de năvălirea și așezarea Slavilor în regiunile dunărene sudice, începînd cu secolul al VII-lea. În primul rînd, o atare dislocare trebuia să se producă mai înainte de acest secol, dacă am admite că Slavii au fost barbari năvă-

litori. Slavii nu trebuie considerați astfel (cf.și în Grai și suflet, I, 210-211 și 340-341), mai ales că și istoria ne spune că ei au venit în părțile nordice ale imperiului roman de răsărit fiind admiși de politica administrativă a imperiului drept salahori și colonisatori, de pe urma cărora imperiul să poată trage foloasele de cari avea nevoie (cf. N. Iorga în Revue historique du sud-est européen, VII (1930), pag. 2 și 7). În atare condițiuni, evident că ei nu puteau provoca aceea închipuită dislocare a unei populații băștinașe.

Nici aceea convențională zonă culturală greco-romană, trasată pe linia Durazzo-Niș-Sofia, nu o putem admite, întrucât o atare zonă apare fundamental factice, necorespunzătoare nici realităților romane, nici celor grecești. Sînt scăpări de control ce favorisează ca, din generații în generații de istorici și filologi, să se perindeze păreri impresionant formulate.

Pentru unul care cunoaște complexul faptelor, al realităților istorice, filologice, etnografice, folclorice și geografice, originea Aromînilor în sensul romanității

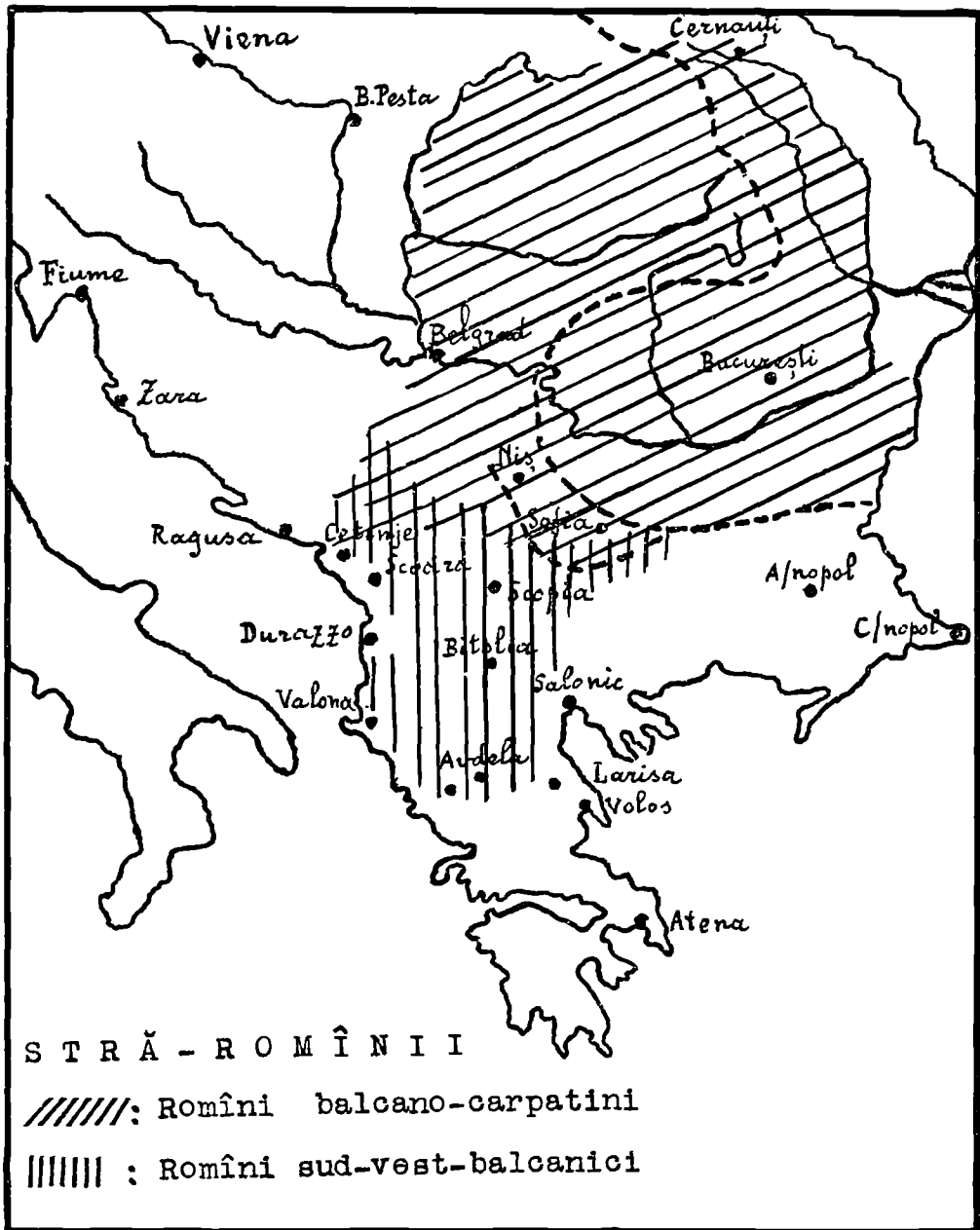
ței lor sud-ilirice se impune de la sine, afară de cazul când cercetătorul ar găsi ca să nesocotească realitățile vii, preferînd ce spun în general paginile rafturilor de biblioteci, emanate tot din studii de birou, nu din cercetări pe teren.

Așa fiind, romanitatea traco-iliro-dacică ne o înfățișem —cînd e vorba de formațiunea poporului român nord- și sud-dunărean din această romanitate — sub următorul aspect geografic: pe de o parte avem ROMANITATEA NORD-BALCANICĂ —adică romanitatea dintre versantul nordic al munților Balcani și dintre Carpați, romanitate care era, deci, călare pe Dunăre și din care a ieșit ramura daco-romînă—, iar pe de altă parte avem ROMANITATEA SUD-VEST-BALCANICĂ —adică romanitatea dintre Adriatică, versantul sud-vestic al Balcanilor, Egee și Tesalia, romanitate din care au ieșit Aromîni. Pentru această epocă vom avea, așa dar, ROMÎNI NORD-BALCANICI sau BALCANO-CARPATINI — deci, nu NORD-DUNĂRENI sau DACO-ROMÎNI— și ROMÎNI SUD-VEST-BALCANICI—deci, nu SUD-DUNĂRENI. Cf. și harta din pag. 25, în

care schițăm, așa cum ne permite acest mijloc de editură, această stare de lucruri.

Oprindu-ne la această soluție, nu numai că originea Aromînilor apare în propria ei lumină reală, dar și alte probleme vin să se contureze satisfăcător. Controversata proveniență a Megleno-romînilor de a fi, la origine, Daco-romîni sau Aromîni, se conturează luminos. Discutata origine a Maramureșenilor ar apărea și ea verosimilă, în sensul că ei nu au putut fi Romîni sud-vest-balcanici, adică Aromîni; vor fi făcînd parte din aceeași pronunțată masă de populație romînească dintre Balcani și Dunăre, ce, în decursul timpurilor, parte s'a bulgarisat, parte a apucat spre nordul Dunărei, fie prin Dobrogea, fie prin Carpații dunăreni — cf. ce am spus și în Grai și suflet, III, 94-95.

Dar această concluzie ar veni să resolve și altă problemă, în care istoria face să apară și Aromîni. E vorba de aceeași origine geografică a populațiunei romînești din Haem, ce, sub Asănești, a încercat acea

manifestare politico-militară. D.Iorga afirmă în Istoria Românilor din peninsula balcanică, pag.20, că mișcarea de sub Asănești aparține Românilor din Pind, din Tesalia —deci, Aromânilor. "In ce privește statul întemeiat de păstorii din Pind la sfârșitul secolului al XII-lea și care s'a întărit la începutul celui următor, el a căpătat un fel de coroană imperială de la Papa" (N.Iorga, Români și Slavi, Români și Unguri, 1922, 16). Nu vom continua cu relevarea bibliografică a acestei probleme. Conform aceleiași concluzii la care ne-am oprit, vom admite că manifestarea de sub Asănești nu aparține Aromânilor, ci Românilor nord-balcanici. Evident că în această privință e rolul istoriei în primul rînd; dar rău nu va fi de se vor coordona și faptele filologice etc.

MANIFESTĂRI AROMÎNE

î n t r e c u t u l i s t o r i c

MANIFESTĂRI POLITICE—.In directă legătură cu mișcarea revoluționară romînească de sub Asănești, e lo-

cul să amintim că, cu două secole mai înainte, Romîni sud-balcanici, anume masa din Pind și Tesalia, încearcă, cei dintîi în istoria poporului român, o manifestare e t n o - p o l i t i c ă , creînd astfel cele două Vlahii: Vlahia-mare și Vlahia-mică (pentru care cf. G. Murnu, Vlahia-mare, 1913). Probabil ca aceste mișcări să fi avut o puternică repercuzie în populația Balcanilor care s'a răsculat sub Asănești. Acesta e singurul eveniment istoric de natură politico-militară în trecutul Aromînilor. Mai tîrziu, în decursul secolelor, mișcări cu caracter politic încă mai apar, dar toate sînt ori de natură administrativă, ori de natură religioasă — ele fiind îndreptate în contra Semi-lunei —, și toate apar ori izolate, ori reduse ca amploare militară. În seria acestor mișcări merită să fie amintite căpitănatele, sau epoca așa numiților a r m a - t o l i aromîni (pentru cari cf. I. Caragiani, Studii istorice asupra Romînilor din peninsula balcanică).

Cunoașterea acestor c ă p i t ă n a t e presintă o reală importanță pentru tot ce ne interesează. Ele

fiind o manifestare național-religioasă,contribue în mod hotărîtor la apropierea de fapte de arme și suflet între Aromîni și Greci,luptînd alături în contra Turcilor stăpînitori. Steagul religiei creștine fiind în-suși steagul bisericeii grecești,iată cum această în-frățire religioasă a contribuit ca sufletul Aromînului muntean să se alăture celui grecesc,pentru ca,cu timpul,să-și piardă tot mai mult din specificul său,pînă la o aproape completă asimilare. Aceste fapte de arme au contribuit,între altele,ca Aromînul să dea sufletului său hrană grecească,însușindu-și,deci, poezia și cîntecul popular grecesc. Pasul acesta a fost decisiv nu numai pentru sufletul lui,ci și pentru grai (vezi Folklor romîn comparat,208 și urm.). Iată,prin urmare, o primă importanță ce decurge din cunoașterea căpitănatelor.

Dar acțiunea lor,privită în ansamblul evenimentelor, nu putea fi decît răsvrătirea unor rîulețe în contra unui ocean. Ea nu putea zdruncina imperiul otoman. In schimb,aceste răsvrătiri au prilejuit distrugerii de a-

șezăminte etnice aromînești,determinînd și răsfirări de populație aromânească în cuprinsul imperiului otoman. Să ne transportăm bunăoară în epoca lui Ali-pașa și vom asista la zguduiți și risipiri de felul celor următoare:

1.Orașul și regiunea Moscopolei (în Albania)încearcă cea mai puternică lovitură,văzîndu-și populația împrăștiindu-se (cf.,de pildă,și studiul Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte, în Grai și suflet,IV,252 și urm.).

2.Regionea Gramostei își vede risipiți locuitorii în depărtări,dînd naștere unor așezări nouă (cf. în Biblioteca națională a Aromînilor,II,132,sub Gramuste).

3.Comune înfloritoare din Pind,cum ar fi Avdela,Perivole,Samarina etc.,rămîn micite prin emigrarea multor familii,cari,și ele,au pus base de închegări nouă,dînd,astfel,naștere unor așezări ca cele de lîngă Ohrida,sau din satul Poroj din Tracia,sau din regiunea Veriei etc.(cf.și Per.Papahagi,Din literatura popula-

ră a Aromînilor, 1033).

Iată cum, din cauza acestor mișcări, populația aromînească s'a irosit și mai mult, slăbindu-și astfel puterea ei de rezistență etno-linguistică. Că aceste mișcări vor fi fost încununate cu străluciri de vitejie (pentru această lature, cf. și Ch. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, I (1824) și II (1825), că ele, cu sîngele Aromînilor, au prilejuit și procurat glorie și independență națiunii grecești etc., acestea sînt fapte ce nu pot intra în cadrul acestui curs. De aceea, să urmărim pe Aromîni și din alte puncte de vedere.

MANIFESTĂRI ETNO-SOCIALE —. In această privință două sînt ocupațiunile fundamentale străvechi ale Aromînilor: păștoritul și cărvănaritul. E inutil să menționăm că, mai ales în trecut, ei au cunoscut și agricultura, restrînsă în cadrul propriilor nevoi. Primele două sînt cele ce și astăzi încă deosebesc radical pe Aromîni

de celelalte neamuri din peninsulă. Păstoritul e ocupațiunea străveche a lor, a cărei origine se confundă cu cea a străbunilor lor romani. Sub raportul terminologiei, cărvănăritul se îndepărtează de această origine, trădînd și influențe orientale, suprapuse, de sigur, peste cele străvechi.

Păstoritul a avut drept efect, în dezvoltarea lui, să remorcheze sau să lege viața populației aromînești de tot ce aparține munților, contribuind astfel ca Aromînul să fie omul prin excelență al muntelui. Cărvănăritul fiind, prin însăși natura lui, rețeaua de comunicații, de transporturi în cuprinsul și în afara peninsulei balcanice, a determinat ca o bună parte din sexul bărbătesc al Aromînilor să cunoască diferite aspecte de viață ale diferitelor popoare cu care venea în contact. În felul acesta, scrutînd variate orizonturi civilisatorii, prin însăși ocupațiunea lor Aromîniile deveneau implicit și încetul cu încetul factori - pioni de civilizație în peninsula balcanică— ceea ce vom vedea mai jos. Păstoritul,

prin însăși viața lui geografică, era o citadelă pentru entitatea aromână, în timp ce cărvănăritul, pe măsură ce păstoritul se desvolta, devenea mijlocul de scurgere a tuturor produselor de viață pastorală în direcții multiple.

Nu e locul să ne oprim mai mult nici asupra acestor aspecte—ele urmînd a fi studiate în volumul ce va încheia lucrarea Images d'ethnographie roumaine. Dar, putem menționa și un periodic corolar al lui, care e h a i d u c i a , pe care poezia populară ne o înfățișează adesea alături și în funcție de viața păstorească și de care vom vorbi la capitolul etnografic.

MANIFESTĂRI ECONOMICE SI CULTURALE —. Spiritul ager muntenesc —păstorul—, dublat de experiența cutureierătorului de țări streine —cărvănarul—, s'a văzut treptat-treptat — în tocmai izvorășului de munte ce-și vede stropii în gura mării sau pe șesuri întinse— într'o viață nouă. Din agent al mișcării economice, el devine factor important al ei, deținînd în

anumite puncte geografice situații decisive. Iată-l, bunăoară, ca proprietar de han la răspîntii, la noduri de drumuri, unde trebuie să facă față celor mai contradictorii și mai periculoase situații. Pentru a ne face o idee despre atari stări de lucruri, să ne oprim o clipă asupra lor.

În general, hanul de răspîntii a fost cuibul, ascunzătoarea oricăror fapte. Relativ spațios și labirintic, el trebuia să fie pentru un călător adăpost pentru noapte, pentru vremuri, ca și pentru orice eventualitate neplăcută. Prin poziția sa retrasă, prin florii cu cari îl înconjurau singurătatea și împrejurările, el putea fi oricînd locul celor mai înspăimîntătoare drame. Așa fiind, stăpînul unui han trebuia să fie capabil a înfrunta totul, a soluționa totul. Credem că nu e ușor lucru ca, bunăoară, sub același acoperiș de han să adăpostești în același timp și haiduci și potera urmăritoare a acestor haiduci. Tot așa: nu e ușor ca, tu hangiu, să scapi din ghiarele briganzilor pe

un conațional al tău care se întoarce după ani de zile din streinătate cu ceva avere agonisită pentru familie, când știi bine că ținta acestor briganzi a fost tocmai prădarea înstreinatului și că oricînd, tu hangiu, poți cădea victima acestor briganzi. Iată, prin urmare, situații pe care un Aromîn hangiu trebuia să le domine.

În domeniul economic, Aromînul a devenit pretutindeni, în orașe ca și în porturi, cel mai mare rival al comerciantului grec sau evreu. Atestări în privința aceasta se pot constata în cercetările specialiștilor, ca și în însăși viața de toate zilele.

Sub raportul cultural vom menționa și mai puțin, întrucît, trecînd peste strălucirea epocală a Moscopoliei, vom aminti că Aromînul nu iese din proverbul său: "ninvîțatlu, cît avut s'hibă, easte sclav a nvîțatluî". Ca atare, se explică de ce printre Aromîni analfabeții sînt rari.

MANIFESTĂRI NAȚIONALE —. Am văzut că lupta religioasă dintre creștinism și mahomedanism, care masca bi-

ne lupta conștient națională a Grecilor, a absorbit în sfera ei pe Aromîni. Prin urmare, pînă la începerea re-deșteptărei naționale, ce datează de pe timpul domnitorului Cuza, nu poate fi vorba de manifestări naționale în sînul poporului. Ele mijesc pe la finele secolului trecut, pentru ca, odată cu anul 1900, să intre în fasa unor încercări extrem de sîngeroase (cf., de pildă, Alexandre Rubin, Les Roumains de Macédoine, 1913). Cîrmuită pînă în 1903, în luptă cu turbate valuri, de marele și înțeleptul Apostol Margarit, manifestarea conștient națională a Aromînilor intră sîngeros în fasa sacrificiilor anuale. Fruntași uciși sau măcelăriți; case, biserici și sate incendiate; lupte pe viață și moarte — iată în ce a constatat existența lor pînă în 1908 sau, mai bine zis, pînă în 1912, cînd imperiul otoman se clatină, pentru ca, odată cu dispariția lui din peninsulă, să apună și steaua entității aromîne. În comparație cu numărul de locuitori al fiecăreia din provinciile romînești subjugate pînă în 1916, Aromîinii au dat cele mai numeroase și mai cumplite jertfe pentru chestiuni

de naționalitate. Ceva mai mult: numărul celor uciși dintre Aromîni în luptă pentru idei naționale întrece cu mult numărul celor morți din oricare provincie românească eliberată prin marele războiu. Și fapt curios: ireductibilii dușmani de moarte ai Aromînilor au fost în aceste ultime decenii tocmai Grecii, în frunte cu biserica lor, cărora mai ieri Aromîni le-au dat cu prisosință sînge și glorie.

*

* *

După această introductivă expunere istorică, să intrăm în însuși domeniul în care trebuie să urmărim pe Aromîni.

Am văzut, însă, că, mai ales în trecut, locuința lor, întreaga lor așezare era la munte. Și aceasta se poate vedea foarte bine în propriul lor dicton: " casa noastră i-muntile" (P.Papahagi, Din lit. pop. a Aromînilor, 1907).—Ceea ce e "muntele" pentru ei reiese limpede și din urarea pe care ei o fac unui binefăcător:

"va ti-avem ca un munte"(cf.La Romîni din Albania, 1920,pag.50)——.Prin urmare,pentru a cunoaște pe Aromîni,va trebui să încercăm eforturile urcușului în munți.

Ne-am propus să cunoaștem pe Aromîni prin G r a i, F o l k l o r și E t n o g r a f i e . Să precisăm de la început în ce sens vom încerca aceasta pentru fiecare din aceste trei capitole.

GRAI——Cercetîndu-l chiar în trăsături generale,ne vom convinge ușor și fără întîrziere de însemnătatea lui pentru evoluția istorică a limbii romîne. Pentru foarte multe probleme el ne ofere anumite faze prin cari a trecut limba romînă,dîndu-ne astfel icoana unor epoci apuse și,poate,necunoscute direct prin alte documente.

Un exemplu. Se știe că astăzi,în limba literară,relativul cu mai mare circulație e care,pe cînd ce începe să se retranșeze în funcția de interogativ,exclamativ etc.—fapt care nu cadrează cu graiul po-

pular și, mai cu seamă, cu vechea românească. În consecință, o exprimare ca aceasta:

mielul ce suge e sugar;
mielul ce cumpărai e sugar (v. § 84).

nu e curentă în limba literară de astăzi. În aromână, însă, ca și în româna veche, se zice:

nêlu țe sudze easte sugar;
nêlu țe acumpărai easte sugar.

În fața unor astfel de fapte, ne putem da seama care anume din cele două relative avea mai mare circulație în străromână. Și dacă ar fi să urmărim acest relativ care în construcția unde el apare precedat de prep. pe, am vedea că așa ceva e necunoscut străromânei comune celor două ramuri: aromâna și dacoromâna.

Încă un exemplu, asupra căruia nu ne vom opri cu nici o explicație. Aromînul zice:

lu-aũ (=îl socotesc) ca soare,

în timp ce în limba literară trebuie să ne exprimăm

astfel:

îl au ca pe un soare.

Arhaismul sintactic din aromîină e evident.

FOLKLOR—.Folklorul ne oferă aspecte, cari ușor s'ar putea confunda. Vom avea folklor l i n g u i - s t i c și folklor p u r .

Să lămurim. Aromînul are următoarea "vorbă bătrînească" sau, cum am zice noi, următorul "dicton":

Calotihă di pul'lu țe nu 'șî—are soacră!
(Ferice de pasărea ce nu își are soacră!)

Din această vorbă noi desprindem ceva cu privire la sufletul și raporturile sociale din familia Aromînului. Ne mai gândim, iarăși, și la imaginea la care a recurs el pentru a o da drept comparație prin care să plasticizeze starea sufletească a tinerei mirese sau neveste sau, chiar, și a soțului ce nu are peste cap o soacră. Desprindem, deci, un strop de suflet. Și se știe că folklorul e studiul sufletului. Dar această desprindere o facem dintr'o "vorbă bătrînească",

dintr'un dicton; iar "vorba" din bătrîni cade de o potrivă, ca și un cuvînt, și în sarcina studiilor de limbă. Vom avea, așa dar, a face și cu aspecte de folklor lingvistic.

Pentru a înțelege, acum, ce e folklor pur, precum și deosebirea dintre aceste două nuanțe de folklor, vom reproduce un "dece-u", în care ni se explică "de ce unii oameni sînt măgari":

Cîndu feațe lumea Dumnidzălu, după țe li adră tute cum îl tăle caplu, băgă si-adară ȝumarî și, tu soni (în urmă), oaminî. După țe li-adră, s'toarnă si-lî mutrească, s'veadă cum sta. Ma țe s'veadă? Tute ghine li-avea fap-tă, mașî ureclî si-agărși s'lă bagă.

Năirit (înraît) cum eara, acăță ș' nîs s'lă cruească a tutlor cîte ună păreacle di ureclî, și, ca s'nu s'mintească (amestece) ațeali di om cu ațeale di ȝumar, ȝumăreștile li-adră cama mări. Ghine ma, adară, tut a-dară, năirit s'hiî ș' vreî si-u aî mintea tu loc? Acși, că al Dumnidzău cari-ști iu lî-alăga tu oara ațea, că adră cama multe ureclî di oaminî și mașî ndoauă di ȝumarî. După țe lă băgă a ȝumarîlor cîte ureclî ȝumă-rești avea, alăntor țe armasiră lă chică ureclî di om.

Di-aestă ntră oaminî si-află ș' ȝumarî, cu tut că au ureclî di om și nu s' cunoscă lișor. (Per. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 789).

Evident că filologia poate recurge și aci, ca și la dictonul dat mai sus. Dar filologia poate recurge la

tot ce e exprimat prin grai. Aceasta nu însemnează că acest tot poate fi numai material filologic. Textul reprodus, însă, ne duce în primul rînd la ce aparține exclusiv folklorului.

ETNOGRAFIE —. Ca și la Folklor, vom distinge și aici două nuanțe: etnografie l i n g u i s t i c ă și etnografie p u r ă.

Să exemplificăm.

Aromînul întrebuintează următoarele expresii:

Easti-l cătră soare
(El este scăpătat, sărac de tot);

L-teasiră cătră soare
(Il întinseră cu fața la soare).

Dar aceste două locuțiuni pot privi direct și de aproape filologia: fie ca fonetică (teasiră), fie ca sintaxă (easti-l), fie ca semantică (prep. cătră). Ele pot fi, așa dar, entități filologice. Însă din aceste locuțiuni noi desprindem ceva care privește tot așa de direct și de aproape și etnografia. Bunăoară din

a doua locuțiune desprindem o fasă din obiceiul ce interesează înmormântarea:întinderea sau așezarea mortului,în casă sau în mormînt,cu fața spre soare. Avem,prin urmare,a face cu o problemă de etnografie lingvistică aplicată la locuțiuni,așa cum ea s'ar aplica la elemente lexicale.

Puși,însă,în fața unui text cum ar fi următorul:

Ma și-a mărîlor lă e foame ș' la puravă si-adunară.
N'el'i s'fripsiră tu sule și mărcaturile s' ncl'igară.
Oile pasc;oile-amiridză;cînîl'i dorm ca nicuchirî;
Cașlu proaspit si stricoară pri-arăzboiū di furtutirî,

(din Bibl.naț.a Arom.,II,50),întreaga noastră preocupare e stăpînită de tabloul eminamente etnografic în care ni se desfășoară o scenă din transhumanța Aromînilor oieri din Pind. Spre deosebire de nuanța locuțiunilor reproduse,acest text,această descriere va fi pentru noi material de etnografie pură.

*

*

*

Abstracție făcînd de toate aceste considerațiuni

relevante, dar reflectînd numai asupra aspectului, ca g r a i , a tuturor textelor sau exemplelor aromîne pe care le-am dat, e locul sã ne întrebãm: oare, toate aceste exemple nu duc la conclusia cã aromîna și dacoromîna sînt două ramuri ale unui singur trunchiu comun la baza cãruia stã latina vulgarã? Pentru cine e inițiat în probleme de filologie, evident cã această întrebare e de prisos; ea se adreseazã celor ce vin pentru prima datã în contact cu asemenea probleme.

Firește, graiul aromîn astãzi nu poate fi identic din toate punctele de vedere cu cel dacoromîn. El își are, ca tot ce e organic, caracteristicile sale proprii. Se îndepărteazã de dacoromînã mai cu seamã în privința lexicului. Se înțelege, iarãși, cã influențele primite nu vor fi toate aceleași cu cele ce apar în dacoromînã. Și totuși, aceasta nu înseamnă cã aromîna și dacoromîna nu constituie o singurã unitate lingvistică.

Vom renunța la relevarea documentărilor în acea-

stă privință. Drept dovezi că, din punct de vedere al graiului, Aromîni și Dacoromîni formează o singură entitate etnică, vom da din graiul popular următoarele proverbe:

Terlu curat nu si-aspere di ascăpirare
(Cerule senin nu se teme de fulgerare);

Calu gîone tu gîug s' cunoaște
(Calul viteaz la urcuș se cunoaște);

Coada easte cap la noi ș' furlu picurar la oi
(Coada este cap la noi și furul păstor la oi);

Dipusiră munțîlîi, si-alinară cupriîle
(Se lăsară în jos munții, se înălțară gunoaietele).

A ne opri cu vre-o explicație asupra acestei identități, însemnează a contesta însăși realitatea. Prin urmare, din punct de vedere al graiului, identitatea dintre Aromîni și Dacoromîni e clară ca lumina zilei. Putem, oare, dovedi același lucru și pe calea folklorului și etnografiei?

Din capul locului trebuie precizat că aceste două discipline, în stadiul în care se găsesc ele astăzi, sînt departe de a încadra, de a contura problemele în așa fel, încît concluziile respective să poată

rămînea fapte precise,realităţi concrete,ca şi în domeniul filologiei. Din texte întregi de-abia s'ar putea desprinde sugestii sau note,mai apropiate de ce e al impresiei şi mai îndepărtate de ce e al precisiei —ceea ce,de altfel, e perfect explicabil. Să încercăm cîte o exemplificare pentru fiecare din aceste două discipline.

Pentru e t n o g r a f i e :

Naparti di Laia-mare
 Nî-alăvdară ş' 'nă muşeată.
 Cum si fac,laîlu-nî,si-u ved?
 —Ncălică-ţ calu,giuneale,
 S'du-te,dă pîn di muşeată.
 —"Bună dzuŭă,moî muşeată".
 —"Ghine vinîşî,laî giuneale".
 —"Iu-ţ-u tată-tu,lea feată?"
 —"Tată-nîu i la 'nă numtă,
 La 'nă numtă-amirărească,
 Amirărească ş' crîştinească".
 —"Iu-ţ-u mă-ta,morî muşeată?"
 —"Mu-mea easte la 'nă numtă,
 La 'nă numtă-amirărească,
 Amirărească ş' crîştinească".
 —"Aide,feată,si nă lomu,
 Si nă lomu,si nă vremu,
 Tra s' nîrdzem tru loclu-a nostru:
 Clo iu 'şî-bate pulîlu veara
 Şi birbilîlu prumuveara"

(din Per.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,851)

În cîntecul acesta, care e dintre cele mai vechi, se pomenește de Laia-mare, adică de Marea Neagră. Evident că această notă nu poate fi trecută cu vederea. Dar orice întrebări ne-am pune în legătură cu ea, ceva precis momentan nu putem desprinde. Ipoteze de legături între Dacoromîni și Aromîni, separați prin Laia-mare —după cîntec—, s'ar putea face; dar nu vedem nici o concluzie. Natural, acesta ar fi un text din cele ce nu ne pot spune mult; pot fi altele care să ne dea ceva mai mult, după cum pot fi altele din care să nu putem extrage nimic.

Să trecem la f o l k l o r .

Din literatura poetică populară a Aromînilor reținem următorul cîntec:

Morî tu lună nîilicîoasă,
 Mult analtă ș' dipărtoasă,
 Di-ț vedz oamînî, di-ț vedz lume,
 Nu-nî vidzușî mușeatlu-a meû?
 Spune-nî, lună mult analtă,
 Cu carî vrutlu-a nêû s' disnêardă?
 A cui mînă strindze nîs
 Si-a cui budză bașe?
 Ia dzî-lî, lună, s' vînă-acasă,

Că mult inima n^ă-u arsă.

(P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,895)

Poesia populară dacoromînă ne ofere și ea ceva apropiat cu ce conține cîntecul aromîn:

De-ai fi,lună,credincioasă,
După cum ești de frumoasă,
Eu te-ași întreba să-mi spui:
Nu i-ai zărit umbra lui?
De-ai fi,lună,aplecată,
Precum ești de luminată,
Tu mi-ai spune-adevărat
In care casă-a intrat
Și cine l-a fermecat.

(Calendarul pentru popor al Asociațiunei,pe anul 1929,pag.188).

Cîntecul acesta e cules în jud.Sibiu. Alăturîndu-l celui aromînesc,ne întrebăm: putem,oare,trage aceeași conclusie pe care am putea-o trage din alăturarea bunăoară a cuvintelor dcr.păresimi și ar.păreasinî?

Drept un plus de ispitire în această ordine de idei,să mai relevăm încă o apropiere.

Poesia populară aromînă (cf.P.Papahagi,Din lit. pop.a Arom.,866) ne dă:

— "Aide, feată, vin cu mine,
 Si-nî ti fac tută di-asime,
 Feata mea, aleapta mea".
 — "Nu vin, gîone, că ȳ-arşine
 S' că nă him făr' di curune,
 Gîonle-a meŭ, sifterlu-a meŭ".
 — "Aide, nîcă, si-nî ti ncrun
 Su-aumbrata ŭea di chin:
 S' băgăm nunu aŭel soare
 Si-aŭea lună, nună mare;
 Cusori — chin'îlî; a noştri ŭotŭ,
 Tra s' creapă duşman'îlî toŭ".

Iată acum acelaşi motiv în poesia populară dacoro-
 mînă (S. Mîndrescu, Literatură şi obiceiuri poporane
din comuna Rîpa-de-jos, comitatul Mureş-Turda, 1892,
 pag. 53):

.....
 Şi-om trece Tîrnava-mare
 Şi-acolo ne-om cununa-re:
 Este-un popă între brazi—
 Cunună pe hi scăpaŭi;
 Este-un popă între munŭi—
 Cunună pe hi pierduŭi.

Sau în cea bucovineană (S. Fl. Marian, Poesii populare
romîne, II, 1875, pag. 30-31):

.....
 Si-om fugi 'n Moldova-mare,
 Mămuŭa nu ne-a căta-re.

După ce ne-om depărta,
 La soare ne-om credința,
 La lună ne-om cununa:
 Este-un popă 'ntre molizi,
 Ce cunună pe fugiți;
 Este-un popă între fagi,
 Ce cunună pe cei dragi.

După cum vedem, varianta bucovineană se suprapune în tocmai motivului aromîn. În cazul acesta care e conclusia ce se impune sau care ar părea mai verosimilă?

Dacă am lua, de exemplu, cuvintele: dcr. arină (vechiul ariră) și ar. arină, sau dcr. vechiu auă și ar. auă, de sigur că nici nu ne-am putea gândi măcar că ele se vor fi născut în aromînă și dacoromînă în mod independent, în timp și spațiu. Amîndouă impun, atît pentru formele aromîne cît și pentru cele dacoromîne, cîte o origine comună, și anume: ARENA și UVA. Logica faptelor cere să aplicăm același principiu și în materie de motive lirice, epice etc. (cf. Folklor român comparat, 296-297 și 332). Vom admite, deci, că varianta aromînă și cea dacoromînă au ca genesă unul și a-

celăși motiv, a cărui proveniență și apariție în timp și spațiu nu le putem precisa, așa cum am proceda cu ARENA, UVA etc. Cert, însă, ar putea rămînea faptul că avem a face cu un fond sau prototip comun acestor două motive și că ele ar urma să fie vechi în poezia populară aromîină și dacoromîină.

*
* *

Infățișîndu-ne ca într'un tablou sinoptic tot ce s'a schițat pînă aci, vom putea concluda că:

1. Astăzi, entitatea aromîină, ca grai, folclor și etnografie, constituie o ramură aparte de cea dacoromîină — ceea ce era firesc să se întîmple, mai ales că între ele a intervenit o integrală despărțire ce datează cam de prin secolul al X-lea;

2. În trecut, adică pînă la acest secol, în afară de oarecari caracteristici, aceste două ramuri formau o perfectă unitate din toate punctele de vedere. În această epocă avem atît în nordul Balcanilor și Dunărei, cît și în sudul aceluiași Balcani ROMÎNI, nu AROMÎNI

și DACOROMÎNI.

Să ne explicăm.

În trecut — bună parte și astăzi încă —, întreaga populație denumită actualmente A r o m î n i își dădea ea însăși denumire de R u m î n (v. pag. 56). Forma A r u m î n sau A r m î n , cu a protetic, nu poate data din epoca de formațiune a limbei române, când nu circula decît forma fără a protetic. Așa dar, pe cele două versanturi ale Balcanilor nu erau decît RUMÎNI. Deosebirea dintre acești Rumîni — nord-balcanici și sud-vest-balcanici — consta în separațiunea lor prin lanțul muntos al Balcanilor. O imagine a acestei stări de lucruri ne o presintă lanțul carpatin: în nord-vestul Carpaților populația transilvăneană, iar în sud-estul lor populația "regățească". Dar și una și alta constituiesc o singură tulpină romînească, indiferent dacă unii sînt numiți bunăoară Ardeleni, iar ceilalți "Regățeni" etc.

G R A I

E capitolul cel mai greu de expus. Greu în sensul că, din mulțimea faptelor, a exemplelor, din tot materialul ce stă în dosul fiecărei probleme, alegerea lor pentru a fi relevate într'o schițare sintetică atât de concentrată nu va fi ușoară.

Din capul locului trebuie să menționăm că în toată această sumară expunere ne vom călăuzi în cadrul următoarelor traseuri:

1. Vom urmări numai elementul l a t i n ;

2. Această urmărire va fi făcută în general comparativ cu ce ne oferă dacoromîna (graiul popular);

3. Vom avea în vedere exclusiv trăsăturile generale ale aromînei, fără a ținea seamă — în majoritatea casurilor — de ce e particularitate sub-dialectală etc.

Vorbită pe lungi filoane geografice și de grupuri răzlețe, e firesc ca aromîna să aibă, și ea, sub-dialectele sale, unele mai însemnate, altele mai reduse. Chiar dacă anumite fapte presintă nuanțe diferite în aceste grupări sub-dialectale, ele nu vor fi menționate. Ceva mai mult: nu vom da nici istoricul problemelor ce vor fi menționate, el considerîndu-se cunoscut din tot ce privește istoria limbei romîne.

Și totuși, chiar din aceste simple semnalări se va putea constata importanța și utilitatea cunoașterii aromînei. În afară de ce am amintit mai sus (cf. pag. 38), să mai încercăm cîteva exemplificări.

In dacoromîină avem: masă ; întins, întinsă;
In aromîină avem: measă; tes , teasă.

Din alăturarea acestor forme se desprinde clar ce s'a afirmat mai sus, întrucît formele aromîne sînt fase fonetice anterioare, fase prin cari, în evoluția lor fonetică, și formele dacoromîne au trebuit să treacă, așa cum se poate vedea în schemele următoare:

MENSA > MESA > measă > masă

TENSUS > TESU > tes (în-tins)
 TENSA > TESA > teasă (în-tinsă).

Din această schemă se mai poate vedea că în aromînă avem pentru adj.TENSUS formele normale, corecte, în timp ce în dacoromînă a intervenit analogia. Iată, deci, cum dialectul aromîn ne arată mai repede și mai precis originea cuvintelor și evoluția lor fonetică.

Încă o exemplificare:

în dacoromînă: vînt; furcă, furcei;
 în aromînă : vint; furcă, a furcăleî.

Formele aromîne sînt fazele intermediare dintre etimoanele latine și formele dacoromîne:

VENTUM > vint > vînt
 FURCA+ILLAEI > furcăleî > furcei.

F O N E T I C Ă

V o c a l i s m

A accentuat

§1—.Astăzi în dacoromînă întunecarea acestei voca-

le în poziții acum cunoscute are un singur reflex, anume cel de î, evoluat din vechiul ă. În aromână circulă amîndouă aceste reflexe:

în aromîna nordică: lăă, căănd, căămp;
 " " sudică : lîî, cîînd, cîîmp.

§2—. În aromîna nordică acest ă apare și ca ε (e) — sunet intermediar între ă și e: căăne > kεni.

§3—. Ca fonetică morfologică, amintim că în aromînă e generală transformarea lui a din subst. și adj. singulare în ă la formele de plural:

pl.dcr.: capre, vaci; mari
 pl.ar. : căpri, vaăți; mări etc.

§4—. Monosilabele de pers.a 3-a sing.de la ind.prezent:

dcr.: el dă, stă
 ar. : el da, sta.

După cum vedem, relevăm tot ce constituie dublet aromîno-dacoromîn. Toate celelalte rezultate ale lui A accentuat nu le menționăm, întrucît sînt identice cu cele din dacoromînă — ceea ce vom aplica și pentru toate celelalte sunete etc.

A neaccentuat

§5—.Caracteristic pentru dialectul aromîn e prote-sa lui a,pe care o constatăm chiar în denumirea etni-că: a r u m î n . Această protesă e foarte întinsă în aromîna de sud,spre deosebire de cea de nord,unde ea nu numai că e redusă,dar chiar e extinsă și în sens contrariu.Cîteva exemple:

în nord: Rumăn , rup (la Fărșeroți)
 în sud : Arumîn, arup etc..

In sens opus:

în sud : aprochiû, aruc
 în nord: prochiû , ruc (=arunc) etc.

Aceasta e apariția protesei în spațiu.In timp, ea nu poate fi socotită străveche,așa că,și din acest punct de vedere,la origine nu avem a face cu o parti-cularitate distinctivă între aromîină și dacoromîină.

Inclinăm a crede că genesa acestei protese se ex-plică pe cale de analogie,avînd însă ca punct de ple-care însăși prepoziția a < AD pe care o constatăm chiar în forme dacoromîne ca: a-casă,a-desea,a-minte,a-sea-

ră etc. Aromînul zice (eu) avin (=eu vînez). Corespunzător, bunăoară, exprimărei franceze cu infinitivul lung (ca și în vechea romînească): "il est allé à chasser", Aromînul nu se putea exprima decît astfel: si duse a vinare < SE DUXIT AD *VENARE. Cu timpul, prepoziția s'a alăturat verbului pentru a forma un singur cuvînt: a-vinare="vîinare". Pe această cale, era suficient să apară cîteva formațiuni analoage, pentru ca, apoi, pe cale de analogie, să ne vedem în fața unei protese a lui a atît de întinsă.

§6—. După anumite consoane, în special labiale și cîteodată și palatale, ă aton apare ca u, după ce a devenit mai întîi î:

FAMILIA > fămeale > fîmeale > fumeale,

în tocmai ca și:

MAMMANEM > mămîni > mîmîni > mumîni,

de unde, apoi, mumă.

§7—. Ca fonetică morfologică, menționăm faptul că la finele cuvintelor cu funcție de ablativ-locativ sau de adverbe, provenite din substantive, prepoziții

etc., apare regulat -a:

dimineata, noaptea, iarna;
dzeana (nsus), valea (nghios), astînga;
apoia, aproapea, acloia, atia etc.

În dacoromînă acest -a nu apare pretutindeni.

§8—. Spre deosebire de dacoromînă unde constatăm -a final, în aromînă apare -ă la anumite părți de cuvînt:

numerale : ună: ună di eale;
adjective : altă, ahîntă: ahîntă oară;
pronume : nîsă, aestă: nîsă ascultă;
prepoziții: disupră, prisupră: disupră di casă.

Pentru toate aceste cazuri, ca și pentru similarele lor, în dacoromînă avem -a:

una din ele;
atîta oră;
dînsa ascultă;
deasupra de casă etc.

(cf. în această privință și Bibl. nat. a Arom., II, p. XIV).

Evident că acest caz de fonetică ce privește sintaxa nu se reduce numai la aceste exemple. Cum, însă, limitele acestui curs nu ne permit să intrăm în prea multe detalii și exemplificări, ne mulțumim numai cu relevarea câtorva din ele.

E accentuat

§9—.In ceea ce privește pe Ě (accentuat deschis), fonetism normal pentru DECEM și RECENS avem în formele aromîne: dzațe, arațe.Același Ě și-a păstrat calitatea în aromînă în forma pĕrgu < MERGO; dovadă e diftongarea lui și alterarea labialei M.

§10—.Cu privire la Ě (î închis accentuat) și Ī (deschis accentuat), vom avea de observat că rezultatele lor e sau ea se mențin ca atari în aromînă chiar după labiale, fără a trece la ă sau a, ca în dacoromînă. Avem:

ar. per, înbet, fet, ved, mer
dcr. pār, înbăt, făt, vād, mār.

Tot așa:

ar. peară, înbeată, feată, veară, measă
dcr. pară , înbată , fată , vară , masă.

§11—.Diftongarea lui Ě(Ī) în ea e generală în aromîna sudică, unde acest diftong se menține ca atare. In cea nordică, și anume în graiul fărșerotesesc, diftongul ea se aude ca e deschis, cu o foarte slabă resonanță de ëa: La fel și cu diftongul ĭa < Ě:

în sud : feate, feațe; ȳape
 în nord: fete , fețe ; ȳepe etc.

§12—.E accentuat trecut la i în fața nasalei, în aromîină se menține ca i chiar după labiale sau după e, ȳ; nu devine î, ca în dacoromîină:

ar. : min, murmintu, vindu, singur
 dcr.: mîn, mormînt , vînd , sîngur etc.

E neaccentuat

§13—.In general, în aromîină —mai cu seamă în sud—, acest e trece regulat la i; în nord, cînd e final, acest e încă se menține ca atare. In dacoromîină devine ă după labiale etc. Exemple:

ar. : bitîrnu, fitare, măsură, picurar
 dcr.: bătrîn , fătare, măsură, păcurar etc.

§14—.Acest E neaccentuat apare ca ă și în aromîină în formele bunătate, măduă, sănătate, sîptămîină.

§15—.După ȳ, dz, e < E aton sau provenit din IA a-ton devine ă:

ar. : brață, veardză (=verdețuri).
 dcr.: brațe, ---

§16—.In graiul Fărșeroților,acest e trece la ă dacă e final și precedat de ṛ:

în sud : coarne; mul'eri(1e), soari(1e)
 în nord: coaṛă ; muleṛă , soaṛă etc.

Pentru acest ṛ,cf. §39.

ī (închis accentuat)

§17—.Aproape nimic important de remarcat.De menționat că această vocală apare ca u în forma cuṭut (=cuṭit).

I neaccentuat

§18—.I închis final,după t,dz sau formează silabă și atunci se pronunță ca î curat: munṭî,sau nu formează silabă și atunci nu se aude: munṭ,bradz,(ti-ne) cadz etc.(cf.și Bibl.naṭ.a Arom.,II,p.XVIII-XIX).

§19—.Un i epentetic,analog celui dacoromîn din mîne,pîne,apare în aromîna nordică,în graiul fărșerotesesc:

căine (în Codex Dimonie, publicat de Weigand în Jahresbericht..., VI, 148),

airare: "ordzul l-airă boîlí și l-mîcă calí"

Dar acest cas de epentesă e foarte rar.

O

§ 20—.Accentuat, s'a păstrat ca diftong (oa) și în afoară (=afară).

§ 21—.Neaccentuat, trece regulat la u (v. § 22).

U

§ 22—.Aton, fie că e provenit din O aton sau din U aton, apare mai ales în aromîna nordică trecut la ă (invers de ce am văzut pentru A aton sub § 6)

în nord: măr^hmint, că^hnosc, că^hrut
în sud : murmint, cunosc, curnut etc.

§ 23—.Final, spre deosebire de casurile în cari în dacoromîna a dispărut complet, în aromîna, mai ales în sud, el se aude încă, redus ca u semison: omă, cală, osă etc.

Diftongi

§24—.AU tonic, primar sau secundar, devine av înaintea unei consoane sonore și af cînd e urmat de una surdă:

AUDO > avdu , FABRUM > FAURU > favru

*CAUTO > caftu,

§25—.Aceeși constatare și pentru EU, primar sau secundar:

FEBREM > heavră' etc.—Cf. §37.

Hiat secundar

§26—.Deși formele ce voi da drept exemple privesc și fonetica lui -V- și a lui -LL-, totuși, avînd în vedere discuțiile ivite în jurul acestei probleme, le relev ez aci. Se va vedea din alăturarea formelor aromîne și dacoromîne diferențieri ce trebuie să fie luate în seamă. Exemple în legătură cu -V- intervocalic:

ar. aeare, neaŭă, noaŭă etc.
dcr. avere, nea , nouă

Exemple în legătură cu ^l-LL+A intervocalic:

ar. măduă, măsea, stea, —
dcr. măduvă, măsea, stea, pluă.

Constatăm, așa dar, că:

1. în aromână nu apare v pentru evitarea hiatului;

2. spre deosebire de dacoromână, în aromână avem terminațiunea -ă: neaă;

3. că această terminațiune apare și în dacoromână la unele forme: noă, plă.

C o n s o n a n t i s m

P, B, F, V, M

§27— .Urmate de I închis sau de E deschis accentuat, precum și de vocala tematică -i a femininelor plurale nearticolate de la declinarea a III-a, toate aceste labiale se palatalizează fără excepție:

P: chină, luchă, véschi, adachă

B: ghine, alghi, ierghi, herghi

F: hiră, vahă,

V: v'ermu , v'ine

M: n'ercur'i, pon'i, lun'ini, dorn'i.

Evident că această palatalizare e veche; nu credem, însă, că ea ar putea data din epoca de formațiune a limbei române. Ca genesă, sub raportul fiziologic, ea e prilejuită de iot-ul conținut de Ė și Ī. Originea ei nu poate rămînea streină de palatalizarea din greaca modernă, oprită la faza intermediară de ph, vʃ, fh, mn'.

L

§28—. In aceleași condițiuni ca și labialele (cf. §27), L se palatalizează, păstrîndu-se ca l', fără a dispărea ca în dacoromînă:

ar. : l'eaŭ, l'ertu, l'in, al'iŭ, mul'earu
dcr.: iau , iert , in , aiu , muiere.

§29—. In aromîna nordică, mai ales la Fărșeroții munteni, l se aude și ca r (rucru), sau ca ʃ (ʃun'i), ori dispăre (cădură) etc.

N

§30—.In general,n nu apare în verbele aruc (=arunc) și mîcû (=mînc).

§31—.Intervocalic,nu a cunoscut de loc rotacisarea în aromîină.

§32—.Ca la orice alt sunet (vocală sau consoană), și aci ar fi casuri multe;dar ele ar putea intra numai într'o expunere fonetică completă.Iată,bunăoară,forma ndoî,ndoaŭă (=cîțiva,cîteva),care circulă alături de nîscîntîi,nîscînte (<NE-EX-QUANTUM);ea,însă, nu poate intra în cadrul general al acestui curs.

C,G

§33—.Asibilarea acestor două consoane în fața vocalelor palatale e reflectată în domeniul limbei romîne prin două rezultate: unul propriu dacoromînei și altul specific pentru aromîină. Exemple pentru C:

dcr.:ce, cerb , cină, cinci
ar. :țe, țerbu, țină, ținți etc.

Exemple pentru G:

dcr.: geană , ginere
ar. : dzeană , dzinire etc.

Această diferențiere fonetică e singura care datează din epoca de formațiune a limbei romîne. Explicația genesei ei la care ne oprim e cea formulată în Din epoca de formațiune a limbei romîne. Forme ca fecîlû, fregîlû etc. nu pot răsturna această concluzie. Dacă fonetica experimentală, bunăoară, ne va dovedi că č, ğ puteau evolua —și numai în aromîină!— spre t, dz, fără ca, totuși, forme slave ca celnic, cemir, cloce să se pronunțe telnic, temir, cloțe, atunci poate că vom crede și noi în această transformare. În cazul acesta, același dublet fonetic din domeniul limbei franceze se va supune aceleiași explicații. Cum, însă, în stadiul cercetărilor actuale așa ceva nu se poate intervedea, urmează că și această problemă vine să coroboreze la ce am spus cu privire la originea Aromînilor (pag. 21-26).

N

§30—.In general,n nu apare în verbele aruc (=arunc) și mîcû (=mînc).

§31—.Intervocalic,nu a cunoscut de loc rotacisarea în aromîină.

§32—.Ca la orice alt sunet (vocală sau consoană), și aci ar fi cazuri multe;dar ele ar putea intra numai într'o expunere fonetică completă.Iată,bunăoară,forma ndoî,ndoaună (=cîtiva,cîteva),care circulă alături de nîscînțî,nîscînte (<NE-EX-QUANTUM);ea,însă, nu poate intra în cadrul general al acestui curs.

C,G

§33—.Asibilarea acestor două consoane în fața vocalelor palatale e reflectată în domeniul limbei romîne prin două rezultate: unul propriu dacoromînei și altul specific pentru aromîină. Exemple pentru C:

dcr.:ce, cerb , cină, cinci
ar. :țe, țerbu, țină, ținți etc.

Exemple pentru G:

dcr.: geană , ginere
ar. : dzeană , dzinire etc.

Această diferențiere fonetică e singura care datează din epoca de formațiune a limbei romîne. Explicația genesei ei la care ne oprim e cea formulată în Din epoca de formațiune a limbei romîne. Forme ca feciū, fregiū etc. nu pot răsturna această concluzie. Dacă fonetica experimentală, bunăoară, ne va dovedi că č, ğ puteau evolua —și numai în aromîină!— spre t, dz, fără ca, totuși, forme slave ca celnic, cemir, cloce să se pronunțe telnic, temir, cloțe, atunci poate că vom crede și noi în această transformare. În cazul acesta, același dublet fonetic din domeniul limbei franceze se va supune aceleiași explicații. Cum, însă, în stadiul cercetărilor actuale așa ceva nu se poate intervedea, urmează că și această problemă vine să coroboreze la ce am spus cu privire la originea Aromînilor (pag. 21-26).

J

§34—.Ca și astăzi în anumite regiuni dacoromîne, corespunzător lui j din dacoromîină în aromîină avem numai ǵ:

der. : joc , joi , judec.
ar. : ǵioc, ǵioi, ǵiudic etc.

-LL-

§35—.In fața unui E sau I, ca și L simplu, această dublă consoană se menține în fasa străveche de l', pe cînd în dacoromîină a dispărut:

ILLĪ > el'ī, MALLEUM > mal'īū, MILLIA > n'il'e.

§36—.Pentru rezultatul ei în poziția 'LL+A, cf. exemplele relevate la §26.

'BR-, 'BT-

§37—.După dispariția, prin vocalizare, a labialei B din aceste grupuri consonantice, hiatul secundar

-ur- și -ut- evoluiază la fel ca și diftongul de care a fost vorba la §25:

FEBREM > heavră, PRESBYTERUM > preftu.

Pentru precisări, cf. Introducere în Filologia romanică, 206-208.

CL, GL

§38—.In dacoromînă au evoluat spre che, chi, ghe, ghi.In aromînă s'au oprit la fazele vechi de cl' și gl':

ar. : cl'itoare ,cl'em; vigl'itor, gl'em
dcr.: chitoare, chem; veghetor, ghem.

De relevat aci că pronunțarea de către Aromîni a numelui minunatei comuni aromînești Vlaho-Clisura nu este Clisura, ci Cl'isura.

In aromîna nordică, la Fărșeroți, acest cl', gl' a evoluat ca și în dacoromînă: cheaie, chem, nchișû; vigheam etc.

rl, rn

§39—.In general, nici o deosebire în pronunțarea a-

cester grupuri consonantice româneşti între aromîna şi dacoromîna. Intrucît, însă, pînă aci am mai recurs la graiul Fărşeroţilor oieri, vom menţiona că la aceştia, din cauza pronunţării vibrante a lui r̄, -l şi n dispar. Deci: r̄l > r̄; r̄n > r̄:

cărlig > cărig; carne > cară etc.

Cf. şi §16.

C o n c l u s i u n i

§40— .Aruncîndu-ne o privire asupra întregului capitol fonetic, ceea ce vom reţine e că aromîna s'a oprit în evoluţia ei la o fasă mai veche, pe care dacoromîna a lăsat-o în urmă. Tocmai această caracteristică vine să înlesnească şi să documenteze cercetarea evoluţiei istorice a limbei romîne.

Expunerea a fost eminamente generală, aşa că faptele menţionate a trebuit să fie reduse şi ca număr şi ca explicaţie —criteriu ce-l vom aplica şi la capitolele următoare. Nu am putea susţine că nu vor fi

fost alte fapte ce meritau să fie menționate, cum ar
 fi, de exemplu, pronunțarea cu s și z în loc de ș și ğ
 în regiunea Rîului-alb: sase pentru șease, zoc pentru
ğioc etc. Scopul acestui curs fiind o sumară orientare
 integrală cu privire la Aromîni, am preferat să-l re-
 sumez la cît mai puține fapte. Scăderea lui ar consta,
 prin urmare, în alegerea acestor fapte de a fi mențio-
 nate.

M O R F O L O G I E

A r t i c o l u l

§41— .Corespunzător articolului singular masculin
 de la substantivele de declinare a II-a din dacoro-
 mînă -ul (lup-ul), în aromînă avem dubletul -ul și -lu.

-ul apare la substantivele terminate printr-un grup
 de consoane (+u, vocala tematică): lemn sau lemnu, art.
lemnul; țerb sau țerbu, art. țerbul etc. (PORCU+ILLU >
 PORCULLU > porculŭ > porcul).

lui, și astăzi încă filologia română recurge la de mult propusa construcție-tip HOMO ILLE BONUS, devenită HOMO-ILLE BONUS, pentru a explica cum ILLE HOMO a devenit HOMO-ILLE. Credem că această construcție-tip, cu folosirea unui adjectiv (BONUS) nu e fericit aleasă; căci, la început un HOMO a trebuit să acționeze, indiferent dacă era BONUS sau MALUS ori REUS etc Deci, anterioară unei construcții ca HOMO ILLE BONUS COGITAT a trebuit să fie HOMO ILLE COGITAT ori ILLE HOMO COGITAT (adică, fără nici un calificativ adjectival). Prin urmare, tradiționala construcție-tip cade — un om putînd cugeta și fără a fi bun sau rău, adică în latină se putea exprima și fără adjectivul dat. Explicația, așa dar, mai de grabă ar trebui căutată în întîlnirile sintactice ale acestui articol cu pronumele personal masculin de persoana a 3-a.

C a s u r i l e

stantivelor de declinarea Iⁱ din aromîină ne dovedesc cu prisosință că în latina vulgară, la fel ca și la singularul declinării a II-a, singularul feminin și-a uniformizat toate cele patru cazuri, desinența lor fiind arătată numai prin articol. Aromînul zice a poarcăleî, a mutăleî, ceea ce ne arată că formele respective latine nu puteau fi decît PORCA+ILLAEI, MUTA+ILLAEI, nu PORCAE+ILLAEI, MUTAE+ILLAEI (cf. Din epoca de formațiune a limbei romîne).

§46—.VOCATIVUL singular feminin de decl. Iⁱ și a III-a e însuși nominativul singular nearticulat: feată, vulpe. Rar avem vocative în -o: mamo —și aceasta mai mult în regiunea Bitoliei, sub influență slavă.—Cel masculin de declinarea a III-a e însuși nominativul singular nearticulat: oaspe; la decl. a II-a avem, pe lîngă însuși nom. sing. neart. care e rar (cf. §73), cel terminat în -e (identic cu vocativul latin): doamne, lupe, mute —vocativ care și în dacoromîină, în poesia populară, apare foarte des: bărbate, cerbe, coadre, corbe, cuce, cuscre, înprumute, lupe, mugure, pămînte, ploape, Prute, unchie, vere,

vinte, vînte etc.—Vocativul în -le apare numai la forma Dumnîdzale (cf. și gîuneale).

La plural, vocativul general e însuși nominativul plural nearticulat: feate, boî, fărtat, cînî etc.

A d j e c t i v u l

§47—.Demonstrativul masculin nu cunoaște terminațiunea -a, ca în dacoromîină: ațel (dcr. acel-a), aestu (dcr. acest-a), iar femininul, care nu are la baza lui art. ILLA, nu transformă niciodată pe -ă în -a, ca în dacoromîină: casa aestă sau aestă casă, alantă etc.

§48—.Comparațiunea e simplificată.Comparativul se formează cu ma < mai: ma mare (folosindu-se apoi prepoziția di=decît: "ma mare di mine").— Superlativul se formează cu adv. multu: multu greû. Superlativul relativ e adjectivul articolat precedat de cama: (ațel) cama greûlu.

N u m e r a l u l

§49—.Pentru cel cardinal,o singură remarcă: în aromîină s'a păstrat VÍGINTI>vívint sau vínvít,corespunzător decr.douăzeci.—Dintre cele ordinale,din latină s'a păstrat ANTANEUS>întînîŭ.—In aromîină numeraledle cardinale primesc articol: unlu,una;doîlí,doaŭle; optulí, optule;vínghtlí,vínghtle;noaŭădzătílí,noaŭădzătíle etc.(în dacoromîină:cei,cele 8,20,90 etc.).

P r o n u m e l e

§50—.PERSONAL: forma tu astăzi nu mai circulă decît extrem de rar (cf.Dispariții și suprapuneri lexicale,în Grai și suflet,III,87),ea fiind înlocuită cu forma de acusatlv tine=tu.Pe cale de analogie, forma eŭ e concurată de forma mine.—Acusativul și dativul plural pentru primele două persoane este: nă "ne" și vă "vă" la formele atone;dativul pl.al pers.a treia e lă "le".De sigur că toate aceste trei forme au la balsa lor atonele NOS,VOS,ILLOS (pentru ILLIS).

§51—.In graiul fărșerotesesc încă circulă forma is, isă "însu-și,însă-și".—Corespunzător der.dîns-ul,dîn-sa,avem în aromînă formele nîs,nîsă care nu primesc articol în nici o construcție sintactică,nici la singular nici la plural;în schimb,în dacoromînă se întrebuintează numai sub formele articolate.

§52—.Dintre cele nehotărîte,menționăm vîrnu,vîrnă, care nu primește niciodată articol ca în dacoromînă — ceea ce,iarăși,e logic și normal—;niscîntu,niscîntă, niscîntîi,niscînte (NE-EX-QUANTUM) "nișcît,cîtva",care, și el,nu se articolează niciodată.Mai amintim pe cari-ți "care-ce,oricare".

§53—.Aromînul nu a folosit nici un termen de politețe,corespunzător der."domnia-ta"etc.Tîrziu a împrumutat pe cale grecească turcescul afindia-ț "domnia-ți".

V e r b u l

§54—.Cu privire la verbul ajutător "a fi",de remarcat că pentru aromînă avem a face cu un mai pronun-

țat amestec între ESSE și FIRE, întrucît indic.pres. a-romîn, fără a mai reproduce pronumele, e următorul:

hiŭ, hiŷ, easte, him, hiț, suntu.

Pentru celalt verb ajutător, nimic de observat decît faptul fonetic că se pronunță încă noŷ aem "avem", a-eam "aveam" etc.—Pentru alte forme de la alte timpuri, vezi la fiecare timp a parte.

Mai jos, dăm timpurile ce presintă cîte ceva ce trebuie luat în seamă, înglobînd la fiecare toate conjugările, inclusiv verbele ajutătoare.

§55—.PERF.SIMPLU. Se păstrează pretutindeni t final la pers.a doua plurală: voŷ:avut, fut, cîntat, șidzut, scoasit, durnît.—Circulă curent perfecte tari, ca și toate celelalte, cu fonetismul normal: eŷ:apreșŷ, teșŷ, plîmșu, trapșu etc. ("aprinsei, întinsei, plînsei, trăsei"). Iată conjugarea integrală a acestui timp:

fregîŷ, freadzișî, freadze, freadzim, freadzit, freadziră ;
fripșu, fripsișî, fripse, fripsim, fripsit, fripsiră ;
asteșŷ, asteasișî, astease, asteasim, asteasit, asteasiră.

§56—.PERF.COMPUS. Toate timpurile compuse în aro-

mîna se formează cu participiul verbului de conjugat terminat în -ă: cîntată, durnîită, avută etc. Acest timp se formează cu: am, aî, are, avem, aveţ, aŭ+part.respectiv: am vidzută etc. (cf. §87).

§57—.MMCPERF.INDIC. Se formează cu ajutorul imperf.de indic.al verb.a avea: aveam lucrată etc.—Extrem de rar circulă forme cari să reproducă mmcperf. subj.latin, ca în dacoromîna (cf. Din epoca de formaţiune a limbei romîne şi Graiul şi folklorul Maramureşului, pag.LXVIII, §60).

§58—.VIITORUL I. Se formează cu indic.pres. al verbului de conjugat precedat de invariabilul va sau vaî: eŭ:va mi duc, va ti bat, va tornu etc.

§59—.VIIT.AL II-lea. Se formează cu perf.simplu al verbului de conjugat precedat de acelaşi invariabil va sau vaî:

eŭ : va fuî , va fecîŭ , va mi-ascăldaî
tine: va fuşî , va feaţişî , va ti-ascăldaşî
el : va fu , va feaţe , va si-ascăldă etc.

§60—.SUBJ.PRES. Vb.ajutător a fi:

s'hiŭ, s'hiî, s'hibă, s'him, s'hiţ, s'hibă.

Toate verbele de conj. Iⁱ la pers. a 3-a se termină în -ă: si-alavdă, pe cînd în dacoromînă se termină în -e: să laude etc.—Cf. §62.

§61—.SUBJ.IMPERF. Am văzut că pres. subj. se formează cu pres.indic.al vb.de conjugat, precedat de conjuncția si "să". Imperfectul, cum e și logic, se formează din imperfectul indic.al vb.de conjugat, precedat de același si:

(eă) si-aveam, s'purtam, s'crișteam etc.

Se mai formează din același si+mmcperf.indic.:

(eă) si-aveam tăcută, (el) si-avea friptă etc.

Sînt cazuri sintactice cînd acest timp are și nuanță de optativ trecut (cf. §63).

§62—.OPTATIV PRES. Adevăratele forme pentru acest timp reproduc imperfectul subj. latin:

si-avearim, si-aveariș^ŷ, si-aveare
si-avearim, si-avearît , si-aveare

(HABEREM etc.).—In anumite construcții sintactice, el se formează și cu indic.pres.al verbului de conjugat, precedat de invariabilul vrea: si-am casă, vrea
T.Păpahagi, AROMÎNII: grai, folklor, etnografie.

ti-aclem.—Sînt cazuri cînd e exprimat prin forma de
subj.pres.

§63—.OPTATIV TRECUT. Şi aci,adevăratele forme ale acestui timp reproduc perfectul subj.latin (cf.şi §90):

si-avurem, si-avureși, si-avure.

si-avurem, si-avuret , si-avure.

સાુ:

s'furem , s'fureși , s'fure,

s'furem , s'furet , s'fure

(deci:HABUERIM...,FUERIM...). Comparînd cele două timpuri de optativ în legătură cu ce ne presintă de pildă vb.a avea,se vede clar că în aromînă s'au păstrat și imperf.și perf.subj.latin.Urmărind și cele patru conjugări,vom avea și alte dovezi.Iată,bunăoară,vb.TACERE:

opt.pres.: s'tăţearim (TACEREM),

opt.trec.: s'tăcurim (TACUERIM).

Ca și prezentul, acest timp se formează cu vrea+
perf.compus sau mmcperfectul verbului de conjugat:

vrea mi-am dusă; vrea mi-aveam dusă.

§64—.IMPERATIVUL. Pentru verbele ajutătoare se cunosc numai formele de subjonctiv prezent. Pentru ce-

lelalte conjugări, dăm ca tip:

poartă, s'poartă, purtat, s'poartă.

§65—.PARTIC.PRES. E însăși forma dacoromînă, cu deosebire că se termină în -a sau -aluî: avînda(luî), lucrînda(luî), vidzînda(luî), nîrgînda(luî), işînda(luî).

§66—.PARTIC.TRECUT. Spre deosebire de dacoromînă care, la acest timp ca și la perf.simplu ne presintă forme cu fonetism analogizat după infinitiv sau indic. pres.etc., în aromînă vom constata multe forme normale, ca și la perf.simplu (cf. §55): apres, apreasă "aprins"; tes, teasă "întins"; traptu, -ă "tras"; astîntu, -ă "stîns", plîntu, -ă "plîns" etc.

§67—.INFINITIVUL SCURT. Nu e cunoscut aromînei. Forma vahî (și alte cîteva) rămîne izolată și ne duce în spre graiul comunelor Gopeși și Muloviște, pentru cari cf. Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor...

§68—.INFINITIVUL LUNG. E curent și are o bogată și variată întrebuințare sintactică (cf. §86). Vb. ajutător a fi nu are forme infinitivale.

A d v e r b u l

§69—.Fără a ne opri cu vre-o explicație fonetică, semantică ori etimologică,vom menționa în ordine alfabetică anumite forme caracteristice pentru aromîină.Nu vom ținea,deci,seamă de natura lor:

aúá "aici",deadoară "de a doua oră ,pe la ora 2 în diminețile de vară,cînd păstorii sau cărăvănarii își reliau ocupația respectivă",d(e)adun "laolaltă,împreună",didinde "dincolo (de munte)",dipriună "împreună; mereu",íu "unde",íuvá "nicăiri",mirinde "pe la orele 4 după amiazi",ngħíos "jos",náparte "dincolo",tot(u)na "totdeauna",ună-oară "odată" etc.

P r e p o s i ț i u n e a

§70—.Ne vom opri numai la una singură,și anume asupra prep.trî și comp.trîșî. Dăm cîteva exemple în cari trî (tră) circulă cu următoarele sensuri:

"cătră": trapse trî București;

"pentru" : vine^é trî tine;
 "de" : va vⁱină trî Stă-Mărie;
 "la" : trî mult^u anⁱ;
 "de(ce)?" : trî țe fură picurarⁱlⁱ?

Din aceste exemple reiese că etimologia prepozițiunei nu poate fi INTRO, ci CONTRA; deci, acest trî e însăși prep. cătră sau cîtrî cu prima silabă aferesată.

Trîși înseamnă "pînă, tocmai pînă": trîși București.

I n t e r j e c ț i u n e a

§71—.In interjecțiuni nu putem spune că s'ar continua element latin. Ele sînt, în general, comune multor popoare. Cîteva specifice aromînei: bobó (de mirare, de durere), laî "măi", lele "auleu", morî "fa".

D e r i v a ț i u n e a

§72—.Ca și vechea romînească, aromîna cunoaște încă verbe ce nu au primit prefixul în. Exemplu: vicle^dedzû "învechesc": căravea u vicle^deară furtunⁱle (cf. "vechiră-se oasele mele", în I.A.Candrea, Psaltirea scheiană, 54/

§73—.Sufixul -ame e productiv în aromîină; corespunde dcr.-ime:Arumăname,Fărşirutame; tora tu-auşeame scoate,cal,giuname "acum la bătrîneţe scoate,calule,voinicie"(pentru vocativul cal,cf. §46).

§74—.Sufixul -uş,care apare şi în romîna veche (tătuş), în aromîină e curent:birbicus,piruş "fir de păr micuţ"(de unde:piruşeană),nipărticuşe etc.—cf. dcr.căluş.

§75—.Ca familie de cuvinte, merită menţionat exemplul următor,care ne desvăluie o caracteristică sufletească a Aromîinului. Din adj.giöne,giōană "viteaz,tînăr,mîndru",avem:giunel,giunar,giuneată, giunilé,giuname,giuneaşte.

S I N T A X Ă

Din anumite consideraţiuni,facem ca după Morfologie să urmeze Sintaxa.

Pentru a urmări şi înţelege mai bine diferitele probleme,vom da exemple comparative din romîna veche.

Aceste exemple vor fi luate din opera d.I.A.Candrea, Psaltirea scheiană, pe care o vom cita-o prescurtat: Ps.sch. Pentru citatele aromîne nu vom da în totdeauna indicația bibliografică.

§76—.Substantivul și atributul său adjectival , despărțite prin ARTICOLUL ațel "cel", primesc articolul enclitic (cf.Bibl.naț.a Arom.,II,pag.XIV):muntile ațel analtul,oaia ațea bitîrna,furîlî ațelî multî lî,apile ațeale mărîle —cf.: "focul cel nestinsul" etc.,în Ps.sch.,§121/2.

§77—.In aromînă,numeralele cardinale primesc articolul enclitic (cf.§49): treîlî furî murîră "cei trei..."—cf.dcr.: "cu trei coade pe spinare, cîte trele gălbioare",în Materialuri folkloristice, 1303 (Dolj).V.și Bibl.naț.a Arom.,II,pag.XIII).

§78—.PRONUMELE PERSONAL,și anume formele sale enclitice,ne ofere casuri interesante.Aceste forme enclitice apar ca o repetare a subiectului substantiv al propozițiunei.Și apar numai alături de anumite forme ale verbului a fi,în propozițiuni afirmative,

ca și interogative. Această apariție ne presintă dublete, în sensul că aceste forme apar sau înainte sau după forma verbală. Lăsăm să urmeze mai multe exemple — unele din publicații (și anume din P. Papahagi, Graie aromîne, 58 și Din lit. pop. a Arom., 33), altele inedite:

1. draclu tu cărți l-easte,
2. " " " easte-l;
3. feata nu-ŭ easte aŭa,
4. " " easti-u aŭa;
5. furîlî pri dzeană va-lî hibă,
6. " " " va hibă-lî;
7. stroplu ŭ-l-easte?
8. " ŭ easte-l?
9. pînea ŭ va u hibă?
10. " " " hibă-u?
11. picurarîlî ŭ lî-era?
12. " " era-lî?
13. căprîle ŭ li sunt?
14. " " sunt-li?

După cum vedem, toate aceste forme pronominale enclitice sînt formele atone ale pronumelor personale: el, ea, elî, eale.

O exprimare similară apare și în greaca populară. Iată, bunăoară, exemplul 2 în această limbă: "o diávolos s'ta hartíá ín'-tus". Dar acest 'tus nu e decît adj. demonstrativ aftós, care ține loc de pron. pers. de pers. a 3-a. Și totuși, nu credem că am avea a face în aro-

mînă cu o origine sau o influență grecească, întrucît exprimarea cu encliticul pronominal prepus verbului nu apare în limba greacă. Inclinăm, deci, a crede că exprimarea aromînă —cel puțin cea interogativă— vine să se întîlnească cu una identică bunăoară din limba francesă: "le diable où est-il?" etc. De originea latină și a acestei probleme nu ne-am putea îndoi, mai ales că romîna veche ne presintă casuri identice (cf. Ps.sch., §132).

§79—.DATIVUL PRONOMINAL ETIC pentru persoana 1-1 sing., a 2-a sing. și a 3-a sing. și plural apare foarte des în aromînă, de obicei pe lîngă verbe reflexive și intransitive. Iată cîteva exemple luate din Bibl.naț.a Arom., vol. I:

vîmtul si-nî mi bată 80,
 țe nî-mi-avină si-nî mi-acăță 4;
 ascumta si-ț fudzî di-acasă 122,
 du-te ca si-ț morî acasă;
 toț la numta mea si-șî vînă 124
 era țe nu-șî era (P.Papahagi, Basme..., 126).

§80—.PRONUMELE REFLEXIV apare post-pus verbului numai la pers. 1-1 sing. și pers. a 3-a sing. și plurală. Casul întîi aparține poeziei populare. Exemple: duș-me,

duş-me calea nghios (Frăţil'ia, II(1902), 252; P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 858); cîntă alinîndalui-si cătră Dumnidzău (ibid., 764).

§81—PRONUMELE POSESIV. Din formele atone latine MIHI, TIBI, ILLI şi SIBI, NO(BI)S, VO(BI)S în aromîna avem encliticele nî, t, lî, şî, nă, vă, care apar în urma cuvintelor. Pentru a le înţelege mai bine rostul lor, după fiecare exemplu vom da transpunerea lui în dacoromîna: t'u căftaşî, Hriste-nî "ţi-o căutaşi, Hristosul meu" (P. Papahagi, Graie aromîne, 128), di mărata-nî nîlă-ia-te "de biata de mine aibi milă" (N. Velo, Cîntiţe ju-neşti, 67), mi-ai pri suflit-ţî "mă ai pe sufletul tău" (Lumina, IV(1906), 284), ai-ţî peana "aibi-ţi grija" (P. Papahagi, Graie..., 128), pîna aţia-t "pîna aicea-ţi" (C. I. Cosmescu, Scoala vecl'e, 1902, 58); lî-ascăpă calu-lî "îi scăpă calu-i", a lui-lî aglumsiră ghine "ai lui-i ajunseră bine"; oarfăna-şî di mamă "orfana-şi de mamă" (Graîu bun, I(1906), 2, 27), a lui-şi agrul, a lui-şi şumarlu "a lui-şi ţarina, al lui-şi măgarul" (P. Papahagi, Graie..., 9), bate a lui-şi "bate pe al lui-şi" (P. Papaha-

.gi, Din lit. pop. a Arom., 422); laia-nă di hoară "sărmana noastră de comună" (Frățiilă, II, 250), mărațli-nă di noi "biețli-ne de noi"; bună-vă seară (Lumina, II, 80), țiva s'nu da di tuț-vă voi "nimic să nu se atingă de toți-vă voi" (Z. Araia, Enoh Arden, 14); eale armîn vedue ntrea-ga-lă bană "ele rămîn văduve întreaga lor viață" (Frățiilă, I, 56), toț mutresc s'nă lea 'n partea-lă "toți privesc să ne ia în partea lor" (*ibid.*, II, 258), trî ninte-lă lucrarea "pentru înainte să le fie lucrarea, cu noroc" (Batzaria, Părăvuliș, 1904, 18).

Din toate aceste exemple se vede că formele enclitice ale pronumelui personal au rol de posesive. Intrebuințarea lor sintactică nu poate fi atribuită vre-unei influențe streine, bunăoară grecești, întrucât asemenea construcții apar și în romîna veche: ai săi-și (Ps. sch., §90) etc.

§82—. Forma său, redusă la -su, apare construită cu subiect la plural: oîle s'toarnă fără domnu-su a lor (P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 777). A se remarca și întărirea -su a lor.—Construcție identică a-

vem în dialectologia dacoromînă și în romîna veche:
 "pasările 'n cuibu său" (Graiul și folklorul Maramureșului, §78), "adurmîră somnul său" (Ps.sch., §131).

§83—.PRONUMELE RELATIV care și țe "ce", fiecare cu rol sintactic oarecum precisat. De exemplu: cînd e vorba de o ființă într'o propozițiune interogativă, întrebuințăm care, corespunzător lui ține "cine": care vi-ne? Cînd însă e vorba de a se ști ce fel e ființa despre care se întreabă, se zice: țe om vine? "cine e omul ce veni?" etc.

§84—.In general, propozițiunile relative, atributive sînt precedate de țe, care ne ofere variate roluri sintactice. Fără a intra cu explicații în analiza istorică a acestei probleme, vom menționa cîteva exemple: tu tute părțile țe ("unde, în cari") mi dușu aflaî lucru; oarfănlă, di oara țe ("în care") u vidzu... (P. Papahagi, Basme aromîne, 13/3); carte... țe ("căreia")... si-agîlungă l'î-dimăndașî (Bibl.naț.a Arom., II, 104) etc.
 —Această construcție e curentă în romîna veche: "spure-voiu voao tuturor ce vă e frică de Zeul" (Ps.sch.,

§85—.PRON.INTEROGATIV te precedează curent propozițiunile interogative cu privire la o acțiune: te vi-
niși năpoi? Cf.: "ce turnași-te înrapoi?" (Ps.sch. §134).
—Ca și în romîna veche, acest te e precedat de conj. că:
că te nu-lî grești? (P.Papahagi, Basme..., 75/2). Cf. "căce
me ultași?" (Ps.sch., §148).

Din cele cîteva exemple date cu privire la te fa-
ță de care sub §83, §84 și §85 se poate contura proble-
ma circulației istorice a lor precum și retransarea fi-
ecărui în spre anumite funcții sintactice.

§86—.INFINITIVUL LUNG. Spre deosebire de dacoromînă
unde forma infinitivală scurtă are o întrebuințare a-
tît de întinsă —pentru aromînă v. §67—, în acest dia-
lect vom găsi, în schimb, o variată și bogată întrebu-
ințare a formei infinitivale lungi, care, astăzi, în da-
coromînă e cu totul redusă la exprimări ca de mîncare
(dar nu de bere, ci de băut), ora de plecare (dar ora
de stat, nu ora de stare), cu stare etc.—Pentru aromînă
vom lăsa să urmeze cîteva exemple variate: vru si s'du-
că avinare (P.Papahagi, Basme..., 75/35), lî-are tră da-

re al Mihalî (ibid., 231/29), atunţea aluntarea ahurhea-
şte "atunci lupta începe" (ibid., 15/6), şidearea nu da
pîne (ibid., 300/25), tu sculara te s'feate "cînd s'a
 sculat" (P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 763), topa cu
darea "cu datul mingei" (ibid., 140), cu ascundearea "cu
 de ascunsul" (ibid., 143), calea va imnare "drumul tre-
 buie umblat" etc.

Vechea romînă, ca şi poesia populară dacoromînă,
 ne ofer interesante exemple: "de-a prevegheré" (Ps. sch.,
 §106. Cf. şi §103); "staţi, voi cai, de-a roaderea" (Al.
 Viciu, Colinde din Ardeal, 40, 41 şi 42); "sau ţi-este
 de dare" (Materialuri folkloristice, 67). Mai dăm şi
 următoarele exemple luate dintr'o colecţie inedită
 oltenească: "să-l mănînce de călare"; "de călare se
 'ntindea"; "dar eu n'avusei venire, să intru cu mîndra
 'n tine" etc.

§87—. PARTICIPIUL TRECUT. Şi în aromînă are în-
 trebuinţare substantivală, dar el nu apare sub forma
 de masculin singular, ci numai ca feminin (cf. §56).
 Exemple: unlu acătă cătră tu ascăpitata ("apusul") a

soarîluî şi-alantu cătră tu data ("răsăritul") a soa-
rîluî (P.Papahagi,Basme...,345/29);dit apirită pîn'
tu ascăpitata a soarîluî (ibid.,12/22);tu apreasa ş'
tu chirita [a lunăleî] (P.Papahagi,Din lit.pop.,426)=
 "la răsăritul şi apusul lunei";lu-ascăpă di duca la
amirălu "îl scăpă de dusul la împăratul" (Basme aromî-
ne,503/3); s'frîmsiră di fugă "se rupseră fugind" (i-
bid.,185/6) etc.

§88—.PREPOZIȚIUNEA.Aromîna nici astăzi nu cunoa-
 şte întrebuinţarea prep.PE înaintea accusativului sim-
 plu,care nu e de natură circumstanţială: Îo tine ti
cunosc (Calendarul "Graîu bun",35).In romîna veche:
 "se ultare tire,Ierusalime..."(Ps.sch.,§151)— deci,
 fără pe.

§89—.Prepoziţia DE ne presintă şi ea interesan-
 te,variate şi străvechi construcţii,ce-şi au originea
 în sintaxa latină vulgară.Acestea se pot vedea în ur-
 mătoarele cîteva casuri,în cari se va recunoaşte u-
 şor de exemplu un DE comparativ,un DE partitiv etc.
 După fiecare cas din aromîună vom da cîte unul din

romîna veche sau modernă:

ma fricos di tuț nîs easte,
mai fricos de împărații....(Ps.sch.,§124);

nă sculăm di noaptea,
scolu-me de noaptea (Ps.sch.,§140);

vîrnu di ei nu ascăpă,
urul de ei nu scăpă (Ps.sch.,§140);

tu ună di aeste dzîle,
întu ura de sîbete (Ps.sch.,§140);

era ma mulți di patrudzăți,
era mai mulți de patruzeci (Ps.sch.,§140);

ar. : oară-di-oară,
dcr.: zi-de-zi (nu și "oră-de-oră" sau
"noapte-de-noapte" etc.).

Iată alte exemple în cari lui DE în dacoromînă îi co-
respunde altă prepoziție: pînă di gușe (Papahagi,Din
lit.pop...,653)"pînă la gît";tradzi di ("la")'nă par-
te (ibid.,569);du-te,dă pîn' di ("la") mușeată (ibid.,
851);di ("din cauza") uscăciune mare bună-î ș'grindina
(ibid.,652) etc.

§90—.CONJUNCTIA s e apare,ca și în romîna veche,
în propozițiuni condiționale.Cîteva exemple: spune-n'î
di si ești Armîn—"spu^{re}-mi se Rimlenu ești"(Ps.sch.,

§151); si nu puture tra s'lu-agiuț, n'luia-l (în Cod. Dim. din Jahresbericht, VI, 166) — "se suire în ceriu, tu ești acie" (Ps. sch., §151); s'fureși feată, hile si-n' hii (Basme aromîne, 222/15); s'fure mortu, s'fure viu (N. Velo, Cîntițe junești, 1905, 67).

L E X I C

Ca și la celelalte capitole ale graiului, și aci vom concentra într'o singură lecțiune tot ce, ca element latin, privește lexicul. Ne vom rezuma, așa dar, la cîteva considerațiuni de ordin general, din care să se poată evidenția și aci însemnătatea aromînei față de evoluția istorică a limbei romîne.

§91—. Lexicul aromîn ne ofere suficiente elemente curente cari au circulat în romîna veche și cari, astăzi, ori au dispărut ori sînt rare. Evident că această problemă poate fi pusă și în sens invers, spre a arăta superioritatea dacoromînei în bogăție și varie-

tate Dar nu acesta e scopul acestui curs. De aceea, revenim la ce ne interesează. Vom da, deci, câteva elemente, dintre cari cele mai multe apar în vechea română — și pentru acestea a se vedea Glosarul din Ps.sch. a d. Candrea—, iar celelalte circulă și azi în regiuni dialectale:

agru	aușu	stur
analtu	căsător	sugar
apătos	iu	tămbare
arină	mărat	țilar
auă	neaă,	v'iptu etc.

Elementele ce nu apar în Ps.sch. pot fi urmărite în M. Gaster, Chrestomatie română (bunăoară v.r. tămbariu, în vol. I. 21/34). Cu privire la aușu, relevăm forma bucovineană aușuc din strigătura:

Vornicul și cu giuratul
Seade-alătura cu dracul,
Iar aușucii satului
Taie lemne dracului

(în Șezătoarea, XXIII (1927), 6),

în care aușuc noi vedem sensul de "bătrîn".

§92—. Am văzut în celelalte trei capitole ale graiului câte elemente străromâne s'au păstrat sub formelor mai vechi în aromână. În ciuda atîtor împrejurări

vitrege pentru acest dialect ce de mult și-a văzut lexicul năpădit de streinisme, aromîna cunoaște și azi multe cuvinte latine ce nu sînt atestate că vor fi fost cunoscute și dacoromînei. Elementul de basă al unora din ele e curent în dacoromînă; dar în forma și cu sensul cu care circulă în aromînă, ele nu sînt cunoscute de romîna nord-dunăreană. Pentru o mai bună urmărire a lor, vom da în dreptul fiecăreia și etimologia:

altare	< ALTIARE	flumin	< FLUMEN
amintare	< AUGMENTARE	hicu	< FICUM
apirire	< APERIRE	hivrire	< FEBRIRE
arniū	< HIBERNIVUM	kipirare	< PIPULARE
astradzire	< EX-TRAGERE	lălătoare	< LABORATORIUM
avră	< AURAM	mătricare	< MATRICARE
bărbuță	< BARBUTAM	mesū	< MENSEM
bășeare	< BASIARE	murnu	< MORINUM
brățat	< BRACHIATUM	nearcă	< NOVERCAM
cărlină	< CANINAM	pănuclă	< PANUCULAM
căprină	< CAPRINAM	purintare	< POLENTA-RE
căroare	< CALOREM	puscă	< PUSCAM
căstiniū	< CASTANEUM	pușclă	< PUSTULAM
cășeare	< CASEARIAM	spesū	< SPISSUM
cusurin	< CONSOBRINUM	suileare	< SUB-ILIARE
dimăndare	< DEMANDARE	țeațire	< CICEREM
fălcare	< FALCARIAM	vită	< VITEM
fitaliū	< FETALIUM		

S e m a n t i s m

§93—Urmărind lexicul aromîn în comparație cu cel din romîna veche, vom putea constata din cînd în cînd identități ce azi nu mai dăinuiesc. Iată cîteva exemple:

ar. și dcr. ciună "mot de lînă";
 " " " fricos "ce inspiră frică";
 " fumeale, dcr. fămeale "familie, copii" (cf. Ps. sch., 236/20, 154/38).

§94—Despărțirea seculară și totală dintre a-romîna și dacoromîna nu putea să nu producă diferențieri de sens pentru aceleași cuvinte în aceste două dialecte. Amintim aci cîteva forme, după cari dăm imediat corespunzătorul dacoromîn în parantesă și apoi sensul lor din aromînă:

agiunare (ajunare) "flămînzire";
ascăpitare (scăpătare) "înghițire";
baltu (balt) "năframă albă";
dzeană (geană) "colină, creștet";
giug (jug) "lanț de munți";
largu (larg) "departe";
ngricare (îngrecare) "a stărui";
sicare (secare) "a-i fi frig cuiva";
țară (țară) "pămînt";
țeară (ceară) "lumînare" etc.

Menționăm că pentru toate aceste forme am dat numai sensul ce nu apare în dacoromînă, întrucît o parte din ele au și sensuri ce apar și în dacoromînă.

§95—.Ca orice alt grai independent, ba chiar ca orice ramură a unui grai, și aromîna își are caracteristici proprii. Multe elemente lexicale, comune și dacoromînei, circulă cu sensuri variate și necunoscute acestei din urmă. Ceva mai mult: urmărindu-le în contextul lor, în expresiunile lor, s'ar putea extrage interesante constatări de mediu biologic, geografic etc. Pentru a ne face o idee și în această privință vom releva numai șapte cuvinte, dintre cari numai al doilea nu e cunoscut dacoromînei.

ACĂȚARE:

foclu acăță = focul început (să ardă);
 si-acățară = se încăierară;
 acățară cărăule = ocupară poziție;
 acățară s'da cap = începură să apară;
 l'i-acăță mîna = e îndemînată;
 albile lu-acăță = hainele albe îi stau bine;
 si-acăță di munți = atinse munții;
 ficiori acățat sîmbăta = copii concepuți sîmbăta;
 ti-acățu poartă = te consider om influent;
 zboarele a tale nu si-acăță = cuvintele tale nu se realizează, nu prind —eto.

ASTĂLĂRE:

lu-astăleai în cale = îl întâlneai în cale;
 astălează didinde = au trecut dincolo, nu se mai văd;
 căliuri astăleate = drumuri ocupate;
 laptele si-astăle = laptele s'a înbrânzit;
 om astăleat = om supărat —etc.

CALE:

omlu a calilei = omul dreptății;
 u băgă di cale = a îndreptat-o; a convins-o;
 țe cale si-l'î da? = ce soluție să-i dea?;
 lă deadiră cale = i-au eliberat;
 arucaî doaună căliuri = făcui două transporturi;
 di 'nă cale = dintr'odată —etc.
 (pentru ultima expresie, cf. Bibl. naț. a Arom.,
 I, pag. XVI).

DIPUNIRE:

va dipună mîne = va (vor) coborî mîne;
 ariurile dipusiră = rîurile se unflară;
 cu nările dipuse = supărat(ă), supărați, te;
 dipuse minte = se cuminți, se așeză —etc.

FRÎNDZIRE:

merlu s'frîndze di meare = măr supra-încărcat;
 căldura freadze = căldura a cedat;
 nî-frîmșu foamea = îmi amăgii foamea;
 lî-fregiū inima = l-am întristat;
 lî-avea frîmtă nările = îl umilise;
 frîndzi-te di-aună = piei de aci;
 freadziră astînga = cîrmiră la stînga;
 mi freadze cuclu = mă spurcă cucul;
 frîndze apălî di lînă = dărăcește pale de lînă —etc.

OARĂ:

bună-vă oară = bună vreme vouă;
 oară bună = ceas bun, drum bun;
 na treațe oara = ne trece timpul;
 oară laie = ceas rău;
 nu-lî băgară oara = nu l-au prins de veste;
 lu-acătară orile = l-apucară toanele;
 ori-ori = cu toane;
 di oară-ora = din cînd în cînd;
 'năoară, altăoară, vîrnăoară = odată, altădată, nici-
 odată —etc.

SEMNU:

semnul di oî = semnul de la urechea oilor;
 om cu semnu = om rău;
 tradze tu semnu = trage la țintă;
 băgară tu semnu = au pus rămăseag;
 s'hibă semnu = să fie de pomină;
 semnu mare s'feate = minune mare se făcu;
 'și-lo semnu di pășe = își luă distincție de pașe.

§96—.In afară de sensurile proprii,unele cuvinte
 au și semnificații figurate specifice,la cari Aromî-
 nul recurge ori de cîte ori ține să nu fie înțeles de
 un necunoscut present.In aromîină aumbră înseamnă ceea
 ce înseamnă dcr.umbră;dar,prin întrebarea: carî easte
aumbra? vom înțelege:"cine este streinul (sosit)?"—
 Adj.purintu, -ă însemnează "cel ce mănîncă de dulce în
 zile.de post";alegoric,el înseamnă "Turc": vîn Purin-

țîlî.—Unui om în loc să i se zică "măgar", i se dă epitetul de uricleat.

§97—.Avem verbe cari, spre deosebire de circulația lor semantică în dacoromînă, apar cu înțelesuri interesante. Iată patru verbe:

dor "doresc; sufer": muma doare "mama suferă dorind";

mor "a muri": circulă și cu sens de verb activ transitiv: Tulea, cîndu cîntă, l-moare cînticlu, adică "cîntă cîntecul prelung și din ce în ce mai pierdut";

ntunicare, vb. impersonal "a se întuneca". Circulă nu ca verb reflexiv. Alături de apiră, iată cum apare el în ghicitoarea "brumei" (cf. P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 355):

Nu ntunică, apiri;
Apiri, nu ntunică—

adică: a apărut pe jos înainte de a se face noapte și a durat pînă ce s'a făcut ziuă; a apucat-o ziua, dar a apărut înainte de a înop-
ta.

pot (puteare):circulă și cu sensul din latina clasică pe care îl avea deponentul POTIOR,POTITUS SUM,POTIRI: Armînlu l'î-u putu a Grecuî "Aromînul a învins pe Grec".

L o c u ț i u n i

§98—.Incheind și acest capitol și în directă legătură cu ce s'a expus din lexic pînă acum,vom releva în ordine alfabetică nouă elemente cari,în aromî-nă,dau naștere unor expresiuni,unor locuțiuni interesante,cari,și ele,ne pot desvălui trăsături din mediul entității aromîne:

a r u m i g a r e : li-aroamigă a noastre aumbra? =
cel de față cunoaște graiul nostru?;

b u r i c : l'î-fudzi buriclu = se îngrozi (atît de mult,încît burioul,micîndu-se,s'a retras în interior);

c ă r i n t e : "dintele canin": lă poartă cărinte =
le poartă ură răzbunătoare;

d i p i n a r e : va u deapînî pita toată?=o vei mân-
ca-o toată plăcinta?;

î a r b ă : Greţîlî nu-aû îarbă di tîneare=Grecii nu
au curaj;

m î n e a r "amnar": vîr nu ti da di mînear= nimeni
nu te ia în consideraţie;

s o ă r m i n a r e : scarmină-le di-aûa= şterge-o de
aci,fugi;

s î n d z e : vrem s'nă lom sîndzile= vrem să ne răz-
bunăm;

t ă m b a r e "sarioă": Îu u-arcaşî tămbarea?= unde
ai poposit?—etc.(pentru alte locuţiuni,cf.şi
Bibl.naţ...,I,p.IX şi XV şi II,p.XVII-XVIII).

CONCLUSIUNI CU PRIVIRE LA

G r a i

§99—.Cuprinzînd retrospectiv întregul material
expus pînă aci,credem că pentru orice minte —filolo-
gică,istorică etc.—se desprinde clar că:

1. din adîncile în spațiu și învingătoarele în timp rădăcini de latină vulgară (plus cele autohtone) a răsărit un singur trunchiu de limbă romînă atît pentru populația romînească baloano-carpatină cît și pentru cea sud-vest-balcanică;

2. cu timpul, din acest trunchiu s'au născut două ramuri mari, dar totuși inegale: pe de o parte ramura balcano-carpatină (călare pe Dunăre)—adică dacoromîna de azi—, pe de alta, cea sud-vest-balcanică — adică aromîna de azi;

3. aromîna e una și aceeași limbă, același grai cu dacoromîna din toate punctele de vedere în ceea ce privește elementul latin, cu singura deosebire că aromîna s'a oprit la o fasă mai veche a evoluției istorice prin care a trecut dacoromîna. Și toomai în această deosebire residă marea importanță a dialectului aromîn.

§100—.Ilustrarea acestor trei conclusii s'a e-vidențiat suficient pînă acum. Totuși, o revenire de punere la punct asupra celor patru capitole cu cîte

un singur fapt nu ne va fi chiar inutilă. De menționat numai că toate aceste patru fapte de mai jos aparțin exclusiv României orientale, adică dacoromânei și aromânei: ele nu apar în nici una din toate celelalte limbi romanice.

1. FONETICĂ: întunecarea lui A în ă sau î (Rumîn, casă), sau trecerea lui -L- intervocalic la r (soare);

2. MORFOLOGIE: post-punerea articolului (ursul, cheatra; muntile, oaia);

3. SINTAXĂ: post-punerea verbală a pronumelui personal enclitic, cu rol de posesiv (bună-vă oară);

4. LEXIC:

*AGNELLIOLUS	> mîlîor	, mior
*CUCULLIUS	> cuculîu	, cucuiu
*FRAGMENTARE	> frimintare	, frămîntare
*LAESIONARE	> lişinare	, leşinare
LIBERTARE	> lîrtare	, iertare
MAS, MAREM	> mare	, mare.

În fața unor asemenea dovezi, ne întrebăm: ce altă interpretare li s'ar putea da decît aceea că ele

arată oricui perfecta unitate lingvistică dintre aromână și dacoromână?

*
* * *

§101—.S'a putut constata din ce s'a expus că între exemplele date unele aparțin aspectului cult al graiului. De altminteri, încă de la început am menționat că atât graiul cât și folklorul vor fi studiate sub aspectele lor populare și culte (cf. pag. 7). Iată, însă, că naște întrebarea: oare, aspectul graiului cult să fie diferențiat de cel popular? Nuanțe de diferențiere e imposibil să nu fie. Dar, dacă am avea în vedere considerațiuni ca acelea pe cari le-am schițat în Bibl. nat. a Arom., II, pag. V-VI, am vedea că aceste două aspecte se confundă în totul. Drept ilustrare a acestei realități, vom reproduce două bucăți: una, în prosă, aparținând graiului popular; alta, în versuri, aparținând graiului din literatura cultă, și anume o poezie de M. Beza.

TRĂ ȚE NU PUTRIDZĂȘTE BROASCA

'Nă dzuună Stă-Măria eara multu cărtită nu știu di

te dor. Și, ca cum șidea ningă ușea sculiolui, iu nvița și luțitlu a lei Hristo, treațe 'nă broască și u vede. Stă-Măria ținea 'n mînă un culac, te lu-avea adusă tră hil'i-su. Cît andzări că vine broasca, te mintui nîsă? "Ia s'videm, ști v'eața tută că hil'i-nîu Hristolu easte cama bunlu ficior di pri lume?"

Ahîț nîsă și lî-da culaclu a broascălei și lî-dzîțe s'intră tu sculio și si-l da a cama mușeatlui ficior te va s'veadă. Aclo nvița și hil'îlu a broascălei.

Cum intră nîsă nauntru, după te mutri 'nă oară di avarligalui la tuț ficiorîli, lî-anpăru că nu-î vîrnu ma mușeat di brusconîlu a lei și, trăgîndalui-si, trăgînda, agîumse pînă la nîs și lî-lu deade.

Stă-Măria, cum vidzu aastă faptă, 'șî-agărși dorlu și, cu arîslu pri budză, dzîse: "nu maș că nu-nî anpare arău că nu-l deade a hil'i-nîuî, ma nî-anpare ghine di te ved: cît urîț s'hibă un ficior, trî mî-sa te 'șî-lu-are easte soare".

Atumțea Stă-Măria s'turnă di u vluisi și lî-dzîse: "Iarba țeă cama mușeata ș'ma curata s'hibă pășunea a ta și oslu vîrnăoară s'nu-ț putridzască, că feațișî Stă-Măria si-arîdă și dorlu si 'șî-agărșească" (P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 769-770).

LA TĂRUȘTE

Doi picurari aveagle
Sun neguri di brumar
Tăruștea lor, iu vîmtul
Pitrunde ca 'n țilar.

Ș'ma tac. Di oară-oară
Cu jeale cînîlî-angană.
Tac și-oîle. Corgî-azboară
Și ntunică pri dzeană.

Te nod în cheptu lî-țîne?
'...—"Fărtate", greaște unlu,
"Va s'tradzem cale mîne!"

și-alantu lî-dzîțe:—"Știu...
Ma nu va li-află bunlu'
Cupiîle tu arniû!..."

(Antologie aromânească, 213).

A stărui asupra perfecteii identității dintre graiul popular și cel din literatura cultă, înseamnă a nu vedea însăși realitatea. De aceea, pentru a încheia întregul capitol al graiului, să ne amintim pentru o clipă și de

§102—.PSIHOLOGIA AROMÎNEI. Mai ales la capitolul lexicului, s'a putut vedea că și graiul aromân ne desvăluie trăsături psihice proprii populației ce-l vorbește. Psihologia unui grai se poate urmări pe diferite căi și din variate puncte de vedere. Psihologie residă în oricare din cele patru capitole ale unui grai. Pînă și sunetele au fărîmele lor de psihologie. Dar, neputînd depăși cadrul de schițări al acestui curs, să ne mulțumim cu lectura a două texte în versuri: primul e un cîntec popular inedit, al doilea îl formează cele două strofe mijlocii dintr'o poezie a lui G. Geară, publicată în Antologie aromânească, 248-249.

Bate cuclu ș'puli' tuț,
 Fug Armîni'li' 'nsus tu munt,
 Un-spri-un — ti lea haraăa,
 Li-zilipseasc- tută duneăa.
 Deade iarba cu lilice,
 Es fumeli'le 'susu 'n Zmixe.
 Deade iarba ș'tindilina,
 Es fumeli'le Sămărina.
 Mușeaț munt' își pascu oile,
 Es fumeli'le Pirivole.
 Loclu-arniuzeaște canelă,
 Es fumeli'le 'nsus, la-Avdelă.
 Deade iarba, știrigoanea,
 Gioacă mlerile la Buboanea.

Observațiuni. In acest text e vorba de urcarea Aromânilor primăvara în satele din munții lor.—Cuvinte necunoscute și sensul lor: arniuzeaște "miroase", canelă "scorțișoară", duneăa "lumea", haraăa "bucuria", lilice "flori", tindilina "sunătoarea", zilipseaște "jinduiește".

O lai' giōne picurar,
 Di cînd nêarseși calea-ambar
 S'lîndzidzîră lai'le oi,
 Că nu-î vîrnu dînăpoi.
 Putridzî și-a tău cutar,
 Giōne picurar!
 Plîngu fadzîli' și rîntînile,
 S'deapiră, s'dirină chinîli,
 Giōne picurar!

O laî gîone picurar,
 Di cînd nêarsîşî calea-ambar
 S'lîndzîdzîră nêalile,
 Nêalile ca stealile,
 Că nu pot tra s'li-angan iar,
 Gîone picurar!
 Şi va s'cheară laile nêale!
 Nîlă nu-ai, gîone di eale,
 Gîone picurar?

Dacă nu la altceva, să ne oprim sau măcar să ne gîndim la tot ce ar privi musicalitatea, şi încă am putea desprinde ceva din psihologia aromînei din aceste texte.

Incheiem această rapidă filmare a problemelor de grai menţionate cu următoarele două note.

1. Conform celor stabilite la începutul acestui capitol (pag. 52), am urmărit numai elementul latin, fără a recurge nici măcar la cel autuhton sau la cele streine dar străvechi, deşi unele din acestea ar fi putut aduce şi ele oarecari precisări — cf. ar. bască "întreaga lînă tunsă de pe o oaie" şi v. r. bască "lînă" (Ps. sch., 140/14); sau adj. ar. lăietŭ, lăiată "om ne-

gru, rău-făcător, ursuz, om laiū" și sb. lăiață "negreată, faptă rea, nelegiuire", față de dcr. lăiet "Țigan" care ar putea fi sl. l a j a "haită de câini", ori un derivat din laiū "negru" —etc. Dar, chiar atari simple semnalări ar fi depășit cu mult cadrul acestui capitol. Încheindu-l, trecem la a doua.

2. Chiar textele de literatură populară și cultă ce le-am reprodus pînă aci, ca și cele ce vor urma, conțin material fonetic, morfologic, sintactic etc. ce ar fi putut amplifica mult tot ce s'a relevat pînă aci. Cîteva exemple, luate numai din anecdota Gumarlu a limnarluī, dată la sub-capitolul folcloric CREAȚIA LITERARĂ CULTĂ. Chiar în strofa a patra apare forma sumarlu (pentru sămarlu)—ceea ce ne duce la ce s'a spus sub §6 și §22.—În strofa a 16-a: Dumnidzălu 'șī-si năirește — construcție sintactică ce ne duce la ce s'a menționat sub §81. Ș.a.m.d.—E, credem, inutil a mai aminti motivele pentru cari concentrăm atît de mult această schițare de sintesă.

F O L K L O R

Intrucît după acest capitol va urma cel de e t -
n o g r a f i e și întrucît și astăzi încă e discu-
ție în jurul acestor două discipline, o precisare cît
de sumară se impune.

Discuția ivită și care încă nu e soluționată ca
problemă,e,în cîteva cuvinte,următoarea:

1. unii susțin că acești doi termeni trebuie să
represinte două discipline,cu un criteriu bine contu-
rat în ceea ce privește domeniul lor de cercetări și
studii;

2. alții înglobează f o l k l o r u l în e t -
n o g r a f i e ,făoînd din el o anexă a acestei din
urmă,sau,ceva mai mult,îl ignorează totalmente,totul
fiind subsumat etnografiei —lucru ce apare,în sens
invers,și la folkloriști.

Din această enunțare a discuției, logica impune

sau, mai bine zis, ar urma să impună, dacă faptele nu s'ar opune, una din următoarele două soluții:

a—ori menținem distincți acești doi termeni, urmînd ca fiecare să reprezinte cîte o disciplină;

b—ori prin amîndoi acești termeni să înțelegem una și aceeași disciplină de cercetări și studii și, în cazul acesta, va trebui să optăm pentru unul din acești doi din ei.

Să ne lămurim. După cunoștințele noastre, nici o disciplină nu e reprezentată prin doi termeni diferiți. În consecință, *filologia*, bunăoară, nu poate fi niciodată confundată, nici ca terminologie nici ca domeniu de cercetări și studii, cu *linguistica* sau cu *dialectologia*, fiecare din ele avînd —în ciuda afinităților lor profunde —criterii bine conturate. Dacă toți acești termeni ar fi reprezentat una și aceeași știință, de sigur că pentru ea, în cele din urmă, s'ar fi admis numai unul din ei. Dar, din moment ce ei există, e semnul, dovada vie că avem a face cu trei discipline. Dacă do-

meniul și disciplina folklorică se identifică cu domeniul și disciplina etnografică, atunci se impune folosirea unuia din cei doi termeni, dar a unuia singur. A admite, însă, circulația în terminologia științifică a cuvântului *f o l k l o r*, ca fiind o anexă sau capitol al etnografiei, fără să vrem ne întrebăm: în această ultimă ipotesă, de ce n'am răsturnă rolurile, pentruca *e t n o g r a f i a* să fie o anexă sau capitol al folklorului?

Să precisăm. Abstracție făcînd de *- g r a f i e* și de *- l o r e*, cuvîntul englesesc *f o l k* - (germ. *V o l k*) e lat. *VULGUS*, în timp ce *e t n o* - e grecescul *ETHNOS*. Dar *ETHNOS* înseamnă tocmai ce înseamnă și *VULGUS*—și invers: *VULGUS=ETHNOS* (cf. Images d'ethnographie roumaine, I, 3). Prin urmare, sub raportul sensului etimologic, dacă am avea dreptul să subsumăm folklorul etnografiei, vom avea cel puțin tot atîta drept ca să subsumăm folklorului etnografia. De aceea, de cît să le subsumăm într'un sens sau altul, mai logic ar fi să renunțăm la unul din acești doi termeni. Și, ca să

facem plăcerea "etnografilor", ar urma ca să excomunicăm termenul de "folklor".

Dar așa ceva nu s'ar putea întâmpla. Amîndoi acești termeni au o vechime în cercetările de pînă acum. În decursul vremurilor, "folklorul"—fiindcă lui i se dispută independența existenței sale— a conturat din ce în ce mai mult un criteriu al lui, a delimitat în general un domeniu propriu de cercetări. Din totalitatea manifestărilor sale ca disciplină a parte, a ajuns ca în sarcina lui să cadă tot ce constituie în general abstractul, fluidul spiritual al unui popor, adică tot ce se percepe pe calea auzului. Cum însă manifestările unui popor nu se reduc numai la ce e spiritual fluid, ci extrem de multe și variate iau formă sau forme concrete, ce se pot percepe pe calea văzului și a pipăitului,—toate aceste manifestări, deși aparțin aceluiași VULGUS sau ETHNOS, căruia aparțin și cele fluid-spirituale, ar urma să cadă în sarcina unei alte discipline, care ar fi —de fapt și este— e t n o - g r a f i a . Vom avea, astfel, două discipline oarecum

bine conturate, fără a fi nevoie să recurgem la remor-
cări între ele —aşa, bunăoară, cum a încercat să solu-
ţioneze problema d. Romul Vuia în recentul studiu al
d-sale Etnografie, etnologie, folklor (definiţia şi do-
meniul), 1930.

Din ultimele precisări, reiese pentru noi că tre-
buie să facem o distincţie —ca ştiinţă— între ce e
spiritual şi ce e concret. Iată, însă, că chiar Faculta-
tea noastră are pe tărîmul acestor studii un prea cu-
noscut reprezentant —pe d. S. Mehedinţi. Într'o recen-
tă lucrare, d. Mehedinţi consideră civilizaţia şi cul-
tura ca fiind două "coordonate etnografice"—ceea ce
se poate constata chiar din titlul lucrării care e:
Coordonate etnografice: civilizaţia şi cultura. Con-
form celor formulate mai sus, cultura e ceva spiritu-
al, în timp ce civilizaţia e ceva concret. E drept că
amîndouă sînt "coordonate". Dar de ce autorul le-a de-
numit "etnografice" şi nu "folklorice"? De sigur pen-
trucă d. Mehedinţi subsumă etnografiei totul: şi mani-
festările spirituale fluide, şi cele concrete — fapt

ce reiese și din alte lucrări ale d-sale, cum ar fi bunăoară, Caracterisarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale, 1920 etc. Dacă am atribui etnografiei și tot ce pînă acum a fost și e al folklorului, atunci ce ar mai rămînea pentru folklor? Iată, d. Vuia, la pag. 44-45 ale lucrării d-sale, precisează că aparțin etnografiei tot ce e poezie populară, "ghicitori, frînturi de limbă, ... proverbe, locuțiuni, porecle". Va să zică, ia încă și din ce e al filologiei. Apoi, admitînd că dreptatea e de partea d-lor în ciuda faptelor încheiate de un întreg trecut, eu unul nu aș ști cum să desleg cel puțin problema existenței f o l k l o - r u l u i la Facultatea noastră, și încă la două catedre. Iar dacă am deslega-o, am vrea să știm — implicit — ce anume îi rămîne folklorului de cercetat și studiat. Ori ne oprim la o hotărîre de a nu folosi decît unul din cei doi termeni, ori trebuie să ne impunem cuvenitul discernămînt între domeniile acestor două discipline. Dar am vrea să știm răspicat argumentată una din aceste soluții. Și dacă ar fi să ne

oprim la prima soluție, atunci consecvența logicei va trebui să impună și altceva. Și anume.

Se știe că există un alt termen, ce reprezintă o disciplină cel puțin tot așa de înrudită cu etnografia, cu singura deosebire că —etimologicește vorbind— ea are un cerc de activitate mai restrâns. E d e m o - g r a f i a (și d e m o l o g i a). În greacă dimos (demos) înseamnă "comună, municipiu"; e, deci, o parte din ETHNOS. Ceva mai mult: există s o c i o l o g i a care —iarăși etimologicește vorbind— e sau trebuie să fie disciplina care se ocupă cu ce e al societății (s o c i u s) în sens abstract, doctrinar, fără, deci, a se ocupa de tot ce ar cădea în sarcina unei s o - c i o g r a f i i . Dar și s o c i u s e o parte din VULGUS = ETHNOS. Așa fiind, dacă, în fața etnografiei, folklorul e condamnat să dispară, ne-am aștepta cam la același lucru și cu ultimele două discipline. S'ar obiecta —și cu drept cuvânt— că aceste două discipline sînt pentru etnografie ceea ce este filologia și dialectologia față de lingvistică. În cazul acesta

—cel puțin etimologiceste—,sociologia ar trebui să fie o subdivisiune a folklorului,avînd a face cu VULGUS și SOCIUS. Iată,deci,cum și pe această cale folklorul e pus pe aceeași treaptă cu etnografia.Și iar ne întrebăm: în ipotesa că amîndouă aceste domenii și discipline se suprapun,și deci trebuie să ne oprim la unul din cei doi termeni,nu cumva e ceva de simpatie care contribuie ca să fie preferat termenul de "etnografie"?

Dar,să trecem peste această dialectică și,conform convingerilor noastre,să încercăm un pas mai înainte. Am văzut că d.Mehedinți consideră —repetăm,pe drept— coordonate cultura și civilizația.Așa fiind,încălțările între folklor și etnografie se impun. Bunăoară, într'un aspect de magie (farmec,descîntec etc.)avem a face și cu folklor —pentru că apare ceva ce e al culturei,adică tot ce spune cel ce practică magia — și cu etnografie —pentru că descîntătorul operează, recurgînd la anumite obiecte și unelte,deci operația lui se poate fotografia,cinematografia sau desena.

Să mergem mai departe. Ghioitoarea, de exemplu, e un element folcloric sau etnografic? E folcloric pentru că e ceva care aparține literaturii populare; dar poate fi și etnografic, dacă conține ce e al concretului. Iată un exemplu luat din dacoromîină:

Un mort între doi vii trecea printr'un viu între doi morți. Și zice viul dintre cei doi morți către mortul dintre cei doi vii: "nu te vîrî așa avan, că dacă s'or da viii la vii, rămîn numai morții" (Leca Morariu, Cimilituri (în Biblioteca "Făt-frumos", n-rul 1), 1930, pag. 42-43).

Deci, în afară de ce e al literaturii, aci se reliefează și concretul în „proșapul dintre cei doi boi și rîul dintre cele două țărături”.

Pentru a încheia și această parentesă ce, de fapt, se impunea, să răspundem și întrebărei: ce justificare s'ar putea da faptului ca filologia — respectiv dialectologia — să pășească în domeniul folclorului și al etnografiei? Evident, întrebarea și-ar avea rostul ei dacă filologia ar căuta să-și remorcheze aceste discipline — ceea ce nu e cazul. Dar, în baza legăturilor dintre ele, mai ales că manifestări etnografice,

ca și cele folclorice, se exteriorisează și prin grai, încercarea aceasta a cercetătorului de grai nu e o imixtiune. Și ca să se înțeleagă și mai bine acest lucru, mai ales raporturile dintre filologie și etnografie, reproduc fără comentarii următoarele rînduri din aceeași lucrare a d. Mehedinți (Coordonate...):

"Cînd s'a născut graiul?... Vrînd, nevrînd, etnograful și etnologul trebuie să se oprească și în fața acestei probleme, care altădată se părea rezervată psihologiei și filologiei" (pag. 36-37).... "Limba, așa dar, nu e un fapt fizic și fiziologic, ci este și un fapt psihologic și etnografic în cel mai plin înțeles al cuvîntului" (pag. 45).

Măcar aceste cuvinte credem că permit filologiei să treacă și ea în ce e al folclorului și etnografiei.

*
* *

În limita posibilităților, vom încerca să aplicăm și aci același criteriu pe care l-am urmărit și pentru g r a i — cf. pag. 52. Dar, în materie de folclor, vom vedea că — fie din cauza elasticității sale, fie din cauza stadiului în care se află studiile respective — nu vom putea păși cu siguranța ce ne însoțește

în studii de grai.

În consecință, ne întrebăm: putem dovedi noi originea latină —căci de elementul latin ne ocupăm— a elementelor folclorice, așa cum am procedat cu privire la grai? Pentru multe probleme răspunsul va fi negativ. Se înțelege, însă, că vom avea și elemente a căror origine latină va fi indiscutabilă, așa că și ele vor putea documenta, alături de limbă, tot ce ne-ar putea interesa. Corespunzător dcr. văduv, -ă, în aromână avem veduū, veduūă. În slavă apare vbdova "văduvă". Nimic nu ne poate, totuși, îndepărta de lat. VIDUUS. Aromînul are următoarea credință: "la coadă lupului atîrnă un păr mic ce-l poți ușor recunoaște, fiindcă se deosebește de ceilalți peri; el are puterea ca, dacă-l porți cu tine, să-ți atragă iubirea oricărei femei asupra căreia-ți vei arunca privirea. Părul acela, dacă vrei să-l capeți, trebuie, înainte de a înpușca în lup, să spui: "țîne-ț perlu, lupe!", căci altminteri îl aruncă îndată ce este înpușcat și nu-l poți găsi" (P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 299-300). Chiar dacă această

credință șugubeață ar avea-o și alte popoare, originea ei latină nu poate fi pusă la îndoială de vreme ce ea e dată și pentru poporul roman de către Plinius:

"Quin et caudae hujus animalis [lupi] creditur vulgo inesse amatorium virus exiguo in villo; eumque, quum capiatur, abjici. Nec idem pellere, nisi viventi direptum"
(Historia naturalis, VIII, 34).

Mai delicată e a doua întrebare: se poate dovedi pe cale folklorică unitatea etnică dintre Aromîni și Dacoromîni?

În privința aceasta, rămînem cu mult în urma graiului. În materie de folclor precauția trebuie să fie chiar excesivă, întrucît mînuirea unui atare material ne scapă cu cea mai mare ușurință, în tocmai ca și argintul viu între degete, cînd e strîns în palmă. E drept că vom găsi multe elemente aproape identice în folklorul aromîn și cel dacoromîn —și dintre acestea vom releva cîteva—, dar ele nu pot fi precis concludente. Cîteva exemple.

1. Ghicitoarea O o o o ș u l u i la Aromîni e formulată astfel (Din lit. pop...., 368):

La cicîoare-arîşclitoare,
Dînîpoi poartă cusoare,
Pri cap cheaptine îşi are.

La Dacoromîni apare aproape identică (A.Gorovei,
Cimilituri,93):

La cap pleptene,
La mijloc pepene,
La coadă secere,
La picioare răşchitoare.

2.E cunoscută apariția și intervenția Fecioarei Maria în descînteceale dacoromîne.Făcînd abstracție de închegarea laconică a oricărui motiv în literatura aromîină,iată S-ta Marie în rol identic și în descînteceale aromîne (Din lit.pop....,249-250):

Chinsi (porni) Aľu-Ianĭ și Aĭ-Tanasĭ,
Cu tăpoarile,
Cu cusoarile,
S'tale giuneapini ș'chinĭ,
Sturlu a Hristolui si-adară
Și poarta a li Stă-Mărie.
Și s'tăleară,si spînticară,
Și zghilea (țipau) și plîndzea,
Că munțilĭ si nvirinară,
Apile si nhiurară
S'pădurĭle s'cutrimurară.
Avdzĭ luțita Stă-Mărie
Și-u deade alaga vie (fugi iute)
Și lĭ dzĭse:
"Nu plîndziț,ficĭorĭ mușeaț,
Ma alaga acasă s'vă u daț,

Peri din cap-vă s'vă tăleăţ,
 Tru untulemnu si-lî muleăţ
 Şi dorlu va s'neacă
 Şi va s'treacă.

3. Dar aceste apropieri sau, cum sînt casurile de faţă, aceste identităţi devin uneori şi mai interesante, cu mult mai ispititoare cu privire la amintita unitate etnică. Iată, de pildă, un joc dialogat din folklorul dacoromîn, aparţinînd jud. Argeş (din Ion Creangă, V (1912), 184):

—Mănuşiţă frîntă, cine mi te-a frînt?

—Neagu Peagu cu toiagu.

—Toiagul unde este?

—L-a ars focul.

—Focul unde este?

—L-a stins ploaia.

—Ploaia unde este?

—Au băut-o boii.

—Boii unde sînt?

—Pe valea cu escii, unde au mîncat lupii porcii.

Folklorul aromîn ne oferă identic acelaşi joc, pe care, copil fiind, l-am jucat şi eu. Urmărindu-l, vom vedea ogîndindu-se în el pe cel dacoromîn. Iată-l (după P. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 30):

—Mi lo foamea.

—Te s'mîcăm?

—'Nă pită di uscate.

—Cu ţe va u cuţem?

- Cu parlu ațel strîmbul.
- Parlu ațel strîmbul ȳu easti-l?
- Lu-arse foclu.
- Foclu ațel ȳu easti-l?
- Lu-astease ploaia.
- Ploaia ațea ȳu easti-u?
- U biură bol'i.
- Bol'i ațel'i ȳu suntu-l'i?
- Fac agru.
- Agrul ațel ȳu easti-l?
- L-mîcară pul'i.
- Pul'i ațel'i ȳu suntu-l'i?
- Tu căciuăa-a preftulu'i.....

În stadiul actual în care se găsesc studiile folklorice, căroră le lipsește disciplina de precisare pe care o au studiile filologice, și avînd în vedere elasticitatea materialului folkloric, momentan e prudent ca să relevăm asemenea identități aromîno-dacoromîne, însoțindu-le cu temeinice probabilități în sensul unității etnice de care a fost vorba. Resumîndu-ne, așa dar, la semnalarea acestor simple fapte drept cărări de orientare, să trecem mai departe, pentru a releva cîteva

ASPECTE FOLKLORICE

cari vor fi luate numai din p o e s i a p o p u -

T. Papahagi, AROMÎNII: grai, folklor, etnografie.

l a r ă —timpul nepermițându-ne a ne opri mai mult asupra folklorului.

Schițarea poeziei populare aromîne în trăsăturile ei generale am făcut-o cu altă ocazie —cf.Folklor român comparat,176-236.Cele ce vor urma vor fi cîteva note în plus la schițarea aci menționată.

Amintind că Aromînul zice,cu privire la genesa creațiunei poetice populare: c î n t i c l u n u - a r e d o m n u (Din lit.pop...,822),adică "poezia sau cîntecul nu are stăpîn",și cercetîndu-i apoi întreaga lui poezie populară —lirică și epică—, vom putea cunoaște ce e specific sufletului său.Specificul sufletesc al unui popor residă,în adevăr, masiv și bine conturat în folklorul său,dar nu în toate aspectele acestui folklor.Cercetînd,bunăoară,o superstiție sau credință,nu vom putea extrage aproape nimic din ea cu privire la sufletul aceluia popor, pentru că acea superstiție apare sau poate apărea identică la multe popoare —înrudite sau chiar cu totul streine și necunoscute.Intr'un cîntec,însă, circulă

propriul său suflet care l-a creat. Acest cîntec îi aparține exclusiv și nu trece frontiere de popoare streine decît în măsura în care purtătorul său originar se așează între popoare streine. În doina dacoromînă nu se poate oglindi nici un alt suflet decît cel dacoromîn, pentru că de acesta e creată și numai lui îi place, numai pe el îl hrănește. Iată de ce acordăm atîta precădere, atîta însemnătate poeziei populare.

Am văzut în Introducerea acestui curs că pînă mai ieri viața aromînă se caracteriza printr'un profund și pitoresc patriarhalism. Din el nu puteau răsări decît flori de cele mai curate morăvuri, de cel mai curat suflet. Acest suflet pulsează din însăși poezia populară, din fondul ei ca și —parțial— din forma ei (cf. §102 din capitolul graiului). Pentru a ne face o idee și în această privință, să reproducem numai două texte, două cîntece populare, din cari să vedem cum apare, bunăoară, castitatea la si.

Iată primul, în care e vorba de un sărut ascuns ce a devenit cîntec în sat, pentru că l-a văzut Aurora,

care l-a comunicat pasărilor cîntătoare, de la cari a aflat tot satul:

—Lea feată, lea mușeată,
Cîndu nî-te-am băseată
Di cîntic nă sculară
Și l-cîntă ntreaga hoară?
—Aîerî-seară, lai gîone,
Aîerî-seară, lai bune.
—Aîerî-seară 'șî-era noapte,
Di nu-avea cari s'nă veadă.
—Lai gîone, tivichele,
Nă vidzu hăryia.
Hăryia-aspuse-a pul'ilor
Și pul' nă cîntară
Di si-avdzî și 'n hoară,
Că nîca 'șî-u băseară.
(Din lit. pop., 863).

Al doilea text ce urmează cuprinde următoarele:
flăcăul, neținîndu-și cuvîntul dat, prilejuiește re-
volta naturei înconjurătoare. L-am cules în munții su-
dici ai Albaniei în vara anului 1927 de la Fărșeroții
oieri. Il reproduc în graiul lor, dînd apoi transpune-
rea lui în limba literară:

—"Aî, feată, s'nîdzem tu munte,
Aîde dol'i".
—"Nu vîn, gîone, că nî-u frică,
Singurî dol'i".
—"Aî s'nîdzemu, o moi feată,
Nu-aî frică că him noi dol'i.
Tî bagu chifile muntăli",

Tufechea s'u-avem tu mese,
 Coarđa căpităniū băgăm,
 Căniłi s'veaghe sus pi cheatră,
 Calu cu șaūa pi năs".
 Neadză-noapte zboru cade.
 Calu cătă s'arujască,
 Tuță căniłi ca s'alatră,
 Coarđa cătă s's'arușuță,
 Tufechea tu munt s'amină,
 Munțālī cățară s'aură,
 Rămănimea tută s'avdă.

În transpunere:

— "Hai, fată, să mergem la munte,
 Hai amîndoi".
 — "Nu vin, mîndre, că mi-i frică,
 Singuri amîndoi".
 — "Hai să mergem, hei fată,
 Nu ai frică că sîntem noi doi.
 Îți pun garanție munții,
 Pușca să o avem la mijloc (între noi),
 Sabia o punem căpătîi,
 Cîinii să vegheze sus pe piatră,
 Calul cu șeaua pe dînsul".
 Miază-noaptea cuvîntul cade.
 Calul începe să nechezească,
 Toți cîinii ca să latre,
 Sabia începu să se învîrtească,
 Pușca să detune 'n munți,
 Munții începură să urle,
 Romînimea toată să audă.

În ceea ce privește interpretarea acestui extrem de
 interesant cîntec, cf. Originea Muloviștenilor și Gope-
șenilor..., unde am dat și o altă variantă (textul I).
 O altă variantă e și în P. Papahagi, Din lit. pop. a Aro-

mînilor,831-832.

Timpul nu ne permite a stăruii cu explicări sau a releva alte aspecte. De aceea va trebui să ne oprim o clipă și asupra formei — ca r i t m și r i m ă — sub care se presintă poezia populară aromîină

În același curs de Folklor român comparat am relevat aceste două probleme (cf. pag. 205, 207, 212 etc.). Ca o revenire asupra lor, vom mai reproduce aici alte două texte — unul pentru ritm și altul pentru rimă. Le vom reproduce pentru a evidenția că, în trecut, și la Aromîni ritmul era trohaic în versuri de 7 alternînd cu cele de 8 silabe și că rima era respectată — spre deosebire de multe alte poezii unde ele nu apar. Reproducîndu-le, nu ne vom opri cu nici o interpretare asupra fondului.

Pentru ritm (Din lit. pop..., 854):

Namisa di doî lai muntîi,
Nplinî di arburî fîră frundzî,
Sunt și doaûă fîntîneale —
Fîră apă sun și eale.
Angăneaște-un lai giuneale,
Un giuneale vătămat,
Vătămat și agudit,

Agudit și lăvuit.
 Și-un lai pul'iu lu-ațea varliga,
 Avarliga, di-avarliga.
 —Lai șain, lai pul'iu marat,
 Tutu trupu si-nî lu mîțî,
 Caplu ș'inima s'nî-alași,
 Ș'mîna-andreapta si nî-u-alași:
 Inima s'nî-u-alași si bată,
 C'am si scriu la laia dadă,
 Laia dadă țe mi-așteaptă.

Pentru rimă (ibid., 894):

Tine pul'iu asburător
 Pi tu vimtu ș'pit nior,
 Du-te-acasă tu ubor,
 La-a mea dadă și la sor,
 Ca s'mi plîngă că va s'mor.
 Și la nveasta mea țeă bună
 Îste sboare s'nu-lî li-aspună.

Prin reproducerea acestor două texte socotim cunoscută și forma poeziei populare.

Vom recunoaște dreptatea unei eventuale observațiuni că am relevat prea puțin din ce e al folklorului. Intrucît, însă, asemenea probleme pot fi ușor urmărite în lucrări ca Basme aromîne și, mai ales, în Din literatura populară a Aromînilor de Per. Papahagi, și intrucît din cele trei lecțiuni ce ne mai rămîn ultimele două trebuie consacrate e t n o g r a f i -

e i și unui ansamblu de încheiere a cursului, credem că e util să cunoaștem sufletul aromân și din manifestările de literatură cultă.

Ne-am făcut apărător al f o l k l o r u l u i în contra tendinței ca el să fie subsumat etnografiei. Dar am greși dacă am considera literatura cultă ca fiind eminamente ceva de folklor. Dar, pentru motive ce vor fi schițate mai jos, și întrucât am menționat din timp că în capitolul folklorului vom urmări și mișcarea culturală aromână, adică creațiunea literară cultă (cf. pag. 7), e, credem, util și în acord cu sintesa sumară ce vrem să dăm despre Aromîni dacă vom schița cîteva trăsături generale ale manifestărilor lor culturale. Deci, cîteva cuvinte despre

LITERATURA CULTĂ

În primul rînd, cîteva cuvinte introductive.

E cunoscută comparația făcută între popor și individ. Dar ea rămîne justă pînă la un punct. Individul

moare fizicește;poporul dispare sufletește.Fiziologicește,un popor nu moare niciodată,ci,cel mult se transformă prin evoluție normală sau prin forța împrejurărilor;prin urmare,faptul că el nu rămîne același,aceasta se datorește sufletului.Dacă,bunăoară,sufletul și-a schimbat —indiferent de ce,cum,cînd etc.—hrana, poporul în care bate acest suflet continuă să trăiască,dar nu mai e același sub raportul etno-linguistic. Pierzîndu-și hrana sa originală —și prin această „hrană” noi înțelegem tot ce e al folklorului—,el e amenințat să-și piardă și graiul.Și iată dispariția sa.

Ca popor eminamente patriarhal,avînd o viață în ale cărei multiple manifestări dicta mai mult rațiunea în timp ce sufletul nu risca,în disciplinarea sa, mai cu nimic în contra acestei rațiuni,Aromîinii s’au văzut condamnați pieirei în vîltoarea amețitoare a împrejurărilor moderne și contemporane în care s’au angajat pe viață și moarte naționalitățile.Hrana sufletească proprie,originală,fiindu-i insuficientă, existența sa etnică a apucat pe povîrnișul asimilă-

rilor etnice.

În acord cu nota timpurilor, din sînul acestei populații a răsărit ideea scăpării sale de pe acest povârniș. Apare mișcarea națională, în fruntea căreia a luptat, cu forțe profund inegale din toate punctele de vedere, marele A p o s t o l M a r g a r i t în contra întregii puteri culturale, religioase, politice și înarmate a Grecilor. Se organizează școală românească. Apare biserica națională. Manifestarea cultural-literară, avînd ca țintă întărirea sufletului poporului, nu întîrzie și ea. În cursul a trei decenii (1880-1912), această populație, prea mică la număr (aproximativ 200.000 suflete), face eforturi disproporționate chiar cu puterile sale, și totuși minunat stăpînite. O mulțime de publicațiuni periodice—unele oarecum efemere, altele de durată destul de lungă—apar, mai toate în dialectul aromîn. Iată, în ordinea apariției lor cronologice, cîte o listă din aceste publicațiuni:

REVISTE:

Frățilă întru dreptate. . . . 1880
Macedonia. 1888-1889

Revista Pindul.	1898-1899
Frățilă.	1901-1902
Lumina.	1903-1908
Revista Macedoniei. . . .	1905-1906
Graîu bun	1906-1907
Viața albano-română . . .	1909-1910
Lilicea Pindului.	1910-1911
Flambura.	1912-1914

ZIARE:

Peninsula balcanică . . .	1893, 1894, 1900...
Gazeta Macedoniei	1897-1898, 1901
Ecoul Macedoniei.	1903-1906
Romînul de la Pind. . . .	1903-1911
Le courrier des Balkans .	1904-1911
Macedonia	1908
Deșteptarea	1908-1909
Aromînul	1910-1911
Dreptatea	1912

Cele mai multe din aceste reviste și ziare au apărut în București și numai cîteva în orașele din Macedonia. Mai în toate s'a publicat și în dialect, fie literatură, fie istorie, fie îndrumări de natură variată, fie polemici etc.

În afară de aceste publicațiuni, în aceeași perioadă —1880-1912— au apărut și calendare și almanahuri, cum ar fi Almanahul macedo-romîn pentru anii 1900, 1902, 1903 (trei numere), sau Calendarul "Graîu bun" din 1909 etc. S'au publicat și mici broșuri de

popularizare, cum ar fi cele apărute în colecția "Biblioteca populară aromânească L u m i n a " etc.

În toată această manifestare se remarcă nume ce formează, în trăsături generale, două categorii: scriitori și publiciști. Sînt unele nume ce apar cam rar și nu cu ceva de valoare reală; sînt altele, însă, cari se impun nu numai prin fecunditatea lor în ale condeiului, ci și prin varietatea celor publicate, ca și prin însăși importanța și valoarea lor. În ordine alfabetică, vom da și aci cîte o listă a celor ce —unii mai mult, alții mai puțin— s'au afirmat, deși între aceștia apar și diletanți. Evident, vom aminti numai pe cei afirmați pînă în 1910-1912.

SCRIITORI:

Araia Zicu
Baravache Petre
Batzaria Nicolae
Belimace C-tin
Beza Marcu
Boga Leon
Caciōna Tache
Carafole Apostol
Caragea Nicolae

Ceara George
Ciomu Tașcu
Cosmescu I.C.
Iliescu Tașcu
Licea Ion
Murnu George
Papa-Ianuși Vasile
Tulliu Nuși
Velo Nicolae.

PUBLICIȘTI:

Abeleanu D.
 Arginteanu D.I.
 Bagav Andrei
 Civica Pericle
 Coe Adam
 Constante S.C.
 Dalametra I.
 Diamandi Vasile
 Foti I

Furca N.
 Margarit Apostol
 Mihăileanu Șt.
 Noe C.
 Papahagi Nicolae
 Petrescu V.
 Pinetta Ahile
 Shunda (Dr.)
 Zuca George.

Incheind această listă, e locul să amintim și pe înaintașii acestora:

Boiagi Mihail
 Cavalioti Teodor

Daniil
 Ucuta C-tin.

Și pentru a ne apropia de ce ar putea fi complet, e locul să menționăm și trei nume de SPECIALIȘTI: Capidan Teodor, Caragiani I. și Papahagi Pericle.

Evident că această clasare a celor amintiți mai sus nu e absolut riguroasă, întrucât sînt scriitcri ce s'au afirmat și ca publiciști de mare valoare — cum ar fi, de exemplu, Nuși Tulliu —, după cum sînt alții ce s'au afirmat și în alte direcții. În rubrica publiciștilor am trecut nume ca Dalametra și Mihăileanu, întrucât ei, chiar prin dicționarele ce ni le-au lăsat, nu pot fi socotiți drept specialiști. Dar nu clasarea lor ne-

ar interesa atît,ci faptul că în aceste liste figurează talente ce ar fi rămas glorioase dacă s'ar fi afirmat în aceleaşi domenii, dar aparţinînd unor popoare mari şi puternice.Aşa,bunăoară,dintre scriitori,în afară de prea productivul N.Batzaria,putem releva pe prosatorul de reală valoare M.Beza,după cum dintre publicişti putem reliefa sublimul condei clasic al lui Nicolae Papahagi,care,mînuind perfect franceza şi elena,a condus cu atîta strălucire modestă Le courrier des Balkans.

Toţi aceşti mînuitori ai condeiului au determinat şi au alimentat redeşteptarea naţională a Aromînilor. In această privinţă,contribuţia scriitorilor este demnă de a fi luată în seamă. Şi tocmai aceasta fiind latura ce ne interesează,vom căuta să evidenţiem cîteva interesante caracteristici ce se desprind din

CREAȚIA LITERARĂ CULTĂ

Cunoscînd,acum,împrejurările în cari şi pentru cari a luat naştere întreaga această manifestare literară,

nu vom putea fi surprinși atunci cînd vom constata că, în general, "creațiunea scriitorilor aromîni se confundă, se identifică atît ca fond cît și ca formă cu însuși graiul și sufletul aromîn. Lipsindu-le și o tradiție literară și trebuind să scrie aproape exclusiv pentru sufletul poporului și prea puțin —dacă nu de loc— pentru considerațiuni de subiectivism artistic, scriitorii aromîni nici nu se puteau deroga acestui imperativ categoric al timpurilor. Iată, prin urmare, de ce creațiunea lor trebuie considerată —cu mult mai mult decît dacă am proceda la fel și pentru creațiunea literară cultă dacoromînă— drept documente reale de suflet și grai aromîn; iar acolo unde sînt descrieri sau motive epice, viața Aromînilor apare în propriul ei colorit — ca și cum ar apărea în însăși literatura lor populară" (Bibl. naț. a Arom., II, pg. V-VI). Reies, deci, clar motivele pentru cari atît pentru g r a i cît și pentru f o l k l o r — ca și pentru e t n o g r a f i e — am recurs și vom recurge și la literatura cultă, întrucît forma ei e însuși graiul popular, iar rîndul e însuși su-

fletul Aromînului.

Urmărind-o cu atenție —în prosă ca și în poezie—, o mare parte,am putea zice chiar covârșitoare,din literatura cultă aromînă ne înfățișează un specific colorit etnic,alimentat crescînd de puternice și legitime sentimente de aversiune,de ură de rasă și de înprejurări contra Grecilor (cf.pag.34-36 și 138).In ciuda înfrățirii aromîno-grecești pe care au prilejuit-o înprejurările religioase amintite (cf.pag.27-28),atunci cînd Grecii au încercat să înăbușe manifestarea conștiință a individualității aromînești în cuprinsul imperiului otoman,atunci mocninda ură de rasă,ce pururi a existat —și există— între neamul grecesc și poporul romîn în genere,a izbucnit.Documentarea istorică a existenței acestei uri o putem găsi bunăoară în cronicarii bizantini.Iată,de exemplu,ce citim în Nichita Acominatcs Honiatul (traducere de G.Murnu,în Anal.Acad. rom., XXVIII (1906):

"Un nou biciu,izvor nesecat de suspinuri și nenorociri,a fulgerat în aprilie 1205 asupra Romeilor [Gre-

cilor]; căci Ioan Vlahul dușman totodată și răzbunător arătându-se Romeilor, dă Cumanilor să prade toate târgurile din apropierea Bizanțului, cari erau birnice Latinilor" (p.79). — "Cumanii învățaseră de la Vlahi să aibă către noi [Romeii] vrăjmășie fără moarte și moștenită de-apururea din tată în fiu" (p.88). — "Dar mulțimea de rele ce au făcut Romeilor acești blestemați și nelegiuiți Vlahi cu ce cuvînt s'ar putea spune? Au ce fel de povestire ar putea cuprinde atîte Iliade de amaruri?" (p.22).

Nu ne vom opri să documentăm acest secular proces etno-psihologic dintre Greci și Aromîni, proces ce apare identic aproape și între Greci și Dacoromîni (literatura populară ca și scriitori ca Neculce cronicarul ni-l atestă). Dar nici din scriitorii aromîni nu vom putea reproduce pasagiile — și sînt atît de dese! — cu privire la acest proces. Ne vom mulțumi să amintim cîteva din ce e dat în Antologie aromănească, și anume vom cita autorii și titlul bucăților: N.Batzaria, Kir dimarhul di Armiro (186-189), G.Ceară, El moare (249-251); pentru poesia populară, cf. pag. 373-374. Din prosa eminamente umoristică, în aceeași privință, se poate menționa Ap' eđó, ap' ekí de N.Batzaria (în Calenda-
T. Papahagi, AROMÎNII: grai, folklor, etnografie

rul "Graiŭ bun",18-23) etc.

Fără a se aminti direct de Greci sau de alŭii, acest colorit etnic,în care intră toate nuanŭele unui antagonism dintre popoare,caracterisează fundamental literatura aromînă.Ceva mai mult: el apare chiar în bucăŭi de artă pură,fără,însă, a fi naŭionalist. E un colorit în care apar caracteristici din tot ce constituie viaŭă aromînească —deci,din tot ce poate fi folklor și,în același timp,și etnografie.Drept ilustrare a acestei afirmări,vom reproduce mai jos o frumoasă poezie de G.Murnu,asupra căreia nu ne vom opri cu nici un comentariu,nici cu privire la fond și nici în legătură cu ciselata formă în care e turnată.După cuvintele cu sens necunoscut de cei ce nu s'au familiarizat cu aromîna voi da în parentesă înŭelesul lor.

S i r m a

Cînd s'duŭea la șopot Sirma
Cu buclîŭa-lî (urcioru-i) încărcată,
U videai canda (parcă) scriată,
Di-u mutrea (privea) cu ochi patru
Lumea toată.

Ligănare di fidane (vlăstar),
 Harismă (har) ca di zîmbilă—
 'Sî-aplica ună mîndilă (năframă)
 Pisti fața-lî di-aruşine
 Trandafilă.

Şi li-avea ea toate hările (calităţile)
 Şi di trup şi di înfioară;
 Minte —piră (flacăra)—ş' lucrătoare.
 Nu-şî eara ca Sirma altă
 Feată 'n hoară (sat).

Furcă şi-arăzboiŭ şi scamnu,
 Leamne s'tale, s'bată male:
 Ti-alte mîni sunt multu greale,
 Ma ti (pentru) braţăle-a li Sirmă
 Agloc di beale (pietricele).

Şi nplătea pîn' neadză-noptî
 Cu suţata-lî di surate
 Şi-aruca deadun brăţate;
 Cripa toate că niţi-ună
 Nu lî-u poate (nu o întrece).

Tu-apirită eara nbroastă (în picioare),
 Flambură de bană (viaţă) vie.
 Mîna-a lei eara vluxie (binecuvîntare):
 Videai casa-lî şi uborlu
 Ca jilie (oglină).

Brănea puli, muldzea căpri;
 S'duţea ntr'apă, vînea tr'oară.
 Cînd imna (unbla), s'părea c'asboară.
 Nu-şî eara ca Sirma altă
 Feată 'n hoară.

Ună ş'toată la părinţi.
 Şi di-aumbra-a lei di hare
 Loclu tot 'şi-avea hăbare (ştire);
 Mumă-sa s'tînea nbugată
 Şi nai (mai) mare.

Soarile-avea tu față. Budza-lî
 Nu zbura (vorbea), cînta milie (voluptate);
 Boate-lî — coardă di vîiulie (vioară).
 Nu puteai s' u-acumpări c' ună
 Văsilie (împărăție).

Tine Sirmă, namea (fala) noastră,
 Prota steaună tu-Armăname,
 Nu știu eu cu țe micame (artă)
 Si-nî ti scriu cu-a mea călame (condeiu),
 Tra si-armîni tu etă (pururi) cîntic
 Cu-a ta name.

Tablourile zugrăvite ce se perindează în sufletul nostru mai din fiecare strofă ne dau tot atîtea icoane din însăși viața aromânească, deci din însuși coloritul etnic aromînesc — firește, fără nuanțe de antagonism etnic etc. E, prin urmare, inutil a adăuga că literatura cultă e, alături de cea populară, o a doua oglindă a sufletului aromînesc.

Dar, adesea, însăși literatura populară ne oferă aspecte ce apar în adevăr în viața Aromînului, dar care nu-i sînt specifice, proprii lui, întrucît ele sînt comune și altor popoare. Astfel ar fi de amintit superstiții, anecdote, snoave etc. Se știe, însă, că literatura cultă aromîină s'a inspirat din ce e al poporului și s'a cristallizat pentru însuși acest popor. Ca să

se vadă, așa dar, și din acest punct de vedere cum apare literatura cultă aromână, vom reproduce o anecdotă de N. Batzaria (Părăvuli, 1901, pag. 28-33, în Mica bibl. arom., n-rul 1), intitulată

GUMARLU (MĂGARUL) A LIMNARLUI

Un lai (biet) oarfă în pădure
 Leamne verdzi disica (spârgea);
 S'cama nclo di nîs yumarlu
 Frundză, iarbă ma 'și-păștea.

Doi călugări trec în cale,
 Doi tu lăile (negrele) învăpsit;
 Grași tu zvercă (ceafă), lăi tu suflit,
 Mași (numai) tr'arale fitrusit (născuți).

Ved yumarlu ș'dzițe unlu:
 —"Urincleatlu cum s'adrăm
 Tu minuta (clipă) ești dolî
 Fără pradz (bani) s'lu-acumpărăm?"

—"Nu fu zore" (greu), lî-u-are-alantu;
 "Tine fă-te ca yumarlu:
 Sedz pi mîni și pi cicioare,
 Lea prisupră și sumarlu.

"Eû atunți, aua fac soțli;
 Fug diparte ou tut tar (măgar).
 Ți bănă (trăim), ma s'nu putearim
 Ca s'arîdem (înșelăm) un limnar?"

Fac așite blăstimațli:
 Unlu fudze, unlu șeade.
 Iar limnarlu tale leamne—
 Țiva (nimic), corbul (bietul), nîs nu-ș veade.

Vine oara tra s'li ncarcă.
 Tot tăle 'nă dzuŭă ntreagă.
 S'duŭe omŭu, cum 'și știe,
 S'lea ȝumarlu, si-l disleagă.

Cîndu veade —ȝi să-ȝ veadă?
 ȝi să-ȝ veadă? ȝi ciudie? (minune)
 Iu-î ȝumarlu? ȝi-î aestu?
 Care 'și-easte? ȝi urghie? (blestem)

—"Care ești? Naca (nu cumva) draclu?
 Satana, ia fudzi di-aȝia.
 Ptîu, s'mi-ascapă Dumnidzălu
 Și s'ni-agiută Stă-Măria".

—"Nu ti-aspare", elu l'î-dzîŭe;
 "S'nu ȝi pară oă him (sunt) drac.
 Nu ȝ-u frică, vînu-aproapea;
 Vîrnu-arăŭ eŭ nu ȝi fac".

—"Ghine, frate, iȝi (orice) s'ești;
 Ma înî caftu eŭ ȝumarlu.
 Iu si s'duse? ȝi si s'feate?"
 Ma 'și-lu ntrebă nîs limnarlu.

—"Bre crîștine, ia mutrea-me (privește):
 Cu ȝumarlu nu-nî undzescu (seamăn)?
 ȝi s'aladzi, ȝi tot si-l caftî,
 Cîndu eŭ ȝumarlu nî-escu?

"Ia, s'ȝi spun ȝi nî-am păȝîŭă—
 Easte lucru trî ciudie.
 Pînă tora (acum) hilîŭ di mumă
 Istă ŭamă (minune) nu 'și-u știe:

"Dzațe anî, și cama (mai mult) poate,
 Aū tricută —nu tîn minte.
 Eram om,eram călugăr,
 Cum mi vedz tora dininte.

"Ș' țe s'mi bagă Naθimatlu (diavolul)?
 S'tihisi (se 'ntîmplă) săhate (ceas)-araūă.
 Tî feciū,frate,făr' di vreare,
 'Nă-amărtie (păcat) multu greaūă.

"Dumnidzălu 'șî-si năîreaște (se supără).
 Dzîțe:"fă-te un ȝumar;
 S'pîn' arăūlu s'tî si l'artă,
 Dzuūă ș' noapte s'aî sumar".

"Ia vedz,tora,vinē oara;
 Amărtia nî-si lîrtă.
 S'Dumnidzăū —s'lî-am urucinîle (urăciunile)—
 Iară om înî mi-adăără".

—"S'cl'eamă (adică),frate,cum dzîțî tine",
 Greaste corbul di limnar,
 "Tine ești urincleatlu?
 Eū ti-aveam ca trî ȝumar.

"Ma i-așîțe,aîde,du-te;
 Oară-bună,îmnă-ț calea.
 Înî fu tihea (soarta) ca s'ti cherdu.
 Va-nî mutrescu ș'mine calea".

S'duțe-acasă lipisitlu (nenorocitul),
 L'ea di-anumirea (pe umăr) sumarlu.
 —"Tî pătîșî?" lu ntreabă nveasta;
 "Tî nu ești ș' cu ȝumarlu?"

Spune om!u și-iară spune
 Cumu s'feate,ți pățî.
 S'ciudiseaște (se miră) ntreaga hoară:—
 De,și-aestă nu si-avdzî.

Plămse om!u,cîtu l-plîmse,
 Că 'și-armase fără tar.
 Ma 'n păzare s'duțe mîne:
 Vrea s'acumpră alt ȧumar.

Ia-lî și furîli di cu seara,
 Telî călugări așisit (sfințiti):
 Și-amindoli cu furatlu
 În păzare (tîrg) sun vinîț.

Vrea si-l vindă cît ma tr'oară,
 Cîtu s'hibă,cîtu s'poată;
 Iți s'easă,cît să scoată—
 Vedz că furtul nu ti doare.

Ved limnarlu că ma s'suță (dă tîrcoale).
 —"Vinu-așia,laî fărtat;
 Va țî-l vindem cama eftin;
 Și-aî tra s'vedz ți urincleat".

—"Si-nî mi-ascapă Dumnidzălu
 S'am cu voi eû dare-loare!
 Leau ȧumarlu și-op!—călugăr,
 Și nî-mi-alasă-apoi tu soare".

După cum am spus,subiectul anecdotei nu poate aparține exclusiv folklorului aromîn.Dovadă în privința aceasta ne dă,bunăoară,folklorul italian.Și ca să evidențiem valoarea folklorică a literaturii culte aromînești,reproducem aceeași anecdotă cum circu-

lă în Italia;

L'ASINO RIDIVENTATO MONACO

Un contadino andò in fiera a comprare un asino. Mentre tornava a casa, tirandosi dietro la bestia, due monaci, che facevano la stessa strada, concertarono di prendergli quell'asino. Uno de' due levò la cavezza all'asino, se la mise lui, e seguì a camminare appresso al contadino; l'altro, chiappato l'animale, dà una voltata e si dilegua.

Quando il contadino si svolto e invece dell'asino vide che tirava un monaco, fece: "oh, povero a me! E l'asino?" Gli rispose il monaco: "fratel mio, non ti angustiare. Avevo per penitenza dal guardiano di essere asino per uno anno. Giusto in questo momento ho finita la penitenza e sono ridiventato monaco. Ora, tu, col nome di Dio, rivattene a casa tua ed io me ne rivado al convento".

Il povero contadino restò balordo e, con la cavezza sotto il braccio, tornò a casa. La scena tra lui e la moglie si può immaginare. Quella finì da ultimo così: "sai che ti dico io? Finchè siamo vivi noi, non si possa comprare più asini. Chi può sapere quanti asini siano in mezzo a questi monaci?" (din Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, V (1886), pg. 205-206).

Orice text de literatură populară sau cultă reprodus până aci, ca și cele ce vom reproduce de acum înainte, dacă ar fi fost să-l supunem unei amănunțite analize, evident că chiar unul singur ar fi necesitat timpul și spațiul unei lecțiuni întregi. Sintesa ce ne-am propus-o ne determină să schițăm numai tră-

sături fundamentale. Prin urmare, în legătură cu anecdota reproducă mai sus, în afară de ce ne oferă apariția ei identică în folklorul italian, ne întrebăm: deși, ca fond, nu e un produs specific aromînesc, putem, oare, întrevedea, totuși, nuanță de colorit etnic într'însa? Răspunsul e afirmativ și iată de ce. Dacă ar fi să înbrățișem problema bisericii, a religiei la Aromîni, ușor ne-am putea da seama că Aromîni nu au avut călugări. Dar atmosfera din această anecdotă atinge direct pe călugări. Și cum călugării ce-i puteau întîlni în drumurile lor Aromîni erau greci, atunci nuanța de colorit etnic persiflant la adresa călugărilor greci e evidentă. De remarcat că asemenea nuanțe nu sînt subiectiv-personale ale autorului anecdotei, ci ele aparțin însuși sufletului popular; autorul doar le-a folosit spre a alimenta pe cale de artă literară existența etnică și cimentarea ei.

Pentru a încheia și cu literatura cultă, să ne oprim o clipă și asupra unei alte probleme, a cărei importanță rămîne să se vadă din înseși faptele ce

vor urma. E vorba de

FONDUL DE INSPIRAȚIE al scriitorilor aromîni

Și astăzi încă o bună parte din populația aromîină se caracterizează, sub raportul social, prin păstorit și cărvănărit, practicînd și transhumanța, întrucît păstoritul e în funcție de existența turmelor de oi. Dar altă parte, în special cea criginară din regiunea Moscopolei și stabilită în regiunea Bitoliei și în diferite alte orașe, a devenit sedentară, cu aspecte de orășenisare, dedîndu-se unor ocupațiuni economice orășenești. Cum era și firesc, ramura sedentară, totalmente înstreinată de ce e al păstoritului și cărvănăritului, ironisează pe Aromîinii ce trăiesc din aceste două ocupațiuni. Unul care s'ar interesa de această problemă, dar care nu ar cunoaște trecutul etno-social al Aromîinilor (cf. pag. 30 și urm.), ar putea crede că se găsește în fața unui antagonism social istoric, cu rădăcini vechi. Vom căuta să dovedim contrariul numai

pe cale de literatură cultă.

Ne găsim în fața unui proces ce ar avea destule apropieri cu ce sînt sentimentele de ...renegat. Și atari procese sînt explicabile și firești. Urmăriți, bunăoară, pe așa numiții "Mărgineni" din jud. Sibiu: acei ce, actualmente, practică de cîteva generații ocupațiunii eminamente orășenești, ducînd viață ce nu mai seamănă cu cea de oieri, oricînd vor fi nefavorabili vieții lor anterioare, pe care ar compătimi-o sau chiar ar persifla-o. Așa se și explică sensul pejorativ al cuvîntului "mocan" sau chiar "păcurar" etc.— Se înțelege că populația munteană nu-și simte cu nimic atinsă impasibilitatea ei de asemenea atitudini, pe cari le ignorează.

Populația aromîină sedentară, și anume cea din regiunea Bitoliei, pînă mai ieri se identifica în totul cu ceea ce încă aparține munților. Dovadă? Atavismul ce apare în literatură.

Să ne explicăm. Din sînul acestei ramuri, astăzi sedentară, au ieșit și scriitori. Mai toți acești scri-

itori —dacă nu chiar toți—s'au inspirat tocmai din ce caracterisează populația muntenească și ce e ironizat de cea sedentară; niciodată, însă, nu vom găsi la acești scriitori ceva care să fie de acord cu atitudinea ramurei cărei aparțin. Toți, zic, au cîntat păstoritul și cărvănăritul, adică viața munților. Să exemplificăm această afirmare, pentru fiecare din aceste ocupațiuni.

Pentru PĂSTORIT.

L. B o g a s' a născut și a crescut în orășelul Veles de pe Vardar, la sud de Scozia, orășel în care populația aromînească a rămas de la un timp streină de această ocupațiune. Și totuși, în schița sa frumoasă Nipoata aviglitorluî (în Antol. arom., 333-340) ne înfățișează scene din viața Aromînilor munteni oieri, ce în tîrziul de fiecare toamnă părăsesc satele de munte, pornind spre șesuri iernatice.

C. I. C o s m e s c u este originar din Gopeși (vest de Bitolia). Și totuși, prima poezie cu care începe volumul său de Poesii arumănești din 1893 e in-

titulată Picurarlu.

C. B e l i m a c e aparține satului Muloviște (vest de Bitolia).Și aci,de multe decenii păstoritul nu mai apare.Aceasta nu l-a împiedecat ca în mai toate poesiile sale să cînte păstoritul.Amintim doar Picurarlu cătră vruta lui (Antol.arom.,201-202)sau Toamna tu-arniū (ibid.,199-200).

N. V e l o este tot din Muloviște.Cu toate acestea,și pe el atavismul l-a inspirat la fel: cf. cîntecul Cîona (în Cîntițe junești,1905,42-45).

M. B e z a este al minunatului orășel de munte Clîsura.De mult Clîsura nu a mai practicat păstoritul. Dar măcar poesia sa Loară valea (Antol.arom.,211-212), dacă nu altele și dacă nici nuvela sa Gardani,tot în plin mediu păstoresc ne transportă.

Oare ce explicație s'ar putea da acestor fapte?

Pentru CĂRVĂNĂRIT.

Ce-l va fi determinat pe același B e l i m a c e să cînte Aușlu cărvănar (Antol.arom.,200-201), cînd Muloviștea lui astăzi satirisează pe Aromîinii cărvă-

nari munteni?

Cum rămîne același V e l o față de aceeași Mulo-
viște atunci cînd cîntă cîrvănăritul în Muscopulea lui
(Antol.arom., 324-329)?

Ce am zice de expresivele, de minunatele schițe a-
le lui B e z a , în cari apare viața cîrvănărilor în
întregul ei colorit (cf. Antol.arom., 216-218 etc.), cînd
am ști că aceeași Clîsură de mult a renunțat la cîrvă-
nărit?

Relese clar, prin urmare, că fondul de inspirație al
scriitorilor aromîni e însuși fondul original etnic al
vieții aromânești. Și dacă acest fond îl vedem la scri-
itorii mai sus amintiți, cu atît mai mult e natural ca
el să apară la scriitorii ce aparțin Aromînilor mun-
teni oieri și cîrvănări. Așa fiind, credem că pe baza a-
cestor constatări putem cunoaște sau măcar deduce ca-
re va fi fost în trecut aspectul etno-social chiar al
populației aromînești din jurul Bitoliei.

Din cele expuse pînă aci se reliefează încă o

concluzie, și anume că literatura cultă aromână e emi-
namente o LITERATURĂ ETNOGRAFICĂ în sensul larg al cu-
vîntului, înțelegînd prin aceasta că e și literatură
SOCIOGRAFICĂ etc. Și cum etnografia nu se reduce numai
la aceste două aspecte urmărite mai sus, însemnează că
această literatură ne presintă și altele. Alegînd pe
cele fundamentale, să încercăm a le însoți cu cîte una
sau două exemplificări luate din mai mulți scriitori,
deși aceste exemplificări s'ar putea înmulți în mod
surprinzător.

P ă s t o r i t u l — în afară de ce am văzut
mai sus —, iată-l oglindit în balada lui C. Belimace
Curnicea (Antol. arom., 204-207), sau în Plîngul Aromî-
nului (Bibl. naț. a Arom., I, 8-10) al lui Nuși Tulliu etc.

H a i d u c i a (cf. pag. 32), apărînd mereu ală-
turi de viața păstorească, o vedem reflectată plastic
în micul poem al lui G. Murnu Chita și Bură (Antol. a-
rom., 275-282), ori în viața nuvelă a lui Nuși Tulliu
Ună noapte cu furili (ibid., 305-316) etc.

C ă r v ă n ă r i t u l — în afară de amintitul

buchet de schițe al lui M.Beza—, e luminos și viu cristalisat în poesia Di cu noapte a lui T.Caciona (Bibl. naț.a Arom., II, 110-114), sau în mălastra schiță Bușcul a lui Vasile Papa-Ianuși (Antol.arom., 340-345) etc

T r a n s h u m a n ț a de primăvară și toamnă e încheată în tablouri grăitoare de Z.Araia în poezii cum ar fi Calea (Bibl.naț.a Arom., II, 44-46), 'Năcunache al Hagigogă (ibid., 48-50), ori în Fuga tu arniū a lui G.Murnu (Antol.arom., 269-270), sau în Graîū di jeale a lui Nuși Tulliu (Bibl.naț.a Arom., I, 20-22).

T r e c u t u l istoric și-a găsit cîntăreț în N.Velo, care ne-a dat, bunăoară, Șana și ardirea a Gra-
mustil'eî (Antol.arom., 319-324).

F a m i l i a, ca moravuri și viață, stă zugrăvită în snoave ca Trî tin'ia a ta, Doamne de N.Batzaria (Calendarul "Graîū bun", 109-114), sau în pagini sublime ca cele din nuvela Nivișteana a lui M.Beza (Lumi-na, II, 348-355) etc.

I n s t r e i n a r e a sexului bărbătesc pen-
T.Papahagi, AROMÎNII: grai, folklor, etnografie. 11

tru existența zilnică și un trai lipsit de griji se reliefează și ea din poezii ca Dit xeane sau Miha și furlu ale lui G.Murnu (Ant.arom., 267-268 și 271-272), ori în expresiva 'Nă carte a lui T.Caciona (Bibl.naț. a Arom., II, 102-104) etc.

M a g i a , care și la Aromîni există dar care e atît de rară în exteriorisarea ei laconică, iată-o în schița Teta Boaca a lui V.Papa-Ianuși (Lumina, VI, n-rul 4, pag. 20-23).

E r o t i s m u l nu și-a văzut înstreinată profunda sa discreție nici în manifestările poezilor culti: Nî-pitricu mușeata-nî dor a lui G.Ceară (Antologie arom., 248-249) e cea mai caracteristică dovadă.

N a ț i o n a l i s m u l —adică lupta cruntă dusă pentru apărarea patrimoniului național— e bogat, variat și sguđuitor încheșat în paginile oricărui scriitor, în prosă ca și în poezie. Iată, bunăoară, paginile în prosă ale lui N.Batzaria din Tr' ună noapte di iarnă (Lumina, II, 80-82), sau înduioșetoarele Dimăndări în versuri ale lui M.Beza (Revista aromă-

nească, I, 186-192), sau sîngerîndul lirism al lui Nuși Tulliu din ale sale Cîntițe și Cîntițe di jeale (Bibl. naț. a Arom., I, 22-34), ori, în fine, mult grăitoarea poezie Di-acasă a lui T. Caciona (ibid., II, 98-100) etc.

*

Resumîndu-ne numai la aceste cîteva exemplificări, credem că din ele a reieșit limpede care e fondul de inspirație al scriitorilor aromîni. Și mai credem că și literatura cultă aromîină constituie, alături de cea populară, o reală oglindă a individualității aromîne—fapt care ne-a determinat să ne oprim ceva mai mult asupra celei culte decît asupra celei populare, mai ales că literatura cultă, pînă nu o vom închea-o în întregime în volumele din Biblioteca națională a Aromînilor, rămîne mai puțin accesibilă cercetătorului decît cea populară.

*

Dar, pentru a încheia și cu l i t e r a t u r a c u l t ă , cîteva cuvinte cu privire la estetica și valoarea literară a ei nu pot fi chiar streine de

sintesa ce o încercăm în acest curs.

Scriind într'un grai fără tradiție literară sau artistică în general, evident că frumusețile literare ale scriitorilor aromîni vor fi relative. Ceva mai mult: ele vor fi regionale, întrucît acum cunoaștem care e fondul de inspirație al lor. Și totuși, frumuseți există. Dacă, însă, nu le va putea simți și un ne-Aromîn, cauza va trebui căutată în faptul de a cunoaște ori nu dialectul aromîn și sufletul și viața aromînească. Dacă sufletul unui Italian—musicant prin excelență—nu s'ar simți impresionat de cîntecul-doină popular al Dacoromînului, ar putea, oare, însemna aceasta că doina-musică romînească nu e plină de simțire, de farmec?

A exemplifica prin citate frumusețile literare aromînești—iată ce timpul iar nu ne permite. Estetul se poate convinge recurgînd, bunăoară, la Vurcolaclu de G.Murnu (Antol.arom., 272-275), sau la nuvela Cu chirăgladzli a lui M.Beza (Graiū bun, I, 25-32) dacă nu la neîntrecuta bucată literară Gardani (Antol.

arom., 223-233), ori la minunatul poem Marușea a lui Nuși Tulliu (Bibl.naț.a Arom., I, 120-136) etc. Mai pretutindeni pulsează o inspirație fericită, neafectată, naturală, ca și cum ar fi aparținând oricărui suflet aromînesc și, foarte des, plastică pînă la însăși realitatea vie. Nu pot fi trecute cu vederea imagini ca acelea pe cari ni le dă T. Caciona în strofele următoare:

Di c' dzuună-adun ficiorîlî
 Tra s' nî nclidem în casă,
 Că-î frică ș' lume-araună:
 Noî aștiptăm ca s' easă
 Dit muntî, s' vină furî;
 Di nîșî vîzesc limerîli,
 Aû călîurîle-acățată
 Și-avdzîm că ș' dispuleațlî
 Cu elî dadun suțată
 Ligară prit pădurî.

Nviscuț ațelî țe suntu
 Cu săritî albe 'n hoară
 Si ntreabă dipriună
 Ș' mea nu știu țe si-adună....
 (Bibl.naț.a Arom., II, 118).

Pentru modesta literatură aromînă, imagini, iarăși, ca acele pe cari ni le dă Nuși Tulliu în Marușea sa egalează sublimul:

La Budași, pri chioșc acasă,
 S'tindu doadze, s'tinde measă,
 Că-aclîmatîlî cîntă ș' vîn.
 Vîn Armînî dit muntîlî Pindu,
 Și tufechile ma si-aprindu
 Prit pădurîle lăi di chin.

Vîn auși cu săriți albe,
 Feate zvelte, canda s-nalbe,
 Ficiurați — si-lî treți prit nel;
 Toț și toate vîn căvală
 S' cîntă — muntîlî di si scoală —,
 Vîn di Baia ș' Șupuțel.
 (Bibl.naț.a Arom., I, 124).

Cercetătorul pregătit va putea constata la scriitorii aromîni că, fără a forța cu nimic sufletul și graiul popular, au reușit să ne dea o literatură interesantă și frumoasă prin forma și fondul ei.

E T N O G R A F I E

In urma celor relevate la începutul capitolului precedent (cf.pag.115 și urm.),credem că s'a lămurit și ceea ce trebuie să înțelegem și prin "etnografie". Evident că nu putem face confusie între e t n o - g r a f i e și e t n o l o g i e ,întrucât prima e o disciplină descriptivă,în timp ce a două urmărește interpretarea doctrinară a materialului datorit etnografiei.Această diferențiere se impune; și numai în sensul acesta,fără a ne gândi la vre-o altă, analogă celei ce există,de pildă,între g e o - grafie și g e o - logie.E c diferențiere identică cu ceea ce ar trebui să se facă și între s o c i o l o g i e și s o c i o g r a f i e etc.

Am văzut atitudinea etnografilor și etnologilor față de f o l k l o r .Ceva identic începe să se

constate din partea sociografilor și sociologilor față de etnografie. În acest din urmă caz, rezultatul va fi și mai scăzut, ca să nu zicem că va fi inexistent; și aceasta, măcar din următoarea considerațiune: cît timp va trăi cuvîntul *p o p o r* — ca noțiune și element lexical —, nu vedem cum *s o c i e t a t e a* și l-ar putea remorca, pentru că, astfel, etnografia să devină o anexă a sociografiei sau etnologia o anexă a sociologiei. De aceea, e mai bine ca fiecare să activeze, dacă e posibil, fără imixtiuni, fără "anexări" etc.

Dar — ar putea obiecta cineva —, toată această dialectică rămîne, de fapt, inutilă, întrucît se cer fapte, nu discuții. De sigur, faptele sînt preferate dialecticei. Însă credem, la rîndul nostru, că e, adesea, de preferat un mănunchiu de fapte datorit unui specialist, decît un morman adunat de vre-un nespecialist în ale etnografiei.

E, prin urmare, vorba de "imixtiuni". Și ele ar deveni și mai delicate, dacă ar porni de la cei ce

vor fi ratat în propria lor specialitate. Așa fiind, ne întrebăm: are drept sau, mai bine zis, e indicat un filolog să pășească în domeniul etnografiei? Dicționarul, care e suma a tot ce privește cultura și civilizația unui popor exprimate prin grai, cade în sarcina filologului. Lui, deci, i se impune a cunoaște și domeniul etnografic.

Să ne lămurim. Filologul are căderea să însereze în dicționarul său și cuvinte vechi și nouă, și provinciale și centrale etc. Va înregistra, deci — ca să luăm două exemple din dacoromână —, și formele, bunăoară, poș și șam(ă), pe cari le va scormoni în literatura populară — adică în folklor — în contexte ca:

Pînzele să se cernească,
Știi, ca poșul de la gît
(Materialuri folkloristice, 80-84);

"Șam(ă)": un fel de brîu turcesc pe care mai de demult îl purtau Bucovinenii și Bucovinencele (S. Marian, Vrăji, Farmece și desfaceri, 1893, 195).

Dar, după cum se vede, aceste două cuvinte reprezintă părți din portul românesc, deci elemente etnografice. Pe asemenea căi, filologul aduce pe de o parte con-

tribuția sa etnografiei, fiind dator, pe de altă parte, să cunoască aspectele etnografiei ce au reflex în grai. Evident, legăturile dintre filologie și etnografie sînt și ele clare; dar amîndouă rămîn, totuși, discipline independente. Așa fiind, nu e imposibil ca filologul să nu greșească în ale etnografiei, după cum și etnografii — cu atît mai mult — vor putea greși în ale filologiei. Ca atare, asemenea greșeli nu vor putea prilejui acuzății grave, întrucît nici filologia nu înțelege să interpreteze altfel unele mici scăpări din vedere ale etnografilor, cum ar fi următoarele:

"Aromîinii au o zicătoare...: glasul lui asiru nu s'aude în cer (ei zic asiru în loc de asinu)" (S. Mehedinți, Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene, 36);

"Il est d'autre part significatif que le mot codru est un des rares vocables daces qui se soit conservé dans la langue roumaine..." (S. Mehedinți, Le pays et le peuple roumains, 1927, 19, nota),

scăpări ce trebuie să fie rectificate astfel: proverbul, ca și forma asiru, aparține Istroromînilor, nu Aromînilor; iar cuvîntul codru nu e de origine dacică, ci e lat. QUODRUM < QUADRUM.

Ca și pentru grai și folclor, și aci ne întrebăm:

1. Putem precisa elemente de origine latină?

2. Putem documenta pe cale etnografică unitatea etnică aromîno-dacoromîină?

În trăsături generale, și etnografia rămîne pe același plan ca și folclorul, dacă nu chiar mai pre jos. Pentru folclor tot se mai poate extrage cîte ceva de exemplu din scriitorii latini; pentru etnografie, prea puțin, dacă nu chiar de loc. Vom proceda, așa dar, pe cale identică, fără a pune un temei solid, cum ar fi cel ce-l acordăm filologiei. Ne vom mulțumi momentan cu simple semnalări, apropieri sau chiar identități aromîno-dacoromîne, fără a le putea considera concludente pentru nici una din cele două întrebări formulate mai sus.

Poesia populară aromîină cîntă participarea vite-
lor în general la moartea stăpînului lor:

Beiu (cîinele) aurlă trîși în dzeană —
Griț-lî-al Nica tra s'lu-angană (să-l cheme);
S'dusiră oile la săriné —
Griț-lî-al Nica s'li mărșiné;

Iși țaplu tu cărare —
 Grit-^{li}-al Nica si-l^l da sare....
 (Antol.arom.,37)).

Aceeași imagine — firește,mai direct expresivă —,
 iată-o și la Dacoromîni,unde e curentă și generală:

Scoală,bădicuță,scoală
 Și-i ieșire pîn' afară
 Să vezi oile cum sbiară
 Toate din sălaș afară.
 Și-i ieșire pînă 'n prag
 Să vezi vacile cum rag:
 Că nu rag de dor de fîn,
 Numai dup' al lor stăpîn.
 (S.Fl.Marian,Inmormîntarea la Rom.,522 și 577).

O bună apropiere ne o ofere și următorul joc copilăresc,care la Dacoromîni e numit "De-a luna" și care e cunoscut și de alte popoare.

La Aromîni:

Doi copii,stînd spate în spate,se apucă de ante-brate.Unul ridică în spate pe celalt,care,astfel,e cu fața spre cer,și-l întreabă:

—Țe easte 'n sus?

—Dumnidzălu.

—Nghiș?

—Loclu.

—Tu mese (la mijloc)?

—Cloșca cu puli.

După acest dialog rolurile se schimbă.

La Dacoromîni (în Sezătoarea,IX (1905),71):

"Doi se apucă spate la spate și unul ridică pe ce-

lalt în sus, pe spinarea lui, astfel că acesta vine cu fața în sus. Cel de desubt strigă către celalt și acela îi răspunde:

—Ce-i în sus?

—Luna.

—Dar jos?

—Chiuu.

—Dar dincoace?

—Hai, te 'ntoarce.

Și zicînd astfel, cel de sus e scoborît în jos prin ridicarea celui de desubt în picioare și apoi el însuși ridicat".

Fiind —cel puțin la noi, în România— chiar în faza începuturilor, e firesc și prudent ca etnografia, ca și etnologia, să nu poată formula nimic precis chiar cînd se găsește în fața unor asemenea motive. Pentru aceasta, pînă se va face sau s'ar face un atlas sau un fel de atlas etnografic cel puțin romîno-balcanic, e natural ca etnografia să se mulțumească cu înregistrarea și relevarea faptelor, căutînd, cel mult, să sublinieze interesul și însemnătatea lor. În această ordine de idei, vom recurge la două jocuri copilărești sau și tinerești ce încă mai dăinuiesc la Aromîni și cari nu știm dacă și Dacoromînul le-a cunoscut. Însă, pentru că e vorba să remarcăm interesul și importanța lor, le vom urmări și în etnografia i-

taliană.

La Aromîni există jocul numit Di țe oclicu easte a-estu?, care, pentru a fi mai bine urmărit și înțeles, se poate vedea așa cum e reprodus în Images d'ethnographie roumaine, I, 164 b:

Muma (conducătorul, capul) stă jos și, cu ajutorul unei sfori sau fir de iarbă, face un cerculeț, un ochiu. Unul din grupul de băieți participanți la joc se angajează să ghicească de ce viețuitoare sau ființă e ochiul format. În acest timp acesta ține — cu dreapta sau cu stînga, după cum e dreptaciu sau stîngaciu — un fel de biciu, pe care, de celalt capăt, îl ține șeful jocului. Dacă cel angajat ghicește de ce anume e ochiul, atunci șeful îi sloboade biciul, autorizîndu-l să atingă — și încă bine — pe oricare din grupul de băieți ce stă în spatele ghicitorului și care nu ar putea fugi iute.

Iată-l identic la Italiani, numit fiind în general A rumè:

Il maggiore di età della piccola brigata fa da capo. Gli altri si contano, e, colui sul quale cade il conto prende in mano il rumè. Gli altri stanno tutti dietro a lui pronti a battersela.

Il rumè, fazzoletto contorto e poi addoppiato a guisa di fune.... La estremità sottile la prende in mano chi è stato favorito dalla sorte; l'altra più grossa il capo-giuoco, che la stringe tra le ginocchia.

Egli con le mani e con le parole descrive un oggetto ben noto, che l'altro deve indovinare alla presenza dei compagni..... Chi tiene il rumè, o non arri-

va a indovinare, e allora chiede schiarimenti e circostanze.....; o indovina infra tre risposte. Il capo risponde subito: "Forza ad iddi!" (dagli forte addosso!) e slarga le gambe lasciando il rumè.....E qui i giocatori a fuggire, ad appiattarsi per non farsi raggiungere e picchiare senza diritto di poter reagire (Giuseppe Pitre, Giocchi fanciulleschi siciliani, 1883, pag. 278-279, în Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane, vol. XIII).

Identitatea acestui joc la Aromîni și Italiani reiese nu numai din descrierea lui, ci și din tavola pe care Pitre o reproduce pentru acest joc, imagine care se suprapune perfect celei pe care am reprodus-o în Images...și pe care am citat-o mai sus.

Din multele jocuri copilărești ale Aromînilor (cf. Per. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 73-186), dintre cari unele sînt extrem de interesante —cum ar fi, de exemplu, Cu murmințîlî—ibid., 149-150—, și dintre cari multe apar identice și la Italiani (cf. aceeași lucrare a lui G. Pitre), vom mai aminti încă unul, care la Aromîni se numește Cu-ansărirea, iar la Italiani A Quartucciu.

Intrucît descrierea acestui joc de la Aromîni e cuprinsă în cea italiană pe care o vom reproduce, re-

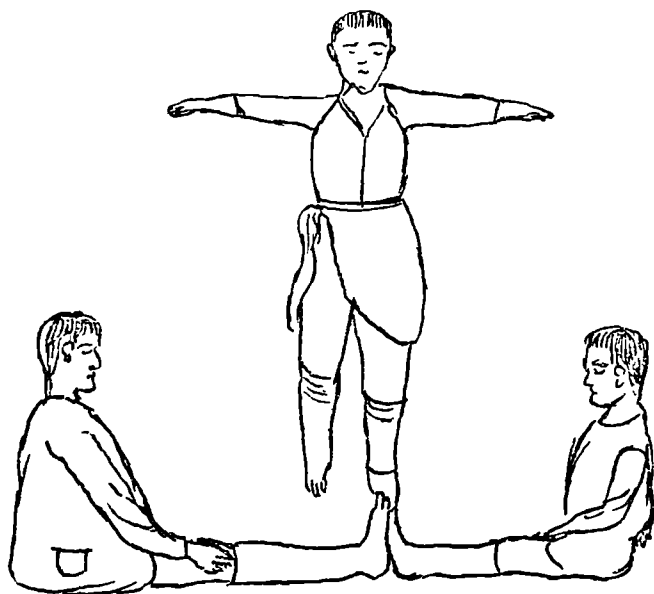
nunțăm la reproducerea celei aromîne. In schimb, vom încerca să schițăm pe cale de desen acest joc, pentru a ne atrage atenția că, a face etnografie fără măcar imagini (desene, fotografii etc.) e tot una ca și cum ai face filologie fără a da exemple de grai, e ceea ce ar fi un dictionnaire sans citation. Firește, cu mult mai complet ar fi ca să se presinte obiectul sau elementul etnografic în original. Dar așa ceva, pentru multe cazuri, rămîne pentru ceea ce constituie idealul. Neajunsul acesta încă s'ar fi putut ușura mult dacă ar fi la dispoziție o prezentare pe cale cinematografică. Cum, însă, noi nu putem dispune nici de simple proiecțiuni bunăoară cu ajutorul unui epidiascop, încercăm și noi tot ce e mai rudimentar. Prin urmare, pentru jocul aromîn cf. schița la pag. 177.

La Italiani:

Chiamasi quartucciu l'altezza d'un piede o d'una mano aperta dalla punta del mignolo a quella del pollice; e chiamasi menzu quartucciu il pugno chiuso sormontato dal pollice teso in alto.

Vari fanciulli si contano due volte; e coloro sui quali cadono i due numeri del conto siedono a terra uno di fronte all'altro colle gambe aperte. Gli altri

Jocul Cu-ansărireă (v.pag.175-178)
(prima fasă a jocului)

Din Colecția etnografică originală * Tache PAPAHAĞI *

rimaști în picioare și se mettono în fila a far quello che ordina il capo.—Un quartucciu! dice il capo; ed in quello che s'avanza per passare seguito dai compagni, uno dei due seduti pianta un piede ritto a segnare l'altezza della misura del quartucciu. Indi dall'altro lato il mastro ordina e indica con le mani: Un quartucciu e menzu! ed uno de' due seduti posa sul piede il pugno, come sopra.—Du' quartuccia! e quello tira la mano e il compagno di fronte posa il suo sul piede del compagno. I giocatori passano. Il capo prosegue: Du' quartuccia e menzu! e il primo de' seduti torna a piantare il pugno sui due piedi ecc. Il giuoco pro-

gredisce finché si sia formata un' alta colonna di mani e di piedi, sulla quale non già, passano ma saltanto senza toccarla i compagni. Allorché uno di essi tocca o sfiora appena un dito o una mano de' due appuzzati, il giuoco si suspende, ed il reo va a prendere il posto del toccato. Così ricomincia la partita (G.Pitrè, ibid., pag.218).

Marele folklorist și etnograf italian, G.Pitrè, reproduce și una tavola a acestui joc, imagine ce se suprapune în tocmai fotografiei aceluiași joc la Aromîni, pe care o am în a mea Colecție etnografică originală — fotografie după care am schițat desenul de la pag.177.

Din alăturarea jocurilor reproduse mai sus ceea ce am putea desprinde astăzi ar fi numai constatarea că ele trebuie să fie vechi, ba chiar străvechi. A le urmări, însă, așa cum putem urmări un cuvînt din punct de vedere fonetic, etimologic, semantic etc. — iată ce încă nu poate fi abordat.

Dar, dacă din material de etnografie p u r ă nu putem desprinde de cele mai multe ori decît semnalări sugestive, vom vedea că din celelalte aspecte etnografice vom putea trage adesea chiar concluzii

precise. Să urmărim, așa dar, câteva probleme care să fie luate din materialul de

E t n o g r a f i e l i n g u i s t i c ă —. In capitolul folkloric Fondul de inspirație al scriitorilor aromîni (v. pag. 155 și cele urm.), urmărind o problemă ce privea direct folklorul, am relevat și aspecte ce cad integral în sarcina etnografiei. Iată, acum, câteva din ele reliefîndu-se din materialul lingvistic aromînesc.

PĂSTORITUL.

Elementul lexical latin, ce ar putea documenta cu prisosință existența acestei ocupațiuni latino-autohtone la Aromîni, e tot așa de bogat ca și cel dacoromîn — cf., bunăoară, și ce am spus în cursul de Etnografie lingvistică romînă în februarie 1927, suplinind pe d. Ovid Densusianu. Vom reduce bogăția și varietatea acestui material lexical la minimum posibil, relevînd câteva cuvinte ce apar în locuțiuni, proverbe etc. și cari ne transportă în plin mediu păstoresc. Toate sînt

luate din aceeași operă documentară a d.Per.Papahagi,
Din lit.pop.a Arom. Le vom înșira dînd și transpune-
 rea,însoțindu-le cu mici explicații:

D i l u p v e c l'î u 'ș ă - a r î d c î n'î -
l'i (536) "de lup bătrîn cîinii își bat joc". Oare,
 proverbul acesta ne poate duce,de pildă, într'un
 mediu viticol sau minier etc.?

C o a d a c a p e a s t e l a n o î ș' l u p -
 l u p i c u r a r l a o î (682)—proverb ca-
 re e clar ca lumina zilei și care ne poate spune
 și el multe.

U - a n g ă n ă c ă ț a ũ a (461) "(o) chemă cățea-
 ua",adică "fugi,o șterse": cînd păstorul își chea-
 mă cățeaua (sau cînele),însemnează că el e gata de
 ducă.

L'î - v i n'î r ă c ă p r î l e (446) "îi veniră ca-
 prele",adică "s'a înseninat la suflet,la față":
 cînd caprele rătăcite,socotite pierdute,se întorc
 singure acasă,mîhnirea dispăre.Dar caprele nu ne
 duc,bunăoară,într'un mediu de pescari.

S' c u c î r l i g l u - ț s' t i n t r e g h ă

(681) "și ou cața ta să te consfătuiești". Dar "cîrliglu" e eminemamente un obiect păstoresc și nu-l folosesc decît păstorii (cf. Images d'ethn. roumaine, I, 166-167, II, 184 etc.). Nici nu se poate o mai expresivă și mai concisă încheiere a vieții păstorești, arătînd că pentru orice hotărîre să te sfătuiești și cu „cîrligul”.

Să mai adăugăm la aceste cinci proverbe și două citate din poesia populară, extrase din aceeași operă (Din lit. pop. a Arom.):

Că nă him ca vai di noi,
Npărtîite ca neli di oi (936).

Că ni-armașu singură,
Ca oile făr' picurar,
Ca mule (catîri) făr' cîrvănar (834).

În amîndouă aceste citate comparațiile sînt prilejuate de aceeași viață păstorească.

Iată, înșă, că ultimul citat, și anume ultimul vers, ne presintă un alt mediu de ocupațiune etnică; ne face cunoscut

CĂRVĂNĂRITUL.

În afară de ce s'a spus pînă aci (cf. pag. 30-32, 158

și 160), și pentru această ocupațiune vom proceda și mai sumar, urmînd ca prea puținul ce am dat în Images d'ethn.roumaine, II, 209-212 să fie analizat tot în ultimul volum al acestei lucrări. Reproducem, deci, cîteva locuțiuni:

B a g ă - l'î t a s t u r l u "pune-i traista", adică: "înșeală-l", așa cum cărvănarul aromîn poate înșela pe cel mai nărăvaș catîr arătîndu-i traista în care acesta crede că e orz și pentru care se apropie de stăpîn.

L'î - t r i c u t a s t u r l u (Din lit.pop.., 638)
"l-a înșelat, l-a domolit".

B a g ă - l'î s ă m a r l u "pune-i samarul", adică "socotește-l drept catîr sau cal, trage-l pe sfoară".

L u - a r c ă s ă m a r l u "(îl) trînti samarul", adică "s'a supărat": în enervarea lui, primul lucru ce-l face un catîr e să trîntească de pe el samarul.

'ș i - m ă c a r ă s ă m a r i l e "își mîncară samarele", adică "se încăierară, se bătură rău": cînd

doi catîri, cai sau măgari vor să se scarpine unul pe altul cu dinții și nu pot pentru că sînt înșămărați, atunci ei mușcă reciproc din samare pînă le distrug. Același lucru se întîmplă și din alte motive, în afară de cel al scărpinatului: bunăoară vor să mînînce palele cu cari sînt unplute samarele în interiorul lor.

Pentru ca atîtea acțiuni și stări sufletești să fie exprimate figurat prin locuțiuni ce, prin sensul lor propriu, ne duc în plină viață de cărvănărit, concludia se evidențiază singură.

Ca să încheiem și cu etnografia lingvistică, vom mai menționa încă trei cuvinte.

BRUȚĂ.

È un cuvînt ce —ca și alte elemente de grai, folklor și etnografie— a rămas necunoscut culegătorilor și cercetătorilor de grai aromîn. Insemnează "bundă de iarnă, fără mîneci (cum e cea căzăcească, sau cum e buboul dacoromîn —cf. Images d'ethn. roumaine, I, 19), de coloare neagră, lungă și largă". Acest cuvînt, care reprezintă un

element etnografic și anume ceva din portul Aromînilor, vine —după părerea noastră— să explice porecla etnică pe care Grecii o dau Aromînilor: Brutó-vlahi sau Brudzó-vlahi. În explicarea acestei porecle a intervenit cîndva romantismul etnic, în sensul că ea era derivată din ABRUZZI: "Vlahi din munții Abruzzi ai Italiei". De fapt, prin ea trebuie să înțelegem "Vlahi cu brută, înbrăcați sau înfășurați în brute". — În directă legătură cu portul relevăm cuvîntul

TĂMBARE.

Insemnează tot un fel de "brută", însă cu mîneci (cf. Images..., I, 166-167). În legătură cu porecla de mai sus, amintim că aceeași Greci adresează Aromînilor și porecla Tambaró-vlahi, adică "Vlahi cu tămbare". — Aromînul întrebuintează următoarea locuțiune: v a - l f a c m î n i c ă d i t ă m b a r e (Din lit. pop..., 553), "îl voi face mîneacă de tămbariu", adică "îi voi da atenție, considerațiune". De amintit că, în tocmai ca și la Dacoromîni, păstorul aromîn poartă în mîneca de tămbariu obiecte necesare

lui.

cúcu!

E o interjecție, care reproduce însuși glasul cucului, adică chiar numele pasărei. Această exclamație o folosesc Aromânii în împrejurări ca acestea: "cineva care e mai în vîrstă, un părinte, o rudă etc. ține în mînă un măr, de exemplu, sau o bomboană și zice copiilor cari sînt strînși în jurul său: acela dintre voi care va zice cel dintîi cucu! va primi mărul. La un semn dat toți strigă cucu! Primul "cucu" rostit aduce după sine și mărul ca o recompensă. — Sau: cînd mai mulți inși — de obicei copii — cari stau jos, pe pămînt, vreau la un moment dat să se scoale, cel care se ridică cel dintîi strigă cucu! — adică un fel de "bravo mie" —, pe cînd ceilalți rămîn cu rușinea. Aceasta se obișnuiește mai mult la Aromânii pîndeni, toamna și primăvara, cînd ei coboară sau urcă la munți" (Din folklorul romanic și cel latin, 120).

Ca să se vadă și mai bine ce importanță presintă acest aspect etnografic, ce conține ceva și din folklor

și care e prilejuit de o formă exclamativă, reproducem ce ne ofere literatura populară italiană:

"Facimmo a nasconne! Un ragazzo si corve gli occhi con le palme delle mani, stando in un cantuccio, o si bnda con un fazzoletto, mentre gli altri cercano un nascondiglio, dove giunti gridano: cucù! Allora comincia ad inseguirli; ma chi di essi giunge a toccare il posto dove quello si è bendato, gode dell' immunità.." (Gaetano Amalfi, Tradizioni ed usi nella penisola Sovieentina, 20—în Curiosita popolari tradizionali, vol. VIII).

Ceva mai mult: și Romanii au cunoscut acest joc. Iată ce ne relatează Pliniu în a sa Historia naturalis, XVIII, 66 (în traducere):

"In acest timp (primăvara), în primele 15 zile , agricultorul va trebui să termine cele ce nu a putut isprăvi înainte de echinocțiu, întrucît cunoaște batjocura rușinoasă la care se expun acei care curăță târziu viile — batjocură ce naște din imitarea cîntecului unei pasări călătoare care se numește cuc (quem cuculum vocant)".

Iată, prin urmare, cum, pe cale lingvistică, putem desprinde, chiar din cuvinte isolate, interesante aspecte etnografice.

E t n o g r a f i e f o l k l o r i c ă — Cum e și natural, în literatura populară, adică în folklor,

vom găsi mult mai mult material etnografic decît în dicționarul unei limbi. Pentru foarte multe elemente și fapte etnografice, cari astăzi sînt ori uitate ori adînc transformate, folklorul rămîne depositarul lor în măsura în care e posibil. Un exemplu din domeniul dacoromîn, și anume Plugușorul.

Plugușorul reprezintă o acțiune ce se poate iconografia, la baza căreia residă un element fizic—plugul cu boi— și care e însoțită de o expunere orală, de o urătură —deci, de un element folcloric. Înainte de 1912, chiar în București apăreau în ziua de anul nou numeroase plugușoare, dînd un pitoresc și interesant aspect etnic străvechiu. Astăzi ele apar din ce în ce mai rar, lăsînd impresia că în curînd vor dispărea. În ipoteza dispariției lor ca aspect etnografic —și odată cu ea se va resimți mult și literatura plugușorului—, iată că folklorul cules pînă acum, ca și cel ce încă mai circulă, va perpetua ce a fost acest obicei. Vor lipsi, evident, caracteristici din succesiunea momentelor acțiunii în această literatură, dar ceva tot va rămînea —

și aceasta, faptului că acțiunea e însoțită de cîntec. Dureros va fi cu alte aspecte, ce nu sînt însoțite de ce e al literaturii, cum ar fi, de exemplu, Călușarii (Călușeii) etc.

Revenind, acum, la literatura populară a Aromînilor, vom putea desprinde și de aci aceleași aspecte etnografice pe cari le-am constatat în graiul propriu zis (cf. pag.179 și urm.), ca și în literatura aromîină cultă (cf. pag.160 și urm.) etc. Cîteva exemplificări, fără a le însoți cu comentarii acolo unde ele sînt eloquente.

I n s t r e i n a r e a :

Toamnă, laie (nenorocită) toamnă,
 Cara dai di t-vîinî, lea (hei) toamnă,
 Nă fug gîonîlî și nu s' toarnă,
 Nă si duc tu xeana (streinătatea) laie,
 Cama (mai) nclo di Marea-laie.
 Si duc gîonî, si duc mușeaț (frumoși)
 Și nă vîn auși măraț (bătrîni sărmani);
 Nă si duc ca trandafirî,
 Nă s' toarnă ca niște schinî.

(Din lit.pop.a Arom., 894).

De reținut de aci că înstreinarea Aromînilor apare des strîns legată de Marea-neagră, respectiv de Vlăhia sau Rumănia (pentru o mai completă cunoaștere a acestui aspect, cf. Per. Papahagi, Poesia înstreinării la

Aromîni).

În legătură cu înstreinarea, de reținut următoarele două versuri, în cari soția se roagă de cărvănaș ca să-i aducă soțul înstreinat în plină zi, nu seara, pentru ca rudenia, prietenele ei etc. să o poată felicita de sosirea bărbatului în aceeași zi — întrucît după amurg nu se fac visite la Aromîni:

Si-nî lu-aduți dzuă cu soare,
S'vină soațele si-nî oară (ureze).
(Din lit. pop..., 901).

I n m o r m î n t a r e a :

'Nă dzuă, un prîndzu mari
S'vătămă (au ucis) un Fetu-mare.
Tută veara ș'néadză-veara
Si-l plîndzem noi cu fluîara...
(ibid., 995-996).

Nu știm dacă astăzi la Aromîni mai dăinuiește obiceiul de a cînta din fluier la o înmormîntare, așa cum constatăm încă la Dacoromîni și cum poezia lor populară ni-l înfățișează ca fiind curent și popular (D. Furtună, Cîntece bătrînești din părțile Prutului, 1927, 61):

Iar cînd ziuă se făcea,
Șapte clopote trăgeau,
,

Şapte popi îl prônădeau,
 Şapte feciori trîmbiţau,
 Şapte din fluier cîntau.
 (Din Bucovina).

P ă s t o r i t u l :

—Ună veară mare, mare,
 Nu-ţi vinişi, laî picurare,
 Ta (ca) si dai pîn' di muleare,
 Si dai semnu că ti doare.
 —Cum si vin, nveastă curbane (dragă)?
 Cu cari s'las oîle nu are:
 Vini luplu di 'şi-li tal'e.
 —Las' s'li tal'e, las' s'li mîcă,
 Pîn' di ună s'li dinică (dumice),
 Ş'tine s'dai pînă di casă,
 U'ai fumeal'e, c'ai niveastă.
 (Din lit. pop..., 937).

De notat aci că în alte variante ale acestui cîntec apar cărvănarlu în locul păstorului (cf. în Grai şi suflet, IV, 218 etc.).

C ă r v ă n ă r i t u l :

Naparte di Marea-laîe
 'Şi-treaţe 'nă cărvane
 Ncărcată di sare,
 Şi-un giöne ma mare,
 Ncălar pi mulare (catîr),
 Cu şamia (batista)-arcată,
 Percea (pletele) chiptînată,
 Mustaca-asudată,
 Călămarlu 'n brăn (brîu)
 Ş'oartea (hîrtia) pri dzinuclîu.
 "Iu hiţ, soţ şi fraţli-a mei?

Stat și scriu, s'vă dau 'nă carte,
 Si-u-aduțetu tu vilaete (departament):
 Furil' mine mi călcară,
 Mulările n' li nicară
 Și paradzli (banii) n' li loară."
 (Din lit. pop..., 867).

Ca și pentru celelalte aspecte, și aci am reprodus un singur text. Alături de acest text, merită să amintim măcar unul, și anume textul al XLVII-lea din Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor... pentru care cf. și ce s'a spus sub §41 din același studiu (pag. 59). — În parentesă menționăm că și acest text — ca toate celelalte — ne ofere particularități ca dialect ce au fost semnalate în capitolul graiului. Iată, bunăoară, un singur exemplu, și anume versul al 3-lea de la urmă: furil' mine mi călcară "hoții pe mine mă prădară", unde nu apare prep. pe — cf. pag. 38 și §88 — Direct, însă, ne interesează ultimele trei versuri, întrucât ele ne pun în fața unui alt aspect, de care a fost vorba în acest curs (cf. pag. 32), anume:

H a i d u c i a :

"Furii pe mine mă jefuiră,
 Catîrii mi-i înecară
 Și banii mi-i luară."

Haiducia, în înțelesul "vitejie de arme pentru un ideal și glorie", a jucat un rol de căpetenie în viața Aromânilor (cf. atâtea cîntece în P. Papahagi, Din lit. pop..., 993-1033, unde sînt date în traducere și pagini din Ch. Fauriel (v. pag. 30 a acestui curs), în legătură cu eroul Caciandoni). Cu timpul, ea a degenerat în brigandaj — ceea ce nu prea a cadrat cu temperamentul Aromânilor. Luată, însă, în sensul larg al cuvîntului, haiducia vitejească a armonizat pururi cu sufletul Aromînului — spre deosebire de sufletul dacoromîn în care ea nu s'a putut aclimatiza. Pentru Dacoromîn, haiducia a fost ceva transplantat din sudul Dunărei, fără a se putea înrădăcina. De aci și versuri cum sînt cele ce urmează, în cari haiducul apare temîndu-se de o frunză sau se dă prins, fiindu-i teamă de moarte:

O, săracu pribagu,
Cînd aude-o frundzulea:
"Iată, oi, mortica mea!"

(Graiul și folk. Maramureșului, 11/23)

De legat tot oi scăpa,
Dar arma-ți curmă viața.

(T. Pamfile, Cîntece de țară, 68).

După cum am relevat și în alt rînd —cf.Folklor romîn comparat,374-378 și 425)—,Aromînul are cu totul altă manifestare: e aceea pe care o găsim concretisată în proverbul său (Graie aromîne,74):

Gîlonile nu moare acasă.

Cu alte cuvinte,viteazul moare în mijlocul naturei,în munți,carî sînt atît de dragi Aromînilor:

Screțî (dragi) suntu munțîlî:
Nî ti primnî (plimbi) ca doamnile
(Din lit.pop...,1019).

*
* *
*

Iată și în acest capitol atîtea probleme,ce, din aceleași motive,nu au putut fi analizate.Ceva mai de luat în seamă: multe alte probleme nici nu au fost amintite măcar.Nu s'a amintit,bunăoară,nimic cu privire la sărbători —pentru cari,cf.o mică notă în Bibl. naț.a Arom.,II,pag.VII—,nimic cu privire la hore sau dansuri etc.Și același lucru s'a petrecut și cu folklorul,unde nu am amintit nimic despre musică ș.a.m.d. Dar nu vom putea trece cu vederea un ultim aspect,cu

care vrem să încheiem acest curs de grai,folklor și etnografie,urmînd ca,după acest aspect,să prezentăm un epilog tot așa de sumar.

MEDIUL GEOGRAFIC AL AROMÎNILOR

Cunoscîndu-i acum de cînd,unde și cum apar ei în cuprinsul peninsulei balcanice (cf.pag.8 și urm.),și după ce am încercat —credem,biruatori— eforturile urcușului în munții lor spre a-i cunoaște și mai de aproape,să ne oprim încă o clipă în mijlocul lor, ca să aflăm și mai bine ce sînt munții pentru ei și de ce au ales,ca așezări ale lor,acești munți.

Am văzut (pag.36) că Aromînul zice: casa noastră i- m u n t i l e — cuvinte ce ne spun mult, dacă nu tot,

În iunie 1919 am vizitat pe Romîni din Albania, însoțind pe un general român.In drum de munți,ne oprim la un popas de Fărșeroți oieri.Convorbînd cu ei,la un moment dat generalul le promite ce le dorea

inima. Atunci unul dintre ei răspunde: "Macă (dacă) va nă dai di tute cîte nă dzăţî, atumţea noî va ti-avem ca un munte" (La Romîni din Albania, 50). — E, credem, inutil a reproduce interpretarea dată (ibid.) acestei atît de expresive comparaţii.

Dar ceea ce e muntele pentru Aromîni o arată pro-
verbul lor:

Armînlu tu munţ easte ca amarea arihătipsită
(Aromînul în munţi este ca marea liniştită).

Nici nu se poate un mai eloquent document în această
privinţă. Cu alte cuvinte: dacă pe Aromîn l-ai smuls
din munţii lui şi l-ai băgat în cîmpii, sufletul lui
devine o mare înfuriată.

Iată, prin urmare, cum trei cugetări documentează
şi limpezesc problema mai repede şi mai complet de-
cît zeci de pagini teoretice. Acum ştim ce sînt mun-
ţii pentru Aromîni. Să vedem de ce şi-au ales ei, pen-
tru aşezările lor, tocmai munţii.

De fapt, problema e cunoscută, mai ales că pînă

acum a fost prea des vorba de păstoritul lor. Dar ca un supliment folkloric, vom reproduce în dialect o legendă inedită, pe care am cules-o în 1927 în Pind.

După țe Dumnidzălu adră (făcu) loclu tut —cu mun-
tî, cu vălîuri, cu cîmpu, cu api, cu-amare—, aclîmă la el
mileţle (popoarele) tute ca si-şi aleagă caŃi-ună
(fiecare) țe lî-va (vrea) inima.

Acăţară mileţle şi s'dusiră tute la Dumnidzălu tr'
alidzearea a locluî.

Greclu căftă (ceru) amarea.—"A ta s'hibă", lî-dzî-
se Dumnidzălu. Ş' lî-u deade.

Vurjarlu căftă loc trî agru (ţarină).—"Va lu-aî"
(îl vei avea), lî-dzîse şi-a lui.

Arbineslu vru si-lî da arîchîle (rîpile) tute.—
"Lea-le", lî-dzîse. Şi li deade.

După țe npîrtî loclu, tuţ fudziră, iar Dumnidzălu
s'trapse tu amirărilor (împărăţia) a lui.

Tu oara aestă agîundze un altu. Eara Armînlu.

—"Ţe-amănaşi (întîrziaşi), ore (hei) Armîne?", lî-
u-are Dumnidzălu.

—"Doamne Dumnidzale, îo nu puteam s'vîn cu mîni-
le goale aua (aici), la Tine. Vruî s't'aduc un sugar
friptu. Ghine ma, cupia (turma) di nêlî si-avea dipăr-
tată cu păştearea a leî tu plaîurîle di naparte (din-
colo), aşi că, pînă si-u-agîungu, pînă si-acat sugarlu
aţel graslu, pînă s'lu bilescu, pînă s'lu frig — oara
tricu. Ia trî țe amănaî. Aşi că, fă ghine ş'leartă-mi".

Dumnidzălu ştia tră carî lucru amînă Armînlu. Cu
tute aeste, lî-dzîse:

—"Tute bune ş'lîrtat s'hiî di mine. Ghine ma, loc-
lu lu npărtîî tut la lumea țe vinî"

—"Doamne, îo nu ştiu țe npărtîşî, cum npărtîşî, țe
şi-a cuî deadişî. Dicît, vaî adarî (vei face) cum vaî
adarî şi a nîa si-nî dai m u n t î l î".

—"Cum? Tamam muntîlî aleapsişi? Nu vedz s'caftî

ș'tine un loc bun, cum căftară lumea tută?"

—"Dă-n'î, Dumnidzale, munțîl'î, că tu munțî ari cădzu-tă tut țe Tine feațișî cama (mai) bun: pășune trî oi, vimtu și-apă-arațe trî noi și-aproapea totna (totdeauna) dol'i-nă noi".

—"A tăl'î (ai tăi) s'hibă", l'î-dzîse Dumnidzălu, "și totna 'n sus, ca pri munte, s'ti ved".

E, oare, nevoie de a însoți cu vre-o explicație această neprețuită comoară folklorică ce luminează atât de bine întreaga problemă?

--

E P I L O G

I e r i , a s t ă z i , m î n e

Ne dăm și noi seama de lipsurile acestui curs, lipsuri pe cari nu știm cine și cum le-ar fi putut birui într'un număr de zece lecțiuni.

Am amintit și noi, bunăoară, de cultură și civilizație (cf. pag. 119 și urm.), dar nu ne-am oprit asupra lor anume, deși aceste două "coordonate etnografice" le-am fi putut desprinde ușor din grai, folklor și etnografie. Și am fi desprins, firește, cultura și civilizația mai veche, căci cea modernă și contemporană o putem găsi redată și în paginile de cercetări și studii ale specialiștilor.

În altă ordine de idei, am tot relevat diferențieri de grai, folklor etc. între Aromâni și Dacoromâni. Dar nu am extins cercetările în sens mai variat și mai a-

adînc,deşi aici ar fi fost multe de precizat. Un singur şi mărunţ exemplu.Urmărind circulaţia cuvintelor frumos şi bine la Dacoromîni,vom vedea că primul are mai mare şi mai expresivă circulaţie,în timp ce la Aromîni vom constata inversul: ghine apare des,pe cînd muşeat e circumscris.Dacoromînul,la întrebarea "cum e la voi?",răspunde curent:"frumos"—dar şi "frumos şi bine",precum şi "bine".Aromînul,la aceeaşi întrebare,răspunde numai într'un singur fel:"ghine".—Ş.a.m.d.

Dar, să ne reîntoarcem la cultură şi civilisaţie, pentru ca,oprindu-ne o clipă asupra lor,să şi întrezărim ce au fost Aromîni cel puţin ieri .Şi pentru că nu e vorba de ceva rău pentru ei,voi renunţa la tot ce ar putea veni din partea mea,lăsînd să grăiască cîteva —foarte puţine— citate din paginile erudite ale marelui etnograf sîrb,de curînd decedatul profesor al Belgradului Jovan Cvijić,şi anume din opera sa La péninsule balkanique,1918.

În directă legătură şi cu ce s'a spus la pagina

Les Grecs, les "Romains" byzantins du Moyen-âge, étaient et sont restés les vrais représentants de l'ancienne civilisation balkanique. Viennent ensuite les Aromounes ou Koutzovalaques qui furent pénétrés de cette civilisation..... Les Grecs et les Aromounes grécisés devinrent les premiers commerçants de la péninsule, en particulier dans les régions centrales. Dans les villes ou le long des routes principales, ils s'installèrent comme artisans, mercantis, h a n d ž i (aubergistes), b a k a l s (épiciers). Avec les émigrants serbes, ils passèrent le Danube et la Save et se dispersèrent dans les villes et dans les grands villages de la Syrmie, du Banat, de la Bačka etc., où chaque b a k a l était encore appelé récemment le "Grec" (pag. 102-103).

Iată, acum, aspectul așezărilor aromâne (v. pg. 36-37):

En Epire, dans le Sud-Ouest de la Macédoine et dans l'Albanie méridionale, on rencontre des a g g l o - m é r a t i o n s u r b a i n e s a r o m o u - n e s . Les villages deviennent de plus en plus rares dans toutes ces régions. Les Aromounes transforment toutes leurs agglomérations en véritables petites villes, dont la population vit, comme on l'a vu, des revenus gagnés hors de chez elle. Les Aromounes sont les p e ċ a l b a r i typiques de la péninsule balkanique. La plupart reviennent au pays natal après une ou plusieurs années de travail, le gousset généralement bien garni. Ils vivent alors de leurs rentes dans ces villes typiques, les plus saines, peut-être, de toutes celles de l'intérieur de la péninsule.

Ces villes aromounes sont toujours situées à de grandes altitudes. En général, elles sont bâties sur les pentes abruptes des montagnes ou des collines; leurs rues sont parfois droites, mais le plus souvent escarpées et pavées de pierres grossières. Qui-conque n'en a pas l'habitude éprouve de la peine à les gravir. Les maisons et les boutiques, très serrées les unes contre les autres, sont construites en pier-

res et souvent couvertes d'ardoises. On y trouve parfois des commodités que les Aromounes, vivant à l'étranger, ont empruntées à des civilisations différentes. Tout ceci ne se rapporte qu'aux villes purement aromounes (pag. 202-203).

Și tot în legătură cu aspectul fizic al vieții aromânești: .

Mais ce sont les Grecs et les Aromounes qui ont souvent exercé sur eux [les Jougoslaves] l'influence décisive, d'autant plus qu'ils appartenaient à la même religion orthodoxe et avaient subi le contact de la civilisation byzantine. Disséminés dans toutes les villes, même ça et là dans la campagne, les Aromounes et les Grecs ont constitué au cours des siècles la classe des commerçants. L'église et le clergé étaient grecs; la langue grecque était la langue de l'église et des commerçants.... Mais au milieu du XIX-e siècle commença une transformation en sens inverse, et les Jougoslaves grécisés retournèrent au slavisme en assimilant de nombreux Aromounes (383).

Din ultimele cuvinte ale acestui citat se desprinde tragedia Aromînilor, care datează cu mult înaintea acestui secol. Și pentru a avea o icoană în plus, cu privire la acest proces de destrămare etnică, reproducem un ultim pasaj din aceeași lucrare:

La population de la Macédoine occidentale est demeurée très fidèle aux anciennes mœurs slaves..... La variété occidentale est en général pénétrée et modifiée par les influences de l'ancienne civilisation balkanique; et cela d'autant plus que les Aromounes, qui ont été les agents principaux de cette civilisa-

tion, y on vécu en grand nombre. D'autre part, ces Aromounes ont été en nombre considérable assimilés par les Slaves (426).

Aceste patru citate, datorite unui erudit specialist, ne pot scuti de tot ce am fi putut reproduce din alți cercetători streini ce au parcurs peninsula balcanică: englesi, francesi, italieni, germani etc. Ele ne-au înfățișat starea de ieri — întru cîtva și cea de astăzi — a Aromînilor. Folosindu-le, deci, ca punct de plecare, să încercăm a schița, cît mai rapid posibil, în acest sumbru epilog starea Aromînilor de i e r i , de a s t ă z i și de m î n e .

I e r i .

Minunata și surprinzătoarea înflorire a acestui popor eminent pastoral și-a văzut individualitatea sa etnică adînc și iremediabil subminată în trei direcții. Existența lui națională începe să se clatine prin:

1. GRECISARE, grație stabilității înfloritoare și dominante a culturei și civilizației grecești în în-

treaga peninsulă;

2.SLAVISARE,datorită masivității brute și inerte a populației slave;

3.ALBANISARE,manifestată prin patriarhalismul rudimentar dar stabil și refractar al populației albanese.

Pentru toate aceste pierderi în cele trei direcții a existat un mediu foarte favorabil,pe care l-am putea resuma în următoarele considerațiuni de viață aromînească:

a—. Instabilitatea de geografie umană a Aromînilor în decursul timpurilor nu putea prilejui decît un nomadism suflătesc , ce decurgea perfect din viața lor de perpetuă transhumanță păstorească;

b—. Vremuirile istorice veneau și ele să întărească și mai mult peregrinările geografice ale Aromînilor cel puțin în cuprinsul peninsulei balcanice;

c—. Coaliția creștinească în contra Semi-lunei a provocat zguduirii în înseși nucleiele retrase în creierii munților aromînești —ceea ce a pricinuit adînci destrămări etnice ;

d—.Suplețea intelectuală și caracteristica de poliglot a Aromînului au slăbit și mai mult în c h e - g a r e a s a e t n i c ă ;

e—.Sufletul său geometric, lipsit de suficientă hrană etnică, a alunecat ușor pe panta d e s n a ț i - o n a l i s ă r e i .

O exemplificare a acestor considerațiuni o credem inutilă. Vrea cineva să se convingă cum un Aromîn a putut deveni slav? Să se gîndească măcar la faptul următor: Slavul —suflet masiv și brut—, fiind în imposibilitate de a învăța un grai strein, adică graiul comerciantului etc. care era Aromîn, urma ca acesta din urmă să învețe graiul slav, spre a-și putea exersa profesia lui așa cum îi cereau interesele. În felul acesta, Aromînul dispărea cu timpul în masa slavă, în tocmai cum dispărea apa unui izvorăș de munte în cuprinsul unei băltoace.

A s t ă z i .

GRAI—.Pînă în 1912, oînd am părăsit și comuna mea

natală din Pind,corespunzător propozițiunei dacoromîne "am cumpărat o parte de pădure" oriunde în grai aromîn am fi auzit numai următoarea exprimare: acumpăraî ună parte di pădure.În 1927 mi-a fost dat să aud în comuna mea următoarea exprimare: acumpăraî un meros di Sasŭ,în care vedem înlocuirea rapidă a două cuvinte latine prin alte două grecești.

FOLKLOR—.Iainte de 1912,cel mai tîrziu după ora 9 de seară în timp de vară,viața de familie intra în adevăratul ei făgaș sub propriul acoperiș.Satul se odihnea în liniștea de noapte.Astăzi,începînd cu al doilea deceniu al acestui secol,poți auzi și în satele pindene de Aromîni serenade erotice,cîntate în 2-3 voci de tineri și tinere,chiar la ore tîrzii de noapte (10-1)—ceea ce,înainte de 1912,ar fi fost un anacronism revoltător.

ETNOGRAFIE—.Ne vom scuti de a da aci vre-un exemplu,deși,și aci,ele ar fi nenumărate.Cel ce poate citi și interpreta pagini etnografice,ușor va desprinde ce a fost ieri și ce e astăzi recurgînd la pagina 225

din Images d'ethnographie roumaine, vol.II.

M î n e .

Nu vom recurge la fapte de grai, folklor și etnografie, nici la filosofia ce se desprinde din ele (cf. pag. 4-5). Vom recurge la ceva subiectiv, adică la literatura cultă.

În general, scriitorii-poetii, făcându-se exponenții presimțirilor din popor, prevestesc evenimente, în tocmai acelor ființe sau plante ce anunță din timp anumite evenimente. Mai toți poeții aromîni apar adînc îngrijorați de soarta de mîne a poporului lor. Această îngrijorare devine cel puțin semnificativă. Măcar pentru această considerațiune vom reproduce cîte un singur fapt din cîtiva dintre scriitorii aromîni, dînd după fiecare cuvînt mai greu de înțeles sensul lui în parentesă.

Z. A r a i a :

Fudzi haraŭa (bucuria) di la-Armîn'î,
O gîone, o xinite (înstreinate),
S'pri fața-a lor cură fîntîn'î

Di lăcrăni' upărite.
 Că 'și-aū, măraṭli', n cheptlu-a lor
 Un dor țe treacăt (leac) nu-are.
 Ș'chirire-așteaptă un popor
 Cînd dulṭea-lî limbă cheare
 (Bibl.naṭ.a Arom., II, 4).

C.B e l i m a c e , suspinînd adînc după trecutul
 glorios al Aromînilor săi, exclamă întrebînd:

Iu (unde) hiṭ, bre gîonî cu-aname (renume),
 Fumeli di Fărșeroṭ?
 Iu ești, Armăname,
 Și Grămusteanî, cu toṭ?

 Di la cășeri (stîni) fluîara
 Ma nu si-avde prit munt,
 Ni pravdă (vită) ca s'asgheară—
 Di jale him (sîntem) pitrumṭ (pătrunși).
 (Antol.arom., 199).

T.C a c i o n a ne dă îndemnul desperat ce și-l
 fac Aromîinii în lupta încinsă pe viaṭă și moarte în-
 tre ei și inimizii lor (Grecii):

Di tr'aṭea vă scrisem carte
 Ca s'nu staṭ aclo diparte,
 Lai (hei) ficîlorî, că vine oara
 Cu dușmanli s'nă bătem:
 Noi cu graîlu, voi cu-apala (sabia)
 Si-apărăm az (azi) limba ș'fara (neamul)!
 (Bibl.naṭ.a Arom., II, 100).

G.M u r n u ne înfăṭișează sfîrșitul acestor
 crunte încăierări ale Aromînilor astfel:

Si-avdza cum huhutea (vuia) diparte
 'Nă boațe (voce), ca un zghic (țipăt) di moarte.
 Văzea (răsunau) pădurile di cripare (îndurerare)
 Că horile (satele)-a noastre, albile cuibare,
 Sunt asparte
 Și fara (neamul)-a noastră moare!
 (Tribuna Romînilor de peste hotare, III
 (1926), n-rul 2, pg.5 și în Peninsula bal-
canică, IV (1926), 21).

N u ș i T u l l i u ne presintă același tablou
 sumbru, sîngerînd:

Tu plaîurile dit Pindu
 Si-analtă fumlu 'n sus,
 Că arde vatra noastră
 Și graîlu nî e dus.

 Tu plaîurile dit Pindu
 Pădurile mași (numai) armîn,
 Că ardu-a noastre case
 Și moare laîlu (nefericitul)-Armîn.
 (Bibl.naț.a Arom., I, 30).

M.B e z a ne dă un tablou de o și mai zguduitoare
 prevestire cu privire la ziua de mîne, la viitorul Aro-
 mînilor:

—....Nu țî si pare, fărtate, că vine aspardzirea ti
 (pentru) noi?....Fîntîna din dzeană (de pe creștet, de
 sus), veacîlea fîntînă di ună etă (secol, o viață) si-a-
 străchi (secă) dinăcale (dintr'odată). Doaule cîmbări
 (clopote) di la băseriți arăsunară singure, fără s'li
 suflă vimtul, noptî ntredzi arăsunară —dzîțeaî că țiva
 (oarecari) suflite alagă (aleargă) pri nîse (dînsele)..
 ...Ascultă-me: nu-s ti bun aeste seamne. Cari-ști țe

va s'cadă pri noi,țe sfulgu (trăznet) va nă agudească (lovi),di nu va si-armîină țiva (nimic) ni di limba,ni di vatra,ni di casile a noastre...Va s' șuiră dirinlu (prăpădul) piste nîse,piste horîle (satele) a noastre și-ună jale,țe va s'treacă plîngîndalui disupră,va să spună a călătorilor loclu iu (unde) fum (furăm) noi,iu bănăm (viețuirăm) noi și-îu dormu oasile a stră-ușilor (străbunilor) a noștri (Graiū bun,I(1906),92).

Vrînd a ne învinge pesimismul —adică însăși realitatea crudă a faptelor—,ne întrebăm:ce interpretare s'ar putea da acestor semnificative—ca să nu zicem lugubre—presimțiri ale poezilor noștri aromîni?

*
* *

Pe umerii înalților munți golași și pietroși ai Pindului se profilează în zări,ca niște sentinele solitare,arbori coniferi de o rezistență impresionantă: sînt așa numiții mănicli (cf.Images d'ethnographie roumaine,I,173 a). Expoși perpetuu celor mai năprasnice intemperii mai ales de toamnă și iarnă, acești singuratici,ce par că își propun cucerirea creștetelor de munți,își văd din ce în ce mai mult puținele crăci ce le mai rămîn răsucindu-se mereu pentru

T.Papahagi,AROMÎNII:grai,folklor,etnografie. 14

ultime rezistențe, pînă ce, în cele din urmă, cad răpuși, integral sau parțial, fie de fulgere, fie de vînturi. Doar cîte unul mai apare înfruntător al vremurilor. Impresia pe care ți-o lasă această priveliște impregnată de sublim și îndurare e că te găsești în urma unei lupte crîncene. — Astăzi, aceasta e și priveliștea pe care ți-o lasă resturile furtunatului popor al Aromînului.

Odată cu primăvara, strălucitoarea zăpadă, oricît de mult s'ar întări în cursul nopților și de vînturi, și oricît s'ar tot retrage în creierii munților, în cele din urmă ea se va da total învinsă în fața razelor soarelui. Astăzi mai mult ca oricînd, cultura și civilizația statelor dominante în care trăiesc Aromîinii, susținute de o sistematică administrație politică, militară, economică, socială etc., proiectează biruitor razele lor asupra mereu descrescîndelor forțe de rezistență etnică aromânească. Rămășițe isolate poate vor indica acest iminent naufragiu.

C U P R I N S U L

I N T R O D U C E R E	3
Cunoașterea geografică a Aromînilor	8
Cunoașterea istorică a Aromînilor	12
ORIGINEA AROMÎNILOR	21
MANIFESTĂRI AROMÎNE în trecutul istoric:	
Manifestări politice	26
Manifestări etno-sociale	30
Manifestări economice și culturale	32
Manifestări naționale	34
CUNOAȘTEREA AROMÎNILOR prin:	
Graii, folklor și etnografie	37
G R A I	52
FONETICĂ	54
V o c a l i s m :	
A accentuat	54
A neaccentuat	56
É accentuat	59
E neaccentuat	60
I închis accentuat	61
I neaccentuat	61
O	62
U	62
Diftongi	63
Hiat secundar	63
C o n s o n a n t i s m :	
P,B,F,V,M	64
L	65
N	66
C,G	66

J	68
-LL-	68
!BR-,!BT-	68
CL, GL	69
rl, rn	69
C o n c l u s i u n i	70
MORFOLOGIE	71
Articolul	71
Casurile	74
Adjectivul	76
Numeralul	77
Pronumele	77
Verbul	78
Adverbul	84
Prepozițiunea	84
Interjecțiunea	85
Derivațiunea	85
SINTAXA	86
Articolul	87
Pronumele personal enclitic	87
Dativul pronominal etic	89
Pronumele reflexiv	89
Pronumele posesiv	90
Pronumele relativ	92
Pronumele interogativ	93
Infinitivul lung	93
Participiul trecut	94
Prepozițiunea	95
Conjunția	96
LEXIC	97
Semantism	100
Locuțiuni	105
C o n c l u s i u n i cu privire la g r a i	106
P s i h o l o g i a a r o m î n e i	111

F O L K L O R	115
"Folklor", "etnografie", "demografie-demo- logie", "sociografie-sociologie"	115
Apropieri aromîno-dacoromîne	126

ASPECTE FOLKLORICE (poesie populară)	129
LITERATURA CULTĂ	136
CREAȚIA LITERARĂ CULTĂ	142
FONDUL DE INSPIRAȚIE al scriitorilor aromîni	155
Păstoritul	157, 160
Cărvănăritul	158, 160
Transhumanța	161
Trecutul	161
Familia	161
Instreinarea	161
Magia	162
Erotismul	162
Naționalismul	162
E s t e t i c a l i t e r a r ă	163
 E T N O G R A F I E	167
Terminologia	167
Filologia și etnografia	169
Apropieri aromîno-dacoromîne	171
Apropieri aromîno-italiane	173
E t n o g r a f i e l i n g u i s t i c ă	179
Păstoritul	179
Cărvănăritul	181
"Bruță"	183
"Tămbare"	184
"Cúcu"!	185
E t n o g r a f i e f o l k l o r i c ă	186
Instreinarea	188
Inmormîntarea	189
Păstoritul	190
Cărvănăritul	190
Haiducia	191
MEDIUL GEOGRAFIC AL AROMÎNILOR:	
M u n ț i i	194
 E P I L O G	198
I e r i	202
A s t ă z i	204
M î n e	206

Acest curs a fost copiat la mașină de

D. S a n d r u
licențiat în litere

Rugăm a trece cu vederea unele scăpări redacționale și de transcriere —cum ar fi, bunăoară, despărțiri de cuvinte etc.—, ele fiind impuse și de aranjamentul tehnic al mașinei de scris.

De TACHE PAPAHAĞI:

1. AROMÎNII DIN PUNCT DE VEDERE ISTORIC, CULTURAL ȘI POLITIC, *conferență*; București, 1915; 36 pag., cu 6 gravuri.
2. LA ROMÎNII DIN ALBANIA [*impresii de călătorie*]; București, 1920; vi-72 pag., cu 9 gravuri.
3. ANTOLOGIE AROMĂNEASCĂ; București (ed. Casei Școalelor), 1922; XLVII-519 pag., cu 30 vederi etnografice, 12 arii musicale și glosar în limba franceză.
4. DIN FOLKLORUL ROMANIC ȘI CEL LATIN, *studiu comparat*; București (ed. Casei Școalelor), 1923; II-174 pag., cu 2 gravuri.
5. O PROBLEMĂ DE ROMANITATE SUD-ILIRICĂ (extras din *Grai și suflet*, I, 1); București, 1923; 30 pag., cu 2 planșe.
6. DIN EPOCA DE FORMĂȚIUNE A LIMBEI ROMÎNE, *probleme etno-lingvistice* (extras din *Grai și suflet*, I, 2); București, 1924; 34 pag.
7. CERCETĂRI ÎN MUNȚII-APUSENI (extras din *Grai și suflet*, II, 1); București, 1925; 72 pag., cu o hartă și 8 planșe.
8. GRAIUL ȘI FOLKLORUL MARAMUREȘULUI; București (ed. Academiei române), 1925; LXXXIII-240 pag., cu o hartă și 22 planșe.
9. CREAȚIUNEA POETICĂ POPULARĂ (extras din *Grai și suflet*, II, 2); București, 1926; 47 pag.
10. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. I (Nuși Tulliu, *Poesii*, — original și transpunere în limba literară); București, 1926; xvi-144 pag.
11. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, I (extras din *Grai și suflet*, III, 1); București 1927; 24 pag.
12. MACEDO-ROMÎNII sau AROMÎNII (Seria C, n-rul 30 din publicațiunea *Cunoștințe folositoare*, ed. «Cartea românească»); București, 1927; 29 pag.

13. ETNOGRAFIE LINGUISTICĂ ROMÂNĂ [curs universitar litografiat]; București, 1927; 118 pag.
 14. BASILICA-ECCLESIA [în *Romania orientală*], apărut în *Omagiu lui I. Bianu*; București, 1927, pag. 285—288.
 15. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE (*daco-roumaine et aroumaine*), tome I (318 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1928; 176 pag.
 16. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, II (extras din *Grai și suflet*, IV, 1); București, 1929; 15 pag.
 17. FOLKLOR ROMÂN COMPARAT [curs universitar litografiat, tratînd despre *proverbe, ghicitori, jocuri de cuvinte, strigături* și, mai ales, despre *poesia lirică populară*]; București, 1929; 427 pag.
 18. INTRODUCERE ÎN FILOLOGIA ROMÂNICĂ, cu *privire specială asupra* ISTORIEI LIMBEI ROMÎNE: *Fonetica* [curs universitar litografiat]; București, 1930; 285 pag.
 19. ORIGINEA MULOVÎȘTENILOR ȘI GOPÊȘENILOR ÎN LUMINA UNOR TEXTE (extras din *Grai și suflet*, IV, 2); București, 1930; 64 pag.
 20. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE (*daco-roumaine et aroumaine*), tome deuxième (431 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1930; 232 pag.
 21. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. II (Poezii Z. A. Arăia și T. Căciana — original și transpunere în limba literară); București, 1932; xxi - 137 pag.
 22. AROMÎNII: *grai, folklor, etnografie, cu o introducere istorică* [curs universitar litografiat]; București, 1932; 213 pag.
- STUDII MĂRUNTE: *note, etimologii, recenzii*, precum și *articole cultural-naționale* în diferite publicațiuni, dar mai ales în revista *Grai și suflet*.

1932, 1 martie

Din Colecția etnografică originală * Tache Papahagi *
au apărut:

IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE

(DACO-ROUMAINE et AROUMAINE)

Tome premier: 318 photographies originales, avec texte français et roumain, 1928.

Tome deuxième: 431 photographies originales, avec texte français et roumain, 1930.

Publicații în cari au apărut recensii despre aceste două volume și numele autorilor acestor recensii:

Pentru vol. I:

- R. Corso in *Il folklore italiano*, III (1928), 317—318;
Ov. Densusianu in *Grai și suflet*, III (1928), 467;
P. Fouché in *Revue des langues romanes*, LXV (1927), 138;
M. Friedwagner in *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, L (1929), 364—365;
N. Iorga in *Revue historique du sud-est européen*, V (1928), 274;
F. Krüger in *Volkstum und Kultur der Romanen*, II (1929), 111—112;
St. Mladenov in *Izvestia na narodnia ethnografski muzei vã Sofia*, VIII—IX (1929), 303—306;
G. Rohlf s in *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, Band 159 (1931), 320;
St. Romansky in *Makedonsky pregled*, IV (1928), 165—167;
M. Roques in *Romania*, LIV (1928), 615;
C. Tagliavini in *Studi rumeni*, IV (1929—1930), 211.
B. Cecropide in *Universul din 13 iunie 1928*;
C. Șăineanu in *Adevărul din 21 iunie 1928*.

Pentru vol. II:

- Em. Bucuța in *Boabe de grâu*, I (1930), 246—247;
R. Corso in *Il folklore italiano*, V (1930), 238—239;
Ov. Densusianu in *Grai și suflet*, IV (1930), 411;
N. Iorga in *Revue historique du sud-est européen*, VII (1930), 122—123;
F. Krüger in *Volkstum und Kultur der Romanen*, IV (1931), 194—196.
B. Cecropide in *Universul din 10 aprilie 1930*;
* in *Adevărul din 20 aprilie 1930*;
I. Dimitrescu in *Curentul din 5 maiu 1930*;
I. Simionescu in *Universul din 21 ianuarie 1932*.